1-19-A-35

P. RAMI, REGII ELOQVENTIÆ ET PHILOSOPHIÆ PROfeſſoris, liber de Cæſaris militia,

AD

CAROLVM LOTHARINGVM Cardinalem.

PARISIIS,
Apud Andream Wechelum, ſub Pegaſo, in vico Bellouaco: Anno Salutis,
1559.
Cum Priuilegio Regis.

nil habet contra fidem vel mores

PRIVILEGII SENTENTIA.

CAutum eſt authoritate regia, nequis alius præter Andream Wechelum iuratū in alma Pariſienſi Academia Librariū, hunc P. Rami librū de C. Iul Cæſaris militia, ante decennium ab æditione proximum, in hoc Francorum regno imprimat, néue alibi impreſſum vẽdat. Ac ſi Regij diplomatis ſentẽtia operis initio præfigatur, finiue poſtponatur, vt omnibus clarum, notum, indictum habeatur. Secùs qui faxit, & libris ipſis, & mille librarū Pariſ. multà pœnas pendito. Datum Rhemis, Regio conſenſu ſubſignatum, Do. Villamoro ſupplicum libellorum magiſtro præſente. 3. Id. Iun. 1557.

Coignet.

P. RAMI, REGII ELOQVENTIÆ ET PHILOSOPHIÆ PROfeſſoris, liber DE C. Iulij Cæſaris militia, AD *Carolum Lotharingum Cardinalem.*

MISI AD TE (MECOENAS) libellum, de veterum Gallorum moribus, tibíque hunc alterum de militia Cæſa-

ris promiſeram, Quid Cardinali (inquies) cum iſtac arte? Ecquid (inquam) literarū profeſſori cum clypeo & enſe? Attamen quamuis & tua dignitas otij patrona & profeſſio noſtra pacis alumna ſit, quid alienum tandem vel ineptum cenſeas quæ libris quatuordecim à maximo imperatore geſta bella perleguntur, eadem vno libello generatim digeſta perlegi? Nec enim confictam pro ingenio arbitrioue aliquam militiæ diſciplinam profiteor: ſed militiam Cæſaris ex ipſius rebus geſtis excerptam definitè & partitè commemoro, ídque
vnum

vnum diligenter & accuratè contendo, vt quod de re militari iam olim literis mandatum & præceptis deſcriptum ſit, id Cæſaris virtutibus vel æquatum, vel etiam ſuperatum eſſe doceam. Tametſi enim non ſolùm veterum Græcorum & Latinorum, ſed etiam recentium & Italorum & Francorum præclaris ingenijs quæſtionem hanc agitatam & illuſtratam eſſe non ignoro: attamen ideæ huius Cæſarianæ exemplar adhuc nemo (cuius quidem ſcripta legerim) ſibi ad imitandum propoſuit, ne tu munus noſtrum tanquam tralatitium

deſpicias: Quod ſi triſtior in me duriórque eſſe voles, quia pacem mundo bellorum cladibus prope confecto conciliaſti, fratres tuos appellabo, atq; imprimis illum πτολιπόρθον ἀχιλλῆα, quem Caletium Britannis, Theonuilla Belgis Quintinianæ cladis vltorem vna hyeme fecerunt. Hic vir, ſi nos aſpernabere, nequaquam faſtidiet: vtrúmque enim magni principis proprium eſt & bello pacē quærere, & in pace belli artes nō cōtemnere. Quare aut accipe quod offertur, aut ad illum nos ire ſinito. Vale. Lutetiæ è Prælleo noſtro Non. April. 1559.

P. RAMI, REGII ELOQVENTIÆ ET PHILOSOPHIÆ *profeſſoris, liber* DE C. Iulij Cæſaris militia, AD *Carolum Lotharingum Cardinalem.*

DISCIPLINA rei militaris, eſt diſciplina belli rectè adminiſtrandi, qua præ cæteris gentibus Romani floruere, ſed maximè Romanorum omnium Cæſar vnus: Cæſaris igitur militiam è bellis eius præcipuè requiramus: Ea eſt in apparatu, caſtris & congreſſu: Apparatus belli, eſt in delectu & commeatu: Delectus Roma-

nis erat legionis, vnde & ipſa nomen habet. Legio primis vrbis Romæ temporibus trium millium fuit (ait Varro) ac ſingulis tribus Tatienſium, Ramnium, Lucerum millia ſingula mittebant: poſtea (vt ait Liuius libro ſeptimo) quaternûm milliũ & ducenorum peditum fuit, deinde quinis millibus peditum, trecenis equitibus conſtitit, ait idem libro octauo, & Polybius qui fuit Africani comes, non amplius quinque millibus attribuit. Atque ad hunc numerum Cæſar tertio belli ciuilis peruenit. Cohortes (ait de Pompeio) centum & decem expleuerat, hæc erãt millia quinquaginta quinque: ſic, inquam, eo loco Cæſar loquitur. Atqui ſume pro centum & decẽ cohortibus legiones vndecim híſque ex æquo diuide quinquaginta quinque millia, ſingulis legionibus quinque millia obueniẽt, qui legionis numerus in Cæſaris militia fuit. Ergo legio numerum illum habuit, ſed ciuium: nã alterum tantùm ex ſociorum delectu adiiciebatur, vt illo octauo libro Liuius ait: Quin auxiliorum numerum Polybius ampliorẽ facit: Poſtea, vt Vegetius author eſt, legio ſex millia peditum habuit & centum, equites ſeptingentos viginti ſex, & auxiliis ſociorũ inſtructa, duodecim millia compleuit, decem peditum, duo equitũ: Maior etiam legionis numerus deinde fuit: Partes legionis cohortes appellãtur, & numero decem fuere: Sic ſeptimo libro belli gallici Labienus

quinq; cohortes caſtris præſidio relinquit, quinque eiuſdem legionis reliquas aliò proficiſci imperat. Sed in hoc toto legionis numero alij præſunt, alij parent: maior in principū delectu prouidentia adhibenda eſt: atque in huius generis quęſtione, cui populus Romanus diſceptator ac iudex propoſitus erat, quatuor ab oratore poſtulata commemini, ſciētiam rei militaris, virtutē, authoritatem, felicitatem: quæ tamen quatuor in vnum conueniūt: Scientia enim rei militaris ipſa quidē per ſe à cęteris ſciētiis diſtinctas rationes habet: attamen cōmunibus prudentiæ fundamentis innixa ingenuarúmque artium diſciplinis inſtructa & ornata ſit neceſſe eſt: Virtus eidem oratori eſt labor in negotiis, induſtria in agendo, celeritas in conficiendo, conſtans & fortis animus in periculis, nullis voluptatum illecebris irretitus. Atqui ea virtus, ſciētiæ militaris vſum exercet habitúmque exprimit, & eam ſciētiam vſu virtutis habitúque informatam authoritas & felicitas velut vmbra corpus aſſectātur: authoritas enim oritur è fide famáque multorum in confectis bellis & egregiorum facinorum, vt propterea faciliùs obtemperetur difficiliúſque reſiſtatur. Felicitas autem è ſcientia, virtute, authoritate naſcitur: Nam qui & conſilio prouidere & virtute atque authoritate exequi poterit, huic facilè rerum euentus ſecundi ac felices erūt: rectè námque à Socrate diſſeritur, au-

rigas ſapientes & nautas inſipientibus fortunatiores eſſe: Neque nomine fortunæ temeritatē caſus vllam intelligamus: hanc enim fortunā, vt poſtea dicetur, Cæſar nullam in rebus ſecundis ſibi adfuiſſe, imò nonnunquam in rebus aduerſis obfuiſſe profitetur: Quamobrem ſcientia rei militaris in eligendo duce, ſed virtute perfectā, authoritate & felicitate comitatā requiramus, magnóque ſtudio tales principes expetamus, ídque perpetuò propoſitū habeamus, vt vſu periti rudibus erudiendis præficiātur: Nemo enim bene poteſt imperare, qui non antè paruerit, nec alios docere, quod à nemine didicerit: Hæc igitur in principibus deligendis cōſideranda ſunt. Militares principes ſunt Imperator, ac poſt eum præcipuè Tribunus & Centurio: hos enim rei militaris magiſtros aſſiduè Cæſar exprimit. Dux ipſe, Prętor, Conſul aut eiuſmodi poteſtate à populo Romano deligebatur, vt Gallico bello proconſulari imperio delectus eſt Cæſar. Vbi duces belli ſunt electi, Tribuni militum deliguntur viginti quatuor: primò quatuordecim ex iis qui annua ſtipendia quinque fecerint, decem ex iis qui decem, equites quidē quatuor, pedites ſex. Ac quoniā quatuor legionibus Romana res gerebatur, quadrifariam in ſingulas legiones diuidūtur attribuūtúrque è iunioribus quatuor primùm lecti primæ legioni, tres proximi ſecundę, quatuor ſequentes tertiæ, tres poſtremi quartæ:

At

At è decẽ maioribus, natu duo primi primæ legioni, tres ſecundi ſecundæ, duo proximi tertiæ, tres vltimi quartæ. Ea Tribunorum diſtributio erat, tum militum delectus è ſingulis tribubus in ſingulas legiones pariter fiebat: E tribu enim quæ prima, ſorte educta ſit, quatuor adoleſcentes pares ætate & corporis habitu leguntur, primus eſt primæ legionis, ſecundus ſecundæ, tertius tertiæ, quartus quartæ: Secundò è quatuor iterum ſimiliter electis, primus eſt ſecundæ legionis, ſecundus tertiæ, tertius quartę, & ſic deinceps in orbem dum ſimiles milites in ſingulas legiones è quâque tribu legãtur: tum militiæ ſacramentum exigitur: denique ſociis ciuitatibus imperatur à duce belli numerus, militũ delectu conſimili. Hęc è Polybio. Tribuni verò militum tempore Cæſaris non ſolùm erãt comitiati & à populo delecti, ſed rufuli in exercitu facti, vt ait Aſconius: Itaq, cũ Cæſar amicos quoſdã potiùs quã idoneos Tribunos, vt eſt primo libro, delegiſſet, ab iis, quia non magnũ in re militari vſum haberẽt, totius exercitus perturbatio magna orta eſt, eóq; Cæſar errorẽ ſui delectus confitetur. Centurionum totis cõmentariis longè frequentiſſima eſt mentio, præſertim in periculis præliorum, quorum princeps principibus ſeu primipili Cẽturio fuit, qualis eſt apud Cæſarem ſecundo, tertio, ſexto libris P. Sextius Baculus egregia animi magnitudine & multis vulneribus inſignis.

Centuriones, caſtrorum etiam metatores vidētur Cęſari fuiſſe: Sic Neruico bello Cæſar exploratores Centurionéſq; præmittit qui locū caſtris idoneū deligant. Quapropter hi militaris honoris magiſtratus erāt, ad quos gradatim viri fortes & militaris diſciplinę periti promouerentur. De hac promotione locus eſt ille ſexto libro cùm ad Eburonum Varutam nouitiæ legionis cohortes quinque à Germanis circunueniūtur. Centurionum nōnulli (ait Cæſar) ex inferioribus ordinibus reliquarum legionū virtutis cauſsâ in ſuperiores erant ordines huius legionis traducti: Sic tertio belli ciuilis Cęſar Seuā Centurionem (qui ſcuto ducentas triginta ſagittas, vt ex foraminibus apparebat excepiſſet ab octauis ordinibus ad primū pilum ſe traducere pronunciauit. Atq; Varutēſi illo tumultu (vt ait ibidē Cæſar) modò cōſcripti atq; vſus rei militaris imperiti, ad Tribunos militum Centurionéſque ora conuertūt, quid ab his præcipiatur expectāt. Hîc igitur Cæſar Tribunos Centurionéſque, tyronum tanquam diſcipulorum magiſtros efficit: ſic Auaricenſi obſidione milites ſtudia ſua per Centuriones Tribunóſque Cæſari denūciant. Quare magiſtrorum iſtorum delectus diligenter habēdus eſt, per quos diſciplina rei militaris ediſcatur, cōtrariáque ignauia corrigatur. Atque hic magiſtratuū & principum delectus eſto: In priuatorum militum delectu tria ferè conſiderantur, vt

deligatur

deligatur ciuis, robuſtus, in re militari eruditus: ſed ciuis primùm: id enim Romanę militiæ ſanctum & ſacrum fuit romanis ciuibus, non tantùm principibus, ſed priuatis etiã militibus Romanam ciuitatem tueri: maiore enim charitate pro aris & focis, pro cõiugibus & liberis, pro patria deniq; dimicatur, quàm pro quauis mercede atq; pecunia. Ac diſciplinæ deſertæ ſeueritas totáq; diſciplinæ authoritas quæ in principibus expetitur, in ciues multò prõptior quàm in exteros aliis moribus aliíſque legibus educatos erit. Atq; id (ait Liuius lib. triceſimo quarto) ad memoriã inſigne eſt, quod mercenarium militẽ in caſtris neminem ante quartũ ſecundi belli Punici annũ Romani habuerunt. Hi Celtiberi fuere qui accepere à Pœnis maiorẽ mercedę vt abſcederent, quàm quantum acceperãt à Romanis vt pugnarent, eáque proditione Publ. & Cn. Scipiones eorúmque exercitus Pœnis vincendos præbuere: Itaque (ait Liuius) id quidem cauendum ſemper romanis ducibus erit, exempláque hæc verè pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, vt non plus ſui roboris ſuarúmque propriè virium in caſtris habeant. Sic Cæſar è Gallis legiones electas habuit: ſed Togatis Romaníſque municipibus & colonis: E Gallis etiam his citerioribus Alaudam illam, quam gallico nomine appellabat, inſtituit: ſed cui ciuitatem romanam promiſerat ac poſtea

præſtitit: vnde etiam quæritur in Philippicis, Cicero decuriam Iudicum ab Antonio factam. Auxiliares verò milites deligendi fideles & ciuibus amore proximi, quales Cæſar è citerioribus Gallis Braechatos, è Comatis Heduos, ſed præcipuè Lingones & Rhemos: quales etiam è Germaniæ ciuitatibus quas pacauerat, equites & pedites Germanos habuit. Deligatur (inquam) miles ciuis, aut certè animo ciuis, deinde robuſtus: Cæſar enim militem (ait Suetonius) neque à moribus, neque à fortuna, ſed tantùm à viribus probabat: Itaque miles ex iis legendus eſt, qui quotidiano opere laborem ferre didicerit, vt ſunt fabri ferrarij, tignarij, lanij, venatores: Ac ſi plures ſunt eiuſdem ciuitatis pagi, in robuſtiſsimis delectus eſt habendus: rectè nanque Horatius,

Fortes creantur fortibus & bonis,
Eſt in iuuencis, eſt in equis patrum
Virtus, nec imbellem feroces
Progenerant aquilæ columbam.

Veteres etiam ſtaturam in delectu militiæ exigebant, vt Marius ferè ſenos pedes. At homericum illud eſt notum, Tydæum paruum quidem, ſed bellatorem fuiſſe, nec Cæſar militem à proceritate, ſed à viribus probabat. Verũ ad roboris æſtimationem ætatis conſideratio multò iuſtior eſt: nec enim omnis ætas ad militiæ labores perferendum idonea eſt: Iuuenúmque

ætas

ætas credita melior ad militares exercitationes ediſcendum: Atque ita primùm (vt Salluſtius ait) iuuentus, ſimul ac belli patiens erat, in caſtris per laborem, vſu militiam diſcebat. Annus militaris ætatis decimuſſeptimus fuit, quo dimiſſâ prætextâ togâ, virilis aſſumebatur: Itaque Romanis (ait pro Cælio Tullius) olim annus erat vnus ad cohibendum brachium togâ conſtitutus, vt exercitatione ludóque campeſtri tunicati vterentur: Eadem erat, ſi ſtatim mereri ſtipendia cœpiſſent, caſtrenſis ratio ac militaris: Florentibus igitur illis annis militia diſcebatur, veteranúſque, tyronum magiſter erat. Sic apud poëtam rex Latinus Pallantem filium Æneæ velut armorũ doctori, erudiendum tradit,

Hunc tibi præterea, ſpes & ſolatia noſtri,
Pallanta adiungam, ſub te tolerare magiſtro
Militiam & graue Martis opus, tua cernere facta
Aſſueſcat, primis & te miretur ab annis.

Vacatio autem ætatis in re militari legibus Romanis etiam definiebatur, & illud eſt nimirum Ciceronis pro Amerino, cùm allegoriâ militari rabulas quoſdam forenſes arguit, Non neceſſe eſt (ait) omnes commemorare Curtios, Marios, denique Mamercos, quos iam ætas à prælíis auocabat: poſtremò Priamum ipſum ſenem Antiſtium, quem non modò ætas, ſed leges pugnare prohibebant. Hunc vacationis annum Varro ſecundo de vita patrũ quinquageſimum

definiuit: & ſic apud Liuiũ libro quadrageſimo à Senatu imperatũ eſt Petitio, vt omnes minores quinquaginta annis ſacramento rogaret. Aliquando etiam pro Reipu.temporibus,& prætextati aſſumebantur & vacationibus ſublatis, veterani reuocabantur. Ergo ad iſtum cæſariani roboris delectum, ætatis delectus habendus eſt: Verùm miles non tantùm ciuis & robuſtus, ſed armis eruditus, eſt expetendus: id enim militiæ opus eſt. Enimuerò, vt liberalium artium, ſic militarium ſtudiorum ſchola in primis inſtituenda eſt: Atque, vt philoſophus animi, ſic gymnaſtes corporis formandi gratia eſt habẽdus, vnde poſtea miles optetur & eligatur: nunquam enim Reſpub. certos artifices & idoneos actores præſtãtium operum habitura eſt, niſi artium magiſtros, niſi diſcipulos habuerit: hinc omniũ imperiorum fundamenta deducta ſunt: quique rei militaris ſcientiâ plùs valuerunt, minùs valẽtibus imperarunt: Ac ſi quis Theologorum, Medicorum, Iuriſconſultorum, Philoſophorũ exercitus eligendus eſſet, è ſcholis nempe earũ profeſſionum legendus eſſe videretur. Ergo Romæ campus Martius, ſchola hæc fuit, vbi Romana iuuentus ad palum omni genere armorum, & quidem veris duplo grauiorum exerceretur caput petendo, lateribus inſidiando, poplites ſuccidendo, inſiliendo, reſiliendo, punctim potiùs quàm cæſim feriendo, & interim tamen aſsiduè

ſeſe

ſeſe protegendo,item iaculando: Pars enim tyronum tertia vel quarta pilis, lapidibus, ſagittis, manu,fundâ,arcu iaculandis exercebatur:Tum verò ſaltu, foſſæ latitudinem aut valli altitudinem ſuperare:præcipuè autem curſu locum occupare,fugienté aſſequi conſueſcebat:Sic Pompeius,vt à Salluſtio traditum eſt, cum alacribus ſaltu, cum velocibus curſu, cum validis vecte certabat.Nec verò futuris equitibus exercitatio ſua deerat,equi lignei erant in campo,vt inſilire,deſilire,dextrá,læuâ,inermis,armatus, diſtricto etiam gladio futurus eques addiſceret, veros etiam equos domaret.& futuris præliis, aſſuefaceret:Sic Cæſari(ait Plutarchus)equitandi vſus à puero facilis fuit: conſueuerat enim reflexis & poſt tergũ implicatis manibus equum celeriter agitare:Quinetiam equo(vt Suetonius ait) vtebatur inſigni, pedibúſque propè humanis, & in modum digitorũ, vngulis fiſsis, quem natum apud ſe, cùm Aruſpices imperium orbis terræ ſignificare domino pronũtiaſſent, magnâ curâ aluit, nec patientem ſeſſoris alterius, primus aſcendit: cuiùs etiam inſtar, pro æde Veneris genitricis poſtea dedicauit. Itaque pueris exercitatio quoque illa equeſtris propoſita fuit, & ſeptimo libro Cæſar, cùm Germanos equites accerſiuiſſet,quòd minùs idoneis equis vtebantur, à Tribunis militum reliquíſque equitibus Romanis atque euocatis equos ſumit: Germa-

niſque diſtribuit: Ergo bonorum quoque equorum delectus ideóque exercitatio ſua eſt. Delegit Cæſar equites Germanos, equos non delegit. denique Tyberis Martio cãpo vicinus aderat, qui natando traductus, collectum exercitatione puluerem & ſudorem ablueret, natationiſque ſolertiâ, cùm neceſſe eſſet, aquam ſolum militibus tanquam piſcibus efficeret, qua exercitatione quantum Cęſar profecerit, Hircius teſtis eſt Alexandrino bello, cùm ſe ex nauigio eiecit, & ad eas quæ longiùs conſtiterant naues adnatauit: Quod idem Suetonius magnificentiùs repetiuit, Alexandriæ (ait) circa oppugnationem pontis eruptione hoſtium ſubitâ compulſus in ſcapham pluribus eôdem præcipitantibus cùm deſiluiſſet in mare, nando per ducentos paſſus euaſit ad proximam nauem, elatâ læuâ ne libelli quos tenebat madefierent, paludamentum mordicùs trahens, ne ſpolio potiretur hoſtis. Ac ſi quando (vt idem author ait) flumina iter morarentur, nando, vel innixus inflatis vtribus traiiciebat. Sic (vt eſt primo belli ciuilis) procliue fuit Hiſpanis tranare flumẽ, quòd conſuetudo eorum omniũ eſſet, vt ſine vtribus ad exercitum non irent. Tales igitur militaris diſciplinæ meditationes Romana iuuentus habuit: & omnes vrbes ac vici feſtorũ ſaltem dierum temporibus habere poſſunt. Tales etiã ante regiam Latini regis fingit poëta quondã fuiſſe,

An

Ante vrbem pueri & primæuo flore iuuentus
Exercentur equis, domitántque in puluere currus,
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, curſúque ictúque laceſſunt.

Atque hic delectus, legionis totius communis eſt: Partes verò legionis, delectũ per genera militum & armorum quendam habent, eæ cohortes, vt patuit, appellãtur: Prima (vt Vegetius ait) habet pedites mille centum quinq;, equites loricatos centum triginta duos: reliquæ habẽt ſingulæ pedites quingẽtos quinquaginta quinque, equites loricatos ſexaginta ſex: Grauis armatura (quam πανοπλίαν Greci dicũt) gladij maioris atq; minoris, pili, ſcuti galeæ, loricæ manicarum, ocrearum pediti tribuebatur. Pilum (vt Polybius deſcribit) fuit lõgitudine ferè bicubitali, craſſitudine digitali, ſpiculo palmi, ſed ſenſim ſic attenuato atque acuto, vt ſtatim primo iactu infixum inflecteretur, nec euelli poſſet: Sic Heluetij compluribus ſcutis vno ictu pilorum transfixis, nudi pugnare coacti ſunt, ſicut Heluetico bello poſtea dicetur: Itaque telum hoc proprium fuit Romanis, nec ab hoſte, ſi ſemel hæſiſſet, retorqueri poterat. Idem author ſcuti longitudinem quatuor pedibus maiorẽ facit, ſuperficiem curuam, latitudine ferè tripedali, vt facilè totus miles ſcuto protegeretur: Itaque milites Cæſaris Alexandrino bello è ponte deiecti, ſcutis tanquam lyntribus alleuati, ad proxima nauigia

tus,ſimilíque Tenctherorum & Vſipetum vi, in fugam conuerſus: Nec vlla Cæſari equeſtris victoria cõtigit, niſi tandem per Germanos equites. Quin Heluetico bello Cęſar primũ ſuo, deinde omnium è conſpectu remotis equis, vt æquato omnium periculo,ſpem fugę tolleret,cohortatus ſuos,prælium commiſit:vnde perſpicimus peditatum ad victoriam equitatu potiorem Romanis viſum eſſe:Id,inquam , Romanorum de armis iudicium, is delectus armatorum fuit, vt peditem cataphractum equiti cataphracto lõgè præponerent: ideóque in legione plures ſextuplo pedites,quàm equites haberent.

Bellici apparatus partem in commeatu poſuimus,in quo præcipuè ſtipendium comprehenditur, quod tum maximè proponendum videatur , vt ſpe & præmio miles ille defunctus , alacrior ad militiam proficiſcatur: Stipendium igitur,vt Polybius ait libro ſexto,& nummo & annonâ conſtabat : veſtis etiam addita eſt*:* Gracchus enim,vt Plutarchus author eſt , legem ſuaſit de veſte militibus danda ſine vlla ſtipendij diminutione.Pedes(ait Polybi⁹) quotidie duos obolos capiebat , id eſt quatuordecim denarios turonicos *:* tritici dimenſum in menſem duas partes attici medimni , id eſt bucellos pariſiẽſes tres:eques obolos quatuor quotidie, in menſem medimnos ordei ſeptem,tritici duos : ordinum ducibus, pro loco ſtipendium maius . Frumen-

tum verò militibus ſtipendio fuiſſe, Cæſar imprimis author eſt: ſic primo libro ait, Cùm dies inſtaret quo frumentum militibus metiri oporteret, Heduos frumentum quod erant polliciti quotidie flagitabat. Et iterũ eodem libro, Quod omnino biduũ ſuperaret, cùm exercitui frumẽtum metiri oporteret, & quod à Bibracte oppido Heduorum longè maximo ac copioſiſsimo non ampliùs millibus paſſuum octodecim aberat, rei frumentariæ proſpiciendum exiſtimauit, & iter ab Heluetiis auertit ac Bibracte ire contendit. Rei verò frumentariæ quanta cura duci eſſe debeat, Cæſaris exempla declarant. Heluetico bello frumentum Arare ſubuexerat, ſed eo minùs vti poterat, quòd iter ab Arare Heluetij antè auerterant, à quibus diſcedere nolebat: Itaque difficultate magna propterea affectus eſt. Germanico bello & deinceps Belgico factus cautior, rem frumentariam diligentiùs comparauit. Obſidione Alexiæ, ne cum periculo milites ex caſtris egredi cogerentur, dierum triginta pabulum frumentúmque habere omnes conuectum iuſsit. Britannico bello tempeſtate afflictis nauibus cùm frumentum in hyemem prouiſum non eſſet, in maiorem etiam difficultatem eſt adductus. Sed Cęſar in his periculis τέρας horribili vigilantia (vt Tullius loquitur) celeritate, diligentia fuit: ac modò in agris frumenta matura eſſent, id propemodum perinde impera-

peratori fuit, ac ſi in caſtrenſibus horreis eſſent. Miles enim Cæſaris non tantùm bellator, ſed etiam frumentator erat. Itaque, vt eſt quinto libro, ad illius britannici diſcriminis ſubleuationem frumentum ex agris Cæſar quotidie conferebat: è duabus legionibus quas ſolas habebat, alteram viciſsim frumentatum mittebat. Itaque Britanni, quòd ex omnibus partibus demeſſo frumento, vna pars erat reliqua, ſuſpicati legionarios Cæſaris huc eſſe venturos, noctu in ſyluis delituerũt, tum diſperſos depoſitis armis in meteſido occupatos ſubitò adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbarunt, ſimul equitatu atque eſſedis circundederunt. Hic locus planè demonſtrat legionarios Cæſaris, frumentum manibus metere, falcéſque cùm opus eſſet, non minùs ſcienter, quàm enſes tractare ſolitos. Sic ſeptimo libro cùm à Gergouia profectus eſſet, frumentúmq; ipſius, Hedui aut nauibus auexiſſent, aut flumine atque incendio corrupiſſent, traducto celeritate ſumma Ligeri frumentum in agris & pecoris copiam nactus eſt, eáque protinùs exercitum repleuit: Nec vnquam omnino Cæſar iſta difficultate ſuperatus eſt: Nam ſi quando neceſsitas rei frumentariæ maior incidiſſet, famem tamen faciliùs quàm ignominiam ferre, Cæſarianæ militiæ fuit: Cùm Galli Gergobinam Boiorum Romanis amicorum obſiderent, Cæſar intelligebat, ſi maturiùs

ex hybernis legiones educeret, metuendum ſibi eſſe, ne ab re frumentaria duris ſubuectionibus laboraret: Prꝑſtare tamen ſtatuit omnes difficultates, quàm tantam contumeliam perpeti: Atque in obſidione Auarici cùm Galli quoquo verſùs quò ab Romanis adiri poſſet, vicos atque vrbes incendiſſent, Romanúſq; miles ideò dies aliquot frumento caruiſſet, & pecore extremam famem ſuſtentaret: Nulla tamen vox ab eo audita, populi Romani maieſtate & ſuperioribus victoriis indigna. Quin etiam Cæſar cùm in opere ſingulas legiones appellaret, & ſi acerbiùs inopiam ferrēt, ſe dimiſſurum oppugnationem diceret, vniuerſi ab eo ne id faceret, petebāt: Sic ſe complures annos illo imperante meruiſſe, vt nullam ignominiam acciperent, nuſquam infecta re diſcederent: hoc ſe ignominiæ laturos loco, ſi inceptam oppugnationē reliquiſſent. Hæc eadem Centurionibus Tribuníſque militum mandabant, vt per eos ad Cęſarem deferrentur. Repetitur eadem militum patientia tertio belli ciuilis: Cùm Cæſar conſumptis omnibus longè latéque frumentis, ſummis in anguſtiis eſſet, hęc (ait ipſe) ſingulari patientiâ milites ferebāt: Recordabantur enim eadem ſe ſuperiore anno in Hiſpania perpeſſos labore & patiētiâ maximum bellum confeciſſe. Meminerāt ad Alexiam magnam ſe inopiam perpeſſos: multò etiam maiorem ad Auaricum, maximarum ſe gentium vi-

ctores diſceſsiſſe: Non illis ordeum cùm daretur, non legumina recuſabant: Pannicum verò, cuius rei ſumma erat ex Epeiro copia, magno in honore habebant. Eſt etiam genus radicis inuentum ab iis qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara, quod admixtũ lacti multum inopiã leuabat: Id ſimilitudinẽ panis efficiebat. Eius erat magna copia, ex hoc effectos panes, cùm in colloquiis, Pompeiani famem Cæſarianis obiectarent, vulgò in eos iacebant, vt ſpem eorum minuerent, iámque frumenta matureſcere incipiebant, atque ipſa ſpes, inopiam ſuſtentabat, quòd celeriter ſe habituros copiam confidebant: crebræque voces militum in vigiliis colloquiíſque audiebãtur, priùs ſe cortice ex arboribus victuros, quàm Pompeium è manibus dimiſſuros. Talis militum conſtantia in fame toleranda fuit Africano bello, ſummáque annonæ difficultate coacti veterani, milites equitéſque qui multa, terrâ maríque bella confeciſſent, & periculis inopiáque tali ſæpe eſſent conflictati, alga è littore collecta, & aqua dulci elota iumentis eſurientibus data, vitam eorum producebant. Ergo Cæſar milites habuit, qui ſtipendij ſolutionem non ſolùm temporis, ſed famis patientiâ differrent quod imprimis propoſitum iis eſſe debeat, qui ſe milites Cæſare imperatore dignos haberi velint: Sed milites Imperatorem etiam habuere, qui temporis & famis vſurã per-

amplo fœnore compenſaret, Legionibus (ait Suetonius) ſtipẽdium in perpetuum duplicauit, frumentum quoties copia eſſet, etiam ſine modo menſuráque præbuit. Eburonum, Neruiorum, Genabenſium, Auaricenſium aliorúmque innumerabiliũ prædam publicè militibus donauit præter eam prædam quam quiſque tot victoriis habere potuit. Alexiâ expugnatâ, è captiuis toti exercitui capita ſingula prædæ nomine diſtribuit: octauo belli gallici anno, quòd hyeme ſummâ maximis itinerib⁹ Bituriges oppreſſiſſent, militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis frigoribus intolerandis, ſtudioſiſsimè permanſerant in labore, ducenos ſeſtertios, Centurionibus duo millia nummûm prædę nomine condonanda pollicetur. Denique tam cultos (ait Suetonius) habuit, vt argento atque auro politis armis ornaret, nec ſolùm vt Alexander argyraſpides, ſed chryſaſpides efficeret. Quinetiã ex eadẽ largitione à militibus, ſed aſtutia Cæſaris ingenio digniſsima aliquando mutuatus eſt: à Tribunis enim militum Centurionibúſque, vt eſt primo belli Ciuilis, mutuas pecunias ſumpſit: has exercitui diſtribuit, quo facto duas res cõſecutus eſt quod pignore, animos Centurionũ deuinxit & largitione, militum voluntates redemit: Sunt verò illa maiora quæ Suetonius ibidem numerat. Singula interdum prædia viritim

dedit

dedit veteranis legionibus, prędę nomine in pedites ſingulos ſuper bina ſeſtertia, quæ initio ciuilis tumultus meruerant, in equites vicena quaterna millia nummûm dedit, aſſignauit & agros: Hæc verò ſtipendiorum genera magna quidem fuêre, ſed longè maiora laudis illa atque honoris ſtipendia ſunt habenda, quæ Romanis legibus vnicuique rectè fortitérque facto proponebantur. In concione laudari ab Imperatore, corona, torque, armilla, aut alio quopiam inſigni munere donari. Sic Scæuam Centurionem Cæſar millibus ducétis æris & cohortem ipſius duplici ſtipendio militaribúſque ſignis ampliſsimè donauit: Sic in Aſiæ ciuitatibus cõfecto bello Alexandrino præmia bene meritis & viritim & publicè tribuit. Eiuſmodi munera nempe & illa ſunt initio belli Hiſpanienſis, quibus dandis, in Italia diſtinetur. Sic poſtridie Africani ad Thapſum prælij re diuinâ factâ concionéque aduocatâ, milites collaudauit totúmque exercitum veteranum donauit præmiis, ac fortiſsimo cuique benéque merenti, pro ſuggeſtu tribuit. Sic eodem bello ob virtutem turmæ Caſsianæ donauit millia tredecim, & præfectis torques aureos duos & leui armaturæ millia decem. Atque his præmiis Cæſar tam mirificè tamque honorificè bene meritos proſecutus eſt, vt cùm reprehenderetur, quòd infimi generis homines ad ampliſsimos honores proueheret (ait Sueto-

nius) profeſſus ſit palam, ſi graſſatorum & ſicariorum ope in tuenda ſua dignitate vſus eſſet, talibus quoque ſe parem gratiam relaturū. Eiuſmodi pręmiis atque honoribus populus Romanus, qui tum ſummā imperij tenebat, ſuos duces multò lautiùs & magnificentiùs ornauit: hinc ſupplicationes tot dierum decretæ Cæſari, hinc ampliſsimi triumphi. Sed de militaris ſtipendij peculio ſingulare eſt quod à Vegetio traditur, vt ex donatiuo dimidia pars ſequeſtretur apud ſigna. Sic amputato luxu, caſtrenſe peculium parſimoniâ augebitur, & miles aciem tātò minùs deſeret, quantò plùs in ea ſibi repoſitum cogitabit. Quamobrem legio in ipſo delectu ſtipendium fructúmque laborum ſibi expoſitum intelligat, ſciátque ſibi ducem, non ſolùm rei militaris ſcientiâ, virtute, authoritate, felicitate prçſtantem, ſed munificum & liberalem futurum: ſic Legiones Cæſaris excitabis.

SECVNDA PARS.

CASTRIS ſecundam militiæ parté dedimus, vbi primũ progreſſus agminis in caſtra, deinde architectura caſtrorũ: denique caſtrenſis armorũ meditatio conſideranda eſt: Atque in progreſſu agminis notitia ipſa regionum per quas agmen ducendum ſit imprimis neceſſaria eſt: Imperator igitur regionem (quâ ſit iter facturus) accuratâ picturâ deſcriptam habeat, nec interualla locorum longitudine & latitudine tantùm deſcripta tabulis & depicta, ſed viarum genera, compendia, diuerticula, montes, flumina, duces etiam viarum fideles & probatos. Sic Cæſar cõtra Ariouiſtum iter exquiſiuit per Diuitiacum, quòd ex aliis Gallis maximam ei fidem habebat, & vt tutius iter eſſet millium ampliùs quin-

quaginta circuitu, locis apertis exercitum duxit: Sic Belgico bello dat negotium Senonibus reliquíſque Gallis, qui finitimi Belgis erant, vti quę apud eos geruntur cognoſcant, ſéque de his rebus certiores faciant: Sic Britannico bello conuocatis ad ſe vndique mercatoribus, quanta eſſet inſulæ magnitudo, quæ & quantæ nationes incolerent, quē vſum belli haberent, quibus inſtitutis vterētur, qui eſſent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, cùm reperire non poſſet, ad hæc cognoſcenda, priuſquam periculum faceret, idoneum eſſe arbitratus, C. Voluſenum cum naui longa præmiſit, vt exploratis omnibus rebus, ad ſe quamprimùm reuerteretur. Suetonius etiam id amplius, Exercitum, ait, neque per inſidioſa itinera duxit vnquam, niſi perſpeculatus locorum ſitus, neque in Britanniam tranſuexit: niſi per ſe portus & nauigationem & acceſſum ad inſulam exploraſſet. Exploratores autem non tantùm prudentes, ſed fortes miniméque timidos eſſe neceſſe eſt. Pub. Conſidius (vt eſt primo libro) qui rei militaris peritiſſimus habebatur, quíque in exercitu L. Syllæ, & poſtea in M. Craſſi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. Primâ luce cùm ſummus mons à T. Labieno teneretur, ipſe ab hoſtium caſtris non longiùs mille & quingentis paſſibus abeſſet, neque, vt poſtea ex captiuis comperit, aut ipſius aduentus, aut Labieni cognitus eſſet,

Conſidius

Conſidius equo admiſſo,ad eum accurrit, dicit montem,quem à Labieno occupari voluerit,ab hoſtibus teneri, id ſe à gallicis armis atque inſignibus cognouiſſe: Sed Conſidius paulò poſt ſua timiditate Cæſari ridiculus fuit: multo enim die per exploratores reliquos Cæſar cognouit & montem à ſuis teneri,& hoſtes caſtra mouiſſe & Conſidium timore perterritum, quod non vidiſſet, pro viſo ſibi renunciaſſe. Fuit militiæ Romanę ſignum Minotaurus,quo tanquam Labyrintho tecta conſilia dux habere moneretur, quod in itineribus, Cæſari mirificè propoſitum fuit. Itaque cùm in proximo (ait Suetonius) hoſtis eſſet, itineris tempus denunciare non ſolebat,præcipuè pluuiis,& feſtis diebus: Ac ſubinde obſeruandum ſe admonens,repente interdiu vel nocte ſubtrahebat,augebátque iter, vt ſeriùs ſubſequentes defatigaret. Atque hoc ſecretæ mentis archanum indicat Hircius bello Africano, Cæſar in Africam proficiſcens nullum portum ſibi tutum fore perſpiciebat. Itaque nullum certum locum gubernatoribus præfectiſque quem peterent præceperat, neque vt mos ipſius conſuetudóque ſuperioribus temporibus fuerat, tabellas ſignatas dederat, vt in tempore his perlectis, locum certum peterent vniuerſi. Hic locus conſuetudinem quandam Cęſaris indicat de occultando itinere nõ modo hoſtibus, ſed etiam ciuibus, cùm tabellas illas à præfectis

niſi neceſſitate coáctis perlegi vetaret. Ergo hæc regionum notitia teneatur: Agmen verò ducitur itinere terreſtri, aut flumina mariáue traducitur: in terreſtri itinere, ordo agminis, quantitas itineris, ſed ſupra omnia militaris labor animaduertendus eſt: Agminis igitur ordo duobus exemplis præcipuè oſtenditur: Primus eſt ſecundo libro, Cùm ex dedititiis Belgis reliquíſque Gallis complures Cæſarem ſecuti vnà iter facerent, quidam ex his, vt poſtea ex captiuis cognitum eſt, eorum dierum cõſuetudine itineris exercitus Romani perſpectâ, nocte, ad Neruios peruenerunt, atque his demonſtrarunt inter ſingulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, neque eſſe quicquam negotij, cùm prima legio in caſtra veniſſet, reliquæque legiones magnum ſpatium abeſſent, hanc ſub ſarcinis adoriri, qua pulſâ impedimentíſque direptis futurum vt reliquæ contra conſiſtere non auderent. Hic locus oſtendit agminis ordinem quendam: ſed negligentiorem, quia nondum hoſtis adeſſet. Sed conſequens in eodem libro locus multò diligentiorem appropinquante hoſte demonſtrat. Cæſar (ait ipſe) æquitatu præmiſſo ſubſequebatur omnibus copiis: Sed ratio ordóque agminis aliter ſe habebat ac Belgæ ad Neruios detulerant: Nã quòd hoſtis appropinquabat conſuetudine ſua, Cæſar ſex legiones expeditas ducebat, poſt eas

totius

totius exercitus impedimenta collocarat: & duę legiones, quæ proximè conſcriptæ erant totum agmen claudebant, præſidióque impedimentis erant. Hic igitur locus multó maiorem ordinis curam diligentiámque proponit: aliam ſimilis diligentiæ ſpeciem Hircius octauo libro deſcripſit. Cæſar (ait) agminis ordinem ita conſtituit, vt legio ſeptima, octaua, nona, ante omnia irent impedimenta: deinde omnium impedimentorum agmen, quod tamen erat mędiocre, vt in expeditionibus eſſe cǫnſueuit, cogeret vndecima ne maioris multitudinis ſpecies accidere hoſtibus poſſet, quàm ipſi depopoſciſsēt. Hac ratione penè quadrato agmine inſtructo, vt omni ex parte ſuſtinere poſſet hoſtiū impetum, in conſpectum hoſtium celeriùs opinione eorum, exercitum abducit. At ſi hoſtis à tergo relinqueretur ab eóque diſcederetur, alia ratio fuit, impedimētis nempe præmiſſis, vt cùm Cæſar à Pompeio ad Dyrrachiū duplici clade affectus eſſet, ideóque illinc Apolloniam contēderet: Itaque (ait Cæſar) nulla interpoſita morâ, fauciorum modò & ægrorum habitâ ratione, impedimenta omnia ſilentio prima nocte ex caſtris Apolloniam præmiſit ac conquieſcere ante iter confectum vetuit: His vna legio miſſa præſidio eſt. His explicitis rebus duas in caſtris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia compluribus portis eductas eodē itinere præmiſit: paruóque

ſpatio intermiſſo, vt & militare inſtitutum ſeruaretur,& ne citiſſima eius profectio cognoſceretur,cõclamari iuſſit ſtatímque egreſſus & nouiſſimum agmen conſecutus, celeriter ex conſpectu caſtrorum diſceſſit. Hic itaque agminis ordo Cæſari fuit, quantitas itineris dicenda eſt. Romanis verò militiæ conſuetudo fuit, vt Vegetius docet, ſimplici gradu horis quinque æſtiuis, id eſt noſtris ſex & vnâ tertiâ progredi millia paſſuum viginti, pleno, viginti quatuor: quicquid amplius eſſet, curſus erat, cuius ſpatiũ definiri non poteſt. Septimo libro ſignificatio quædam è tribus locis colligi poteſt de militaris hui⁹ itineris quãtitate, Cæſar Gergouiæ obſidione occupatus, mediâ nocte per Eporedorigem certior factus eſt de Heduorum defectione: deinceps nullâ interpoſitâ dubitatione è ſex legionibus, duas in caſtris relinquit, quatuor expedit & adhortatur ne neceſſario tempore, itineris labore permoueãtur: Cupidiſſimis omnibus, progreſſus millia paſſuum vigintiquinque, Heduos offendit, iiſque in colloquio, errorem ſuæ defectionis & culpam demõſtrat: deinde tribus horis noctis exercitui ad quietem datis, caſtra ad Gergouiã mouet, tum in medio ferè itinere cognito periculo ſuorum ad Gergouiam relictorum, ſummo labore militum ante ortum ſolis, in caſtra peruenit. Hæc ſic à Cæſare narrantur, vnde concludo viginti quatuor horis quinquaginta

ta millia paſſuum confecta eſſe à legionibus illis expeditis quidem ſarcinarum impedimento: at armorum grauitate certè impeditis: Superioris enim noctis aliquot horæ conſumptæ in audiendo Eporedorige, capiendo conſilio, legionũ diſtributione, quæ educerentur, quæ manerent: Item conſequentis diei aliquod tempus fuit in monendis Heduis & reconciliãdis: Denique militem ieiunum tot millia iiſſe ac rediiſſe, vix credibile ſit: his tot rebus tres horas accipio, tres porrò datæ ſunt quieti, vt ait Cæſar: Itaque dimidiæ noctis illius nihil ſupereſt. Ac ſummum viginti quatuor horis, aut etiam paucioribus, totum illud iter factum eſt, quia ante ſolis ortum Cæſar rediit, & quidem non ordinarium, ſed propè duplicatum fuiſſe Cæſar eo declarat quòd rem in celeritate poſitam fuiſſe ibidem ait, & quòd milites adhortatur, ne itineris labore permoueãtur: Quare diurnum exercitus iter viginti aut viginti quatuor millia, vt Vegetius ait, videntur fuiſſe. Sic Cęſar ad liberandum Ciceronem vno die hyberno ab hora tertia millia paſſuum viginti progreditur. Supereſt in agmine, militaris labor prorſus admirabilis: Itaque magnos & magni nominis teſtes huc appello, ne quid in re propè incredibili fingere videar: Dico enim legionario militi in itinere vſitatum fuiſſe ferre non ſolùm arma, ſed vallum: & illud eſt quod Horatius in Odis velut incredibile po-

ſteritati futurum admiratur,

Romanus (eheu) poſteri negabitis
Emancipatus fœminæ
Fert vallum & arma miles.

Romanus miles fert arma, fert vallum: imò verò fert etiam (ait Tullius) cibaria, & ſi quid ad vſum velit, Noſtri exercitus (ait ſecunda Tuſculana) primùm vnde nomen habeant vides, deinde qui labor, quantus agminis, ferre plùs dimidiati menſis cibaria, ferre ſi quid ad vſum velint, ferre vallum: nam ſcutum, gladium, galeam in onere noſtri milites non plus numerant, quàm humeros, lacertos, manus. Arma enim, membra militis eſſe dicunt: quæ quidem ita geruntur aptè, vt ſi vſus foret, abiectis oneribus, expeditis armis vt membris pugnare poſſint. Hæc Tullius de ſui temporis militia. Liuius verò antea non dimidiati, ſed integri mēſis cibaria militem ferre ſolitum docet: Sic enim libro quinquageſimo quarto ait, Conſul menſtruum iuſſo milite ſecū ferre, profectus decimo pòſt die. Sic Pompeiani legionarij in Hiſpania dierum viginti duorum frumentū efferre iuſſi ſunt: Eadem etiam poſtea diſciplina ab imperatoribus ſeruata legitur. Peſcenninus Niger (ait Lampridius) vinum & piſtores à caſtris remouit, iuſsítque omnes aceto & buccellato (quem panem biſcoctū dicimus) contentos eſſe: Sic Iullianus (vt Marcellinus ait libro decimo ſeptimo) buccellatum in viginti

dies humeris militum impoſuit. Ac de legionis agmine tot ſarcinis onuſto indiciũ illud patuit in illo agminis ordine, cùm Cæſar ſarcinas & onera legionum expoſuit, ſub quibus facilè à Neruiis opprimi poſſe viderentur: quomodo libro tertio Aquitani Romanos impeditos in agmine & ſub ſarcinis infirmiore animo adoriri cogitant: Quomodo Labienus in Africa exiſtimabat Cæſaris milites ſub onere ac ſarcinis defatigatos; pugnare non poſſe, vt ait Hircius. Quapropter iſte eſt incredibilis Horatio, admirabilis Tullio, agminis labor in milite, nec in bono duce minor. Cùm Marius æſtu magno, agmen ducebat (ait ibidem Cicero) laborabat. Memini calones & lixas & mercatores in exercitu Cæſaris fuiſſe, ſed qui ligna & aquam vaſáque parando cibo inſtrumentáque caſtrenſi operi neceſſaria militibus ferrēt: denique (vt iam patuit) ſingulis legionibus ſua impedimēta fuiſſe. Ac nonnunquã (ait Suetonius) poſt magnam pugnam atque victoriam remiſſo officiorum munere licentiam omnem paſsim laſciuiendi militibus Cæſar permittebat, iactare ſolitus, milites etiam vnguentatos bene pugnare poſſe. Atque illud etiam memini quod tertio belli ciuilis à Cęſare in concione ad milites dicitur vt æquo animo mancipia atque impedimēta in Italia relinquerent, ipſi expediti, naues conſcenderent. Et bello Africano ſeueritas diſciplinæ eadem

ſeruata eſt: Cæſar enim ita ex Sicilia exercitum tranſportauit, vt præter ipſum militem & arma, neque vas, neque mancipium, neque vllam rem quæ militi vſui eſſe conſueuit, in naues imponi pateretur. Ita Cæſar, cùm vſus eſſet (ait Suetonius) diſciplinæ ſeueriſsimus exactor fuit. Atque vna de Cæſaris virtutibus neſcio an non ſit hæc longè maxima. Laboris (ait Suetonius) vltra fidem patiens erat, in agmine nonnunquam equo, ſæpiùs pedibus anteibat capite detecto ſeu ſol ſeu imber eſſet. Nec verò temporis aut loci vlla ferè iniquitas, Cęſaris iter tardabat: Sic ſecũdo bello Britannico noctu progreditur millia paſſuum circiter duodecim: & ſeptimo libro ſummâ hyeme, diſcuſſâ niue ſex in altitudinem pedum ſummo militum labore, vias exercitui ſuo patefecit per Gebennam Aruernorum mõtem, quo tempore ne ſingulari quidem homini ſemita vnquam patuerat. Atque inde omnibus ſuis inopinantibus, quàm maximis poteſt itineribus, Viennam peruenit: vnde neque diurno neque nocturno itinere intermiſſo, per fines Heduorum in Lingones contendit, vt ſi quid etiam de ſua ſalute ab Heduis iniretur conſilij, celeritate præcurreret, priúſque legiones omnes, quarum duæ in Lingonibus, duæ in Treuiris, ſex in Senonibus hyemabant, in vnum locum cogit, quàm de eius aduentu Aruernis nuntiari poſſet. τέρας horribili vigilantia

lantia, celeritate, diligentia, exclamat Cicero. Illud etiam ſecundo belli ciuilis de ſe ait, Tarracone diſcedit, pedibúſque Narbonem, atque inde Maſſiliam peruenit: Qualis verò imperator ipſe fuit, tales & milites fuere: hac enim militaris itineris celeritate, Pōpeij legati in Hiſpania & Pompeius ipſe in Gręcia oppreſſus eſt. A Pompeianorum & Cæſaris caſtris quinque millia paſſuum proxima intercedebant itineris campeſtris: Inde excipiebant ad Iberum loca aſpera & mōtoſa: qui prior has anguſtias occupauerit, ab hoc, hoſtē prohiberi nil eſſe negotij.

Adhuc terreſtris itineris ratio expedita eſt, ſequitur fluminis & maris traiectio. Flumina traiiciuntur modis quatuor, primò, ponte, quomodo Cæſar Rhenum bis traiecit, nauium magnā copiam ad tranſportandum exercitū Vbij pollicebantur, vt eſt libro quarto, ſed nauibus neque ſatis tutum eſſe arbitrabatur, neque ſuæ, neque populi Romani dignitatis eſſe ſtatuebat. Itaque & ſi ſumma difficultas faciundi pontis proponebatur propter altitudinem, rapiditatē, latitudinémque fluminis: tamen id ſibi contendendum aut aliter nō traducendum exercitum exiſtimabat. Rationem igitur pontis hanc inſtituit, tigna bina ſeſquipedalia, paulùm ab imo præacuta, dimenſa ad altitudinem fluminis interuallo duorum pedum inter ſe iungebat. Hæc cum machinationibus immiſſa in flumine defi-

xerat fiſtucíſque adegerat, non ſublicæ modo directa ad perpẽdiculum, ſed prona ac faſtigiata, vt ſecundùm naturam fluminis procumberent: his item contraria duo ad eũdem modum iuncta interuallo pedum quadragenûm ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conuerſa ſtatuebat. Hæc vtraque inſuper bipedalibus trabibus immiſſis, quantum eorum tignorum iunctura diſtabat, binis vtrinque fibulis ab extrema parte diſtinebantur, quibus diſcluſis atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, vt quò maior vis aquę ſe incitauiſſet, hôc arctiùs illigata tenerentur. Hæc directa materiâ iniectâ contexebantur, ac longuriis cratibúſque conſternebantur: Ac nihilo ſeciùs ſublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur, quæ pro ariete ſubiectæ & cum omni opere coniunctæ, vim fluminis exciperent, & aliæ item ſupra pontem mediocri ſpatio, vt ſi arborum trunci ſiue naues deiiciendi operis cauſsâ, à barbaris miſſæ, his defenſoribus, earum rerum vis minueretur neu ponti nocerent. Hæc Cæſaris eſt deſcriptio, in qua certè talis architecturæ imperito quædã poſſint ambigua videri: Primum enim quid eſt tigna bina interuallo pedum duorum diſtantia inter ſe iungi? vtrum bina tigna tranſuerſariis intermedio duorum pedum ſpatio inter ſe colligari? an duo tigna inter ſe quidem continuata, à duobus

à duobus autem aliis duos pedes ſeiungi? Secũdò quid eſt fiſtuca? vtrum machina cuius pondere tigna illa in ſolum fluminis adiguntur? an qua ſolum fluminis fiſtucatur, id eſt exæquatur & ſolidatur? Tertiò quid eſt quadragenûm pedum interuallum? vtrum in ſummo fluminis, an in imo, an in pontis contabulatione? Quartò, quid eſt fibula? nihil verò tota pontis ſtructura magis ambiguum fuerit: E fibulæ ſiquidem formâ videtur operis firmitudo ſignificari. Quid igitur eſt fibula? vtrum quadratũ quoddam è firmiſſima materia vinculũ, quo bina tigna cũ media trabe reuinciuntur? an adminicula eiuſmodi quibus in cruce Tau gallici trãſuerſum lignũ innititur? Denique quid eſt ſublicas obliquas adigi? vtrum ad perpendiculũ erectas contra tignorum inclinationem tanquam trianguli latera conſtitui? an tranſuerſas ab vna parte pontis ad reliquam interſecari? Hîc doctorum hominum ingenia ſudauere. Qui verò fibulis illis firmitatem operis oſtenderit, is Cæſaris mentem, opinor aſſequetur: E quæſitis autem illis primum quódque mihi magis probatur. Sed vt ad inſtitutum redeam, diebus decem, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto exercitus traducitur. Cæſar ad vtramq; partem põtis firmo pręſidio relicto, in Sicambrorũ fines contendit Sicambríſq; vexatis, decimo octauo pòſt die in Galliam ſe recepit, põtémq; reſcidit:

Biennio poſtea rurſus paulò ſupra eum locum, vt eſt ſexto libro, quo antè, exercitũ traduxerat, ſimili ratione põtem facere inſtituit, magnóque militũ ſtudio opus paucis diebus effecit: Militũ (inquã) ſtudio, vt Cæſar ipſe ait: miles enim Cæſaris non tantũ frumentator, ſed tignarius etiam faber erat: non quòd omnes, architectos fuiſſe confirmẽ, ſed quòd materiari & cuilibet operi materiam cędere & dolare, nec minùs laborioſè ſecures & dolabras expedire, quàm enſes ac parmas cõſueſſent. Quin etiã iſta militũ architectura, vno die & Ararim ponte iunxit & exercitum traduxit. Qua celeritate permoti Heluetij cũ id quod ipſi diebus viginti ægerrimè confecerant, vt flumen trãſirent, Cæſarẽ vno die feciſſe intelligerent, legatos ad eũ de pace miſerunt. Sic Menapij cùm in paludes ſuas confugerent, celeriter effectis pontibus ad deditionẽ compulſi ſunt, vt eſt ſexto libro. Sed pontis illa ratio Hiſpanienſi bello tradita nequaquã prætermittenda eſt. Cæſar cùm ad flumẽ Bætim veniſſet, neque propter altitudinẽ fluminis trãſire poſſet, lapidibus corbes plenos demiſit: illa nẽpe fiſtucatio ſoli fuit. Ita inſuper ponte facto, copias ad caſtra tripartitò traduxit. Cuius põtis forma etiã diſſimilis facta eſt Alexãdrino bello, de quã ſic Hircius, Itaque eodem tẽpore equites Germani diſperſi, vada fluminis quærẽtes, partim demiſſioribus ripis flumen tranarũt & legionarij magnis arboribus

excíſis

exciſis, quæ longitudine vtramq; ripam contingerent proiectis, repentinóque aggere iniecto, flumen tranſierunt. Nec verò in his mathematicis põtium operibus virtus tãtùm, ſed dolus Cæſaris enituit. Exercitum ad Aruernorũ Gergouiã ſecundũ flumen Elauer ducebat. Quâ re cognita, Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis põtibus ab altera Elaueris parte, iter facere cœpit. Cùm vterq; vtriq; eſſet exercitus in cõſpectu, ferèque è regione caſtris caſtra poneret, diſpoſitis exploratorib⁹, necubi effecto põte Romani copias traducerẽt. Erat in magnis Cæſaris difficultatibus res, ne maiorẽ æſtatis partem, flumine impediretur, quod non ferè ante autumnũ Elauer vado trãſiri ſolet: Itaque ne id accideret, ſylueſtri loco poſitis caſtris è regione vnius eorum pontium quos Vercingetorix reſcindẽdos curauerat, poſtridie cum duabus legionibus in occulto reſtitit: reliquas copias cum omnibus impedimẽtis, vt conſueuerat miſit demptis quibuſdam cohortibus, vti numerus legionũ conſtare videretur: His quàm lõgiſsimè poſſent progredi iuſsis, cùm iam ex diei, tẽpore cõiecturam caperet, in caſtra peruentum, iiſdẽ ſublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontẽ reficere cœpit. Celeriter effecto opere legionibúſq; traductis & caſtris loco idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Secundus modus traducendi fluminis, eſt nauibus, cũ Cæſar, vt eſt primo belli

ciuilis,in maximas rei frumentariæ anguſtias ab Afranio adductus eſſet, atque omnes viæ ab Afranianis militibus equitibúſq; obſiderétur, nec pontes reſciſſi, refici poſſent, imperat militibus Cæſar vt naues faciant,cuius generis eũ ſuperioribus annis vſus Britanniæ docuerat. Carinę primùm ac ſtatumina ex leui materia fiebant, reliquum corpus nauium, viminibus contextũ coriis integebatur. Has perfectas,carris iunctis deuehit noctu millia paſſuum à caſtris viginti duo, militéſque his nauibus flumen tranſportat,cõtinétémque ripæ collem improuiſo occupat. Hũc celeriter priuſquã ab aduerſariis ſentiatur,communit: huc legionẽ poſtea traiicit,atque ex vtraque parte pontem inſtitutum biduò perficit. Ita commeatus & eos qui frumenti cauſsâ proceſſeranr,tutò ad ſe recipit,& rem frumentariam expedire incipit. Tertius modus traducẽdi fluminis eſt eodem libro,diducto in plures alueos Sicori Hiſpaniæ flumine. Cæſar ne ſemper magno circuitu per pontẽ equitatus eſſet mittendus,nactus idoneum locum, foſſas pedum triginta in latitudinem complures facere inſtituit, quibus partem aliquã Sicoris auerteret vadúmque in eo flumine efficeret: Ac ſummo labore militũ continuato,diem noctémq; opere in flumine auertẽdo huc iam reduxerat rem, vt equites etſi difficulter atque ægrè fiebat, poſſent tamen atque auderent flumen tranſire: pedites verò tantummodò

modò humeris ac ſummo pectore extarent, vt tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad tranſeundũ impedirentur. Equites ita tranſeunt. Quartus modus traiiciendi fluuij eodem tẽpore & loco à Cæſare deſcribitur, & longè omnium promptiſſimus. Cùm pedites clamarent, ne Cæſar labori ſuo neu periculo parceret, paratos eſſe ſeſe: poſſe & audere eà tranſire flumen quà traductus eſſet equitatus. Quorum ſtudio & vocibus excitatus Cæſar & ſi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum obiicere, conandum tamen atque experiẽdum iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi iubet, quorum aut animus aut vires videbantur ſuſtinere non poſſe: Hos cum legione vna, præſidio caſtris relinquit, reliquas legiones expeditas educit, magnóque numero iumentorum in flumine ſupra atque infra cõſtituto, traducit exercitum: Pauci ex his militibus vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac ſubleuantur: interiit tamen nemo. Sic igitur Cæſar equitibus vtrinque diſpoſitis, peditatũ incolumem traduxit: Quo genere traductionis vſus eſt libro ſeptimo, vt Ligerim tranſiret. Liger (ait) locis ferè omnibus à Gallis obſidebatur & ex niuibus creuerat, vt omnino vado tranſiri non poſſe videretur: Itaque Cæſar admodum magnis diurnis nocturníſque itineribus confectis, contra omnium opinionem ad

Ligerim venit, vadóque per equites inuẽto pro rei neceſsitate opportuno, vt brachia modò atque humeri ad ſuſtinenda arma liberi ab aqua eſſe poſſent, diſpoſito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hoſtibus primo aſpectu perturbatis incolumem exercitum traduxit. In Britannia Tameſis ita traductus eſt, cùm capite ſolo, ex aqua milites extarent. Ergo hæc itineraria Cæſaris militia fuit. Pontes variorum generum Vegetius ab exercitu comportari ſolitos ait. Cæſaris milites faciundi pontis artifices erant, pontes factos non vehebant, ſed vbi opus erat, celeriter induſtriéque faciebant. Nec verò fluminia tantùm, ſed maria ipſa huic architecturæ militari ſubiecta ſunt: Itaque cùm primâ in Britanniam tranſmiſſione, duodecim naues Cæſar amiſiſſet, ſummo iterum militum ſtudio, earum materia atque ære reliquas refecit. Secũdo in eam inſulam commeatu militum architecturâ iſtâ ſexcentas naues onerarias & longas duodetriginta exiguo tempore conſtruxit. Ideóque id in portu contẽplatus, milites collaudauit, vt eſt quinto libro. Atque iterũ cùm naues iactarẽtur tempeſtate & quadraginta periiſſent, reliquas in aridum ne nocturnis quidem tẽporibus ad militum laborem intermiſſis ſubduxit. Ergo miles Cæſaris, naues faciebat, imò verò etiam remigabat. Audiamus igitur quæ libro quinto ſcripta ſunt, Cęſar cùm iterum Britanniã

peteret

peteret longíſque nauibus veheretur : tamen longiùs delatus æſtu, orta luce ſub ſiniſtra Britanniam relictam conſpexit: Tum rurſus æſtus commutationem ſecutus, remis contendit, vt eam partem inſulæ caperet, quà optimum eſſe egreſſum ſuperiore æſtate cognouerat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda qui vectoriis grauibúſque nauigiis non intermiſſo remigandi labore, longarum nauium curſum adæquarunt. Verumenimuerò quamuis Cæſar mathematicis architecturæ Geographiæque artibus tam excellenter ad itinerum difficultates eruditus: attamen nauticæ in Oceano Aſtrologiæ, quæ ad iſtam quoque itinerum notitiam attinet, inſcientiâ extremam calamitatem penè ſubiit. Primò bello Britannico cùm equitum naues octodecim, in continentem tempeſtate eſſent reiectæ, accidit, vt eſſet Luna plena, quæ maritimos æſtus maximos in Oceano efficere conſueuit, Romaníſque id erat incognitum. Ita vno tẽpore & longas naues, quibus Cæſar exercitum tranſportandum curauerat, quáſque in aridũ ſubduxerat, æſtus complebat, & onerarias quæ ad anchoras erant deligatæ, tempeſtas afflictabat: neque vlla Romanis facultas aut adminiſtrandi aut auxiliandi dabatur compluribus nauibus fractis, reliquæ cùm eſſent funibus, anchoris reliquiſque armamentis amiſſis, ad nauigandum inutiles, magna (id quod neceſſe erat

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

accidere) totius exercitus perturbatio facta eſt, neque enim naues erant aliæ, quibus reportari poſſent, & omnia deerãt,quę ad reficiendas eas vſui ſunt: Et quod omnibus conſtabat,hyemare in Gallia oportere, frumentũ in his locis in hyemem prouiſum non erat. Hęc ſunt libro quarto, vbi & rebellio propterea Britanniæ exponitur, & magna Cæſaris difficultas, vt ei magnæ cuiuſdam victoriæ inſtar fuerit, exercitũ incolumem reduxiſſe: Sed hęc incommoda, horribilis illa & imperatoris & militum vigilantia, celeritas, diligentia ſanauit. Quamobrẽ toto iſto militari itinere non ſolùm magnam regionum ſcientiam, ſed incredibiles, ſiue terrâ, ſiue flumine maríue exercitus ducatur, militiæ labores agnoſcimus.

DE CASTRORVM ARchitectura.

SEd miles in caſtra peruenerit, quid deinde? Locus & forma conſtructióque tota proponitur: caſtris locus diligendus frumẽtationi, pabulationi, aquationi, lignationi, valetudini militum, ſed imprimis victoriæ (ſi dimicandum ſit) idoneus: Sic contra Belgas Cæſar, poſtquam omnes Belgarũ copias in vnum locum coäctas ad ſe venire, neque iam longè abeſſe ab his quos miſerat exploratorib⁹, & ab Rhemis cognouit, flumen Axonam, quod eſt in extremis Rhemorum

rum finibus exercitum traducere maturauit,atque ibi caſtra poſuit.Quæ res & latus vnum caſtrorum, ripis fluminis muniebat, & poſt eum quæ erant,tuta ab hoſtibus reddebat,& cõmeatus ab Rhemis reliquíſque ciuitatibus ,vt ſine periculo ad eum portari poſſent efficiebat: In eo flumine pons erat: ibi præſidium ponit,& in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum ſex cohortibus relinquit. Hic, caſtris delectus eſt valde idoneus locus: Cæſar verò caſtris ad dimicandum, præcipuè montes & colles appetiuit.Sic tertio libro Sabini caſtra loco rebus omnibus idoneo, eóque edito & paulatim ab imo accliui circiter paſſus mille. Contrariũ incommodum Galba libro tertio demonſtrauit,qui cùm in vico Veragrorum Octoduro poſito in valle, non magnâ adiectâ planitie, altiſsimis montibus undique concluſo caſtra poſuiſſet, hoſtibus vndique in vallem decurrentibus teláque in caſtra coniicientibus, magnum periculum adiit,quo liberatus,ſæpiùs fortunam tentare noluit,in prouinciam reuertit,confeſſus iniquum caſtris locum illum fuiſſe. Atque hæc de caſtrorum loco qui poſtea magis patebit: de forma etiam dicamus. Caſtrorum formam vnicam & ſimplicem omni & loco & tempore Romanis fuiſſe Polybius author eſt: nos ex eo tantùm quod commune ſit caſtris Cæſaris,aſſumemus:Itaque loci caſtris delecti regionem, vnde

ſit in omnes partes latiſsimus deſpectus imperiúmque facilè percipi poſsit, prætorio ſummíque ducis tentorio deſignato, hoc dato tãquam puncto, interuallo autem tanto quantum exercitus requiret, quadratum deſcribito: Anguli quatuor, portæ quatuor erũt, prætoria ad orientem, decumana ex diametro oppoſita, quæſtoria ad meridiem, quintana ad occidentem. Liuius libro quadrageſimo, prætoriam videtur appellare ordinariam, quintanã & decumanam principales, illam dextram, hanc ſiniſtram. Tentoria legatorũ à prætorio hinc atque illinc ſecundùm quadrati dimetientem, latera duo oppoſita bifariam ſecantem, æqualibus ſpatiis ſunto, iuxtáq; ad partem aquationi & pabulationi aptiſsimam legionis cuiuſque cum ſuis Tribunis & Centurionibus diſtincta viis & directa ſunto: ad oppoſitam reliqui quadrati partem regia intercedente via, legionum equites atque inter eos media ſociorum auxilia ſtatuito: à legionum tentoriis ad vallum area, parallela quadruplex eſto: prima vacua ad excipiendum extraordinarios qui caſu aduenerint: ſecũda latior foro rerum venalium cõſtituta, reliquæ duæ totis caſtris parallelo ſpatio circunductæ, tertia quidem anguſtior, quarta latior, vallo velut vrbis muro, pomerij vice adiuncta: denique caſtra ſpeciem notiſsimæ vrbis habeant, vbi viis, ædificiis, ſignis, omnia ciuibus rure domum redeuntibus definita ſint, vt ſimul-

ſimulatque ad caſtrorum portam miles acceſſerit, ſciat quò ſibi perueniẽdum ſit: Sic enim Polybius & Liuius docent. Cæſar tamen lunatis caſtris Thapſum (vt eſt Africano bello) operibus circummuniuit. Vegetius triquetram & ſemirotundam formam nominat, vtrum hanc lunatam figuram ſignificãs, affirmare non audeo: iubétque vallum veſtiri ceſpite cum terra ipſa herbam continente, altitudine dimidij pedis, latitudine pedis, longitudine ſeſqui pedis: Si regio ſit arenoſa, ſaccos more perſico pulueruléta terra compleri ceſpitis loco iubet: Valli foſſæque etiam formam tradit, ſed variè: vigilias noctis quatuor, ternis horis diſtinguit: Eiuſmodi caſtrorum formam tam ſubtiliter, à Cæſare notatam non comperio: ſed illud certè, quod multò maximum omnium eſt, à legionibus vt antea pontes & naues, ſic & quidem multò pluribus teſtimoniis caſtra fieri ſolita cõperio. Dico (inquam) atque confirmo, materiando, fodiendo, aggerando romana caſtra facta eſſe per certam peditum legionariorum partem ſarcinis & grauioribus armis ad ſigna depoſitis, dum reliqua pars exercitus cum leui armatura ſtaret in armis ad hoſtem, ſi fortè interueniret, propulſandum: Caſtrẽſis igitur architecturæ opera militaria videamus. Cæſar ad quintum Calend. Aprilis Geneuam peruenit, ibi vna legione & militibus quos ex prouincia conuenire iuſſit, à lacu Le-

manō ad montem Iuram millia paſſuum decem & nouem, murum in altitudinem pedum ſexdecim foſſámque ante idus Apriles perduxit. Fac Cæſarem Româ octauo die (vt Plutarchus ait) Geneuam perueniſſe: mirabile tamen ſit ſeptem reliquis diebus & milites coëgiſſe & tantū opus effeciſſe. Nullus verò Cæſaris commentarius eſt non teſtis huius militaris architecturæ. Eodem libro contra Arioviſtum Cæſar primam & ſecundam aciem in armis eſſe, tertiam caſtra munire iuſsit. Ac quāuis eò magnas interea copias Arioviſtus ad munitionem prohibendum miſiſſet, nihilo ſeciùs Cæſar, vt antè conſtituerat, duas acies hoſtem propulſare, tertiam opus conficere iuſsit. Vidéſne igitur legionarium foſſorem? Audi quid Neruico bello faciāt ſex legiones. Legiones (ait Cęſar) ſex quę primæ venerāt, opere dimenſo, caſtra munire cæperunt, paulóque longiùs aggeris petendi cauſſâ proceſſerūt. Sic quinto libro milites lignationis munitionís que cauſſâ in ſyluas diſcedunt. Ergo fodere, ergo materiari, ergo caſtra fabricari & architectari legionariis militibus, militare opus fuit. Sed foſſæ latitudo vallíque altitudo à Cæſare nonnunquam etiam notatur, vt ſecundo libro aduerſus Belgarum maximas copias caſtra in altitudinem pedum duodecim vallo foſſáque duodeuiginti pedum munire iubet. Vides hîc tanquàm vrbis,

atque

—*atque altæ mœnia Romæ?*

Sic octauo libro Cæſar imperat caſtra vallo pedum duodecim muniri, loriculá, velut alterum vallum pro hac ratione eius altitudinis inædificari, foſſam duplicem, pedum quinûm denûm, lateribus directis deprimi, turres crebras excitari in altitudinem trium tabulatorũ pontibus traiectis conſtratíſque coniungi, quorum frontes vimineâ loriculâ munirentur, vt hoſtis à duplici propugnatorum ordine depelleretur, quorum alter ex põtibus, quò tutior altitudine eſſet, hoc audaciùs longiúſque tela promitteret, alter, quò propior hoſtem in vallo collocatus eſſet, ponte ab incidentibus telis tegeretur, portis fores altioréſq; turres impoſuit: Huius munitionis duplex erat conſilium: námque & operum magnitudine, & timorem ſuum ſperabat fiduciã barbaris allaturum, & cùm pabulatum frumentatúmque longiùs eſſet proficiſcẽdum, paruis copiis caſtra munitione ipſa videbat poſſe defendi. Sed callidiore conſilio caſtra aduerſus Afranium (vt eſt primo belli ciuilis) Cæſar facere cõſtituit, ne in opere faciendo milites repentino hoſtium incurſu exterrerentur atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere & procul videri neceſſe erat, ſed à fronte caſtrorum contra hoſtem pedum viginti, foſſam fieri iuſsit: prima & ſecunda acies in armis, vt ab initio cõſtituta erat, permanebat. Poſt hos, opus in

occulto acies tertia faciebat: ſic omne priùs eſt perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio caſtra muniri. Sub veſperum Cæſar intra hanc foſſam legiones reducit, atque ibi ſub armis proxima nocte conquieſcit. Poſtero die omnem exercitum intra foſſam continet, & quod longiùs erat agger petendus, in præſentia ſimilem rationem operis inſtituit, ſinguláq; latera caſtrorum ſingulis attribuit legionibus munienda, foſſáſque ad eandem magnitudinem perfici iubet, reliquas legiones in armis expeditas contra hoſtem conſtituit. Tertio die poſtea vallo caſtra communit. Ergo caſtrorum forma à Cæſare & facta & deſcripta eiuſmodi eſt: Militem tamen in hoc opere caſtrenſi ſarcinis & grauioribus armis expeditum fuiſſe, quod antea poſui, Cæſaris varij loci demonſtrant: primus eſt libro ſecundo cùm ſex legiones in faciendo opere occupatæ tam ſubitò à Neruiis opprimerētur, vt non modò ad inſignia accommodãda, ſed etiam ad galeas induendas ſcutíſque tegumēta detrahenda tempus defuerit. Hic, inquam, locus oſtendit inſignibus & galeis & ſcutis poſitis munitionē caſtrorum fieri ſolitã. Idem libri tertij locus oſtendit de Morinis in ſyluas abditis, Cùm Cæſar caſtra munire inſtituiſſet, neque hoſtis interim viſus eſſet, diſperſis in opere Romanis, hoſtes ſubitò ex omnibus partibus ſyluæ euolauerunt & in Romanos impetum fecerunt: Romani celeriter

arma

arma cœperũt,eóſque in ſyluas repulerunt. Hic locus alter item oſtendit faciendis caſtris arma grauiora poni ſolita,ſicut iam dictum eſt in frumẽtatione, cùm Britanni diſperſos legionarios depoſitis armis in metendo occupatos adorti ſunt: illic enim arma in frumentatione depoſita dicuntur. Tentoria verò caſtrenſia,pellicea fuiſſe locus ille tertij libri demonſtrat, Eiuſmodi tẽpeſtates ſunt conſecutæ, vt continuatione imbrium diutiùs ſub pellibus milites cõtineri non poſſent. Item alter ille tertio belli ciuilis, Cæſar caſtris ad Apſum flumẽ poſitis ſub pellibus hyemare conſtituit. Denique tertius locus ille docet idem Africano bello, Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci ſub pellibus acquieſcebant, reliqui ex veſtimentis tentoriolis factis atque arundinibus coriíſque contextis protegebantur. Sed tota hæc caſtrenſium munitionum opera, locorum oppugnatione & propugnatione poſtea longè plenius intelligentur, id modò ſtatuo, legionarium militem tentoriorum, foſſarum, vallorũ opificẽ ex diſciplina Romana & Cęſariana fuiſſe: neq; laboribus illis fractũ fuiſſe aut debilitatum, ſed exercitatum robuſtiorémq; factum, vt præ tantis & agminis & caſtrẽſis munitionis laboribus, ſcutum, gladium, galeã ferre, in onere is miles non plus numeret, quàm humeros, lacertos, manus, præq; iis operib⁹ pręliari leuiſsimum, imò iucũdiſsimum exiſtimet.

Romanus (eheu) poſteri negabitis, (ait ille)
Fert vallum & arma miles.

At verò, inquam, vt quod propoſui concludam,
Romanus (eheu) poſteri quid agimus?
Materiando, fodiendo, aggerando caſtra fecit.

DE AMBVLATIONE.

VErùm eſto, miles arma ferat, vallum ferat, cibaria ferat, & ſi quid ad vſum ſit, ferat, caſtra materiando, fodiendo, aggerando faciat: Abiectis illis oneribus expeditum armis tanquam membris alacrem ad prælium videamus: tyrones quidem quotidie & manè & à meridie, omnibus armorum generibus in hoc caſtrenſi campo exerceantur, veterani ſemel: (has enim leges Vegetius à veteribus inſtitutas tradit.) Hoſtis nullus adeſt? adeſſe tamen comminiſcamur, aciem inſtruamus: & ſi non dimicatum, attamē veluti dimicationis cauſſa ambulatum deducamus. Auguſti atque Adriani conſtitutionibus (ait Vegetius) cautum erat, vt ter in menſe tam equites quàm pedites educerentur ambulatum: Hoc enim verbo genus huius exercitationis appellabant. Decem millia paſſuum miles armatus gradu illo militari, quem diximus, eat redeátque, ſed magnam partem itineris pleniore gradu, maximam curſu conficiat, interímque quemlibet aciei ordinem meditetur: Atque in ſum-

ſumma ordinum permiſtione, miles ordinem tamen ſequatur, vexillum nuſquam oculis amittat, neque planis tantùm locis hæc itinera, ſed cliuoſis & arduis fiãt, vt nulla non prouiſa difficultas poſsit accidere, aut ſi ambulatio nulla ſit, exercitatio tamen nuſquam deſit, miles ſyluam cædat, æſtiuis temporibus natet, ad palum dimicet, ſaltet, currat. Exercitationis huius exempla apud Liuium frequentia ſunt: ſic enim libro triceſimo tertio de Sempronio, Ibi, quia ocioſa caſtra erant, crebrò decurrere milites cogebat, vt tyrones aſſueſcerent ſigna ſequi & in acie cognoſcere ordines ſuos. Et libro triceſimo ſexto de Scipione Africano, Primo die legiones in armis quatuor millium ſpatio decurrerunt, ſecundo die arma curare & tergere, antè tentoria iuſſit, tertio die ſudibus inter ſe in modum iuſtæ pugnæ concurrerunt, præpilatíſque miſsilibus, iaculati ſunt, quarto die quies data, quinto iterùm in armis decurſum eſt. Sed cæſarianam militiam recepi & exercitationis huius exempla apud Cæſarem clara ſunt, Superius inſtitutum Cæſar (vt eſt tertio belli ciuilis) in equitibus ſeruabat, vt quoniam numero multis partibus eſſet inferior, adoleſcentes atque expeditos ex anteſignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites prǫliari iuberet, qui quotidiana cõſuetudine vſum quoque eius generis præliorum perciperent: His erat rebus effectum vt equites

mille, apertioribus etiam locis, ſeptem millium Pompeianorum impetum, cùm adeſſet vſus, ſuſtinere auderẽt, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Exempla huis ſcholæ multò clariora ſunt Africano bello, cùm paruas copias haberet Cæſar & magnam quidem partem tyronum. Cæſar (ait Hircius) iubet milites rurſus ad opus redire & per cauſſam munitionum, tyrones in labore defatigare non intermittit. Simile deinde paulò pòſt, Cæſar non more ſuperiorum imperatorum, in hybernis exercitũ continebat, ſed in tertio quartóque die procedẽdo, propiúſque hoſtem accedendo, caſtra communiebat, operéque faciendo milites ſe circunſpiciendi non habebant facultatem. Tum deinceps, Cæſar interim quotidie legiones in campum deducere atque opus facere, vallúmque & foſſam per medium campum ducere, aduerſariorúmq; excurſionibus officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, & in iugo, ne à Cæſare excluderetur, approperare. Ita duces vtrique & in operibus occupati erant, & nihilominus equeſtribus prœliis inter ſe quotidie dimicabant. Sed eodem demum libro ſchola totius meditationis huius contra nouos hoſtes egregia eſt, Cæſar contra eiuſmodi hoſtium genera copias ſuas non vt imperator exercitum veteranum victorémque maximis rebus geſtis, ſed, vt laniſta tyrones gladiatores con-

condocefaceret,quo pede ſe reciperent ab hoſte & quemadmodum obuerſi in aduerſarios & in quantulo ſpatio reſiſterent,modò procurrerent, modò recederēt comminarentúrque impetum, ac prope quo loco & quemadmodum tela mittere nt præcipit. Mirificè enim hoſtium leuis armatura anxium exercitum Cæſaris atque ſolicitum habebat, quia & equites deterrebat prælium inire propter equorū interitum, quòd eos iaculis interficiebant & legionarium militem defatigabant,propter velocitatem:Grauis enim armaturę miles ſimulatque ab his inſectatus cōſtiterat in eóſque impetū fecerat, illi veloci curſu facilè periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæſar vehementer commouebatur: quia quodcunque prælium quoties erat commiſſum,equitatu ſuo ſine legionario milite, hoſtium equitatui leuíque armaturæ eorū nullo modo par eſſe poterat. Solicitabatur autem his rebus, quod nondum legiones hoſtium cognouerat,& quónam modo ſuſtinere ſe poſſet ab eorum equitatu leuíque armatura, quæ erat mirifica, ſi legiones quoque acceſſiſſent. Accedebat eò etiā hæc cauſſa, quòd elephantorum magnitudo multitudóque, militum animos detinebat in terrore. Cui vni rei tamen inuenerat remedium: Námque elephantos in Italiam tranſportari iuſſerat, quò & Cæſaris miles ſpeciem & virtutem beſtiæ cognoſceret,& cui parti corporis eius,telum fa-

cilè adigi poſſet oneratúſque ac loricatus elephantus cùm eſſet, quæ pars corporis eius nuda ſine tegmine relinqueretur, vt eò tela conijceréntur: Prçterea vt iuméta, beſtiarum odorem, ſtridorem & ſpeciem, conſuetudine captarum, non reformidarét, quibus ex rebus, largiter erat conſecutus: Nam & milites, beſtias manibus pertractabant, earúmque tarditatem cognoſcebant, equitéſque in eos pila præpilata coniiciebant, atque in conſuetudinem, equos ipſarum beſtiarum adduxerant. Ob has cauſſas quas ſuprà cómemoraui, ſolicitabatur Cæſar, tardiórque & conſideratior erat factus, & ex priſtina bellandi conſuetudine celeritatéque exceſſerat. Nec mirum: copias enim habebat in Gallia bellare conſuetas locis campeſtribus, & contrà, Gallos homines apertos miniméque inſidioſos, qui per virtutem, non per dolũ dimicare conſueuerunt: Tum autem erat ei laborandum, vt conſuefaceret milites, hoſtium dolos, inſidias artificiáque cognoſcere, & quid ſequi, quid vitare conueniret. Itaque quò hæc cæleriùs conciperent, dabat operam vt legiones non vno loco cótineret, ſed per cauſſam frumentandi huc atque illuc raptaret, ideo quòd hoſtium copias à ſe ſuóque veſtigio non diſceſſuras exiſtimabat: atq; poſt diem tertium productas accuratiùs ſuas copias, ſicut inſtruxerat, præter hoſtium caſtra prætergreſſus, equo loco inuitat ad dimicandũ. Hac totâ Hir-

cij hiſtoriâ mirificum Cæſaris magiſterium in tyronibus erudiendis agnoſcimus. Atque in hac caſtrenſi ſchola exercitus luſtratio fuit, quâ tanquam in romani cenſus luſtro, cuiuſque peditis equitiſque virtus aut ignauia pro meritis afficiebatur: Sic Cęſar in Treuirorum finibus cùm eò legiones ex omnib9 hybernis euocaſſet, exercitũ anno belli Gallici nono luſtrauit: Sic iterũ Africano bello luſtrauit: Ac præmia illa de quibus antè in ſtipẽdio dixim9, in caſtris data ſunt: ſupplicia etiam in milites ignauos aut ſeditioſos conſtituta ſunt, quæ militaribus delictis grauia erant. Si quis furatus eſſet, aut præmij conſequendi gratiâ peieraſſet, aut locum in acie deſeruiſſet aut in vigiliis dormitaſſet, aut adoleſcentis ætate ac flore abuſus eſſet, fuſtibus cædebatur ac lapidibus obruebatur (ait Polybius) Et illud nimirum Ciceronis eſt in Philippicis, Si Antonius Conſul, fuſtuarium meruerunt legiones quæ Conſulem reliquerũt. Si totus exercitus vel magna pars deliquiſſet, ſorte decimus quiſque ad ſupplicium legebatur, vt oſtendit Liuius libro ſecundo: Decimatio illa nempe fuit, de qua pro Cluentio Tullius, Statuerunt ita maiores noſtri, vt ſi à multis eſſet flagitium rei militaris admiſſum, ſortitione in quoſdam animaduerteretur, vt metus videlicet ad omnes, pœna ad paucos perueniret: Sic igitur decimus quiſque plectebatur, reliquis extra vallum agẽtibus,

annona ordeum tantùm erat, donec egregio facinore ſatisfactũ videretur: Hęc autem ſeueritas Romanis illis imperij authoribus tanta fuit, vt Poſthumius & Torquatus filios, quia patrum iniuſſu contra hoſtem ierant, quamuis victores & hoſtium ſpoliis opimos: tamen ſecuribus percuſſerint, ipſiq́ue naturæ ac patrio amori ius maieſtatis atque imperij prætulerint. Ac Cæſar (ait Suetonius, militem pari ſeueritate atque indulgentiâ tractabat: non enim vbique nec ſemper, ſed cùm hoſtis in proximo eſſet, coërcebat: Tũ maximè exactor grauiſsimus diſciplinæ delicta neq; obſeruabat omnia, nec pro modo exequebatur, ſed deſertorum ac ſeditioſorum & inquiſitor ac punitor acerrimus, conniuebat in cæteris: Itaque duabus cladibus vno die acceptis, vt eſt libro tertio belli ciuilis, Cęſar habita concione, nonnullos ſigniferos ignominiâ notauit ac loco mouit: Sic Africano bello, præfectos quoſdam (quorum negligentiâ, militum nauis amiſſa eſſet) ignominiæ cauſſâ dimittendos ab exercitu, grauiſsimúmque in eos edictum proponendum, curauit. Ac eodem bello exemplum illud eſt exauthorandi militis in pœnã maleficij conmiſsi cùm nona & decima legiones è Sicilia in Africam exponuntur: His enim legionibus expoſitis, Cæſar (ait Hircius) memor in Italia priſtinæ licentiæ militaris ac rapinarum certorum hominum, paruulam modò cauſſulam nactus,

quòd

quòd C. Auienus Tribunus militum decimæ legionis, nauem commeatu familiáque ſua atque iumentis occupauiſſet, neque militem vnum à Sicilia ſuſtuliſſet, poſtero die de ſuggeſtu conuocatis omnium legionum Tribunis Centurionibúſque, Maximè vellẽ (inquit) homines ſuæ petulantiæ nimiæque libertatis aliquando finem feciſſent, meæque lenitatis, modeſtiæ, patientiæque rationem habuiſſent: Sed quoniam ipſi ſibi neque modum neque terminum conſtituunt, quo cæteri diſſimiliter ſe gerant, egomet ipſe documẽtum more militari conſtituã. Quapropter C. Auiene, quòd in Italia milites populi Romani contra Rempub. inſtigaſti, rapináſque per municipia feciſti, quódque mihi reíque publicæ inutilis fuiſti, & pro militibus tuam familiam iumentáque in naues impoſuiſti, tuáque opera militibúſque tempore neceſſario Reſpub. caret ob eas res ignominiæ cauſsâ ab exercitu meo te remoueo, hodiéque ex Africa abeſſe, & quantum potes proficiſci iubeo. Itémque te A. Fontei, quòd Tribunus militum ſeditioſus malúſque ciuis fuiſti, ab exercitu dimitto. T. Alliene, M. Tiro, C. Cluſiane, cum ordines in meo exercitu beneficio non virtute conſecuti ita vos geſſeritis, vt neque bello fortes neque pace boni aut vtiles fueritis, & magis in ſeditione concitandíſque militibus aduerſariorum noſtrorum imperatoris, quàm pudoris modeſtiæque

fueritis ſtudioſiores, indignos vos eſſe arbitror qui in meo exercitu ordines ducatis, miſsóſque facio, & quantum poteſtis, abeſſe ex Africa iubeo. Itaque tradidit eos Cẽturionibus, & ad ſingulos non amplius ſingulis additis ſeruis, in nauim imponendos ſeparatim curauit. Quid plura: miles in caſtris nunquam otioſus ſit: hac enim quotidiana exercitatione fiet, vt nihil magis optet, quàm prælium, nihil ſeditionis moueat. Sic Cæſar cùm hoſtibus appropinquaret, diſciplinæ exactor grauiſſimus erat: Et tamen aliquando exercitationis huius negligentiâ, maximam totius exercitus perturbationem euitare non potuit, de qua ſic eſt libro primo, dum paucos dies ad Veſontionem rei frumentariæ commeatúſque cauſsâ moratur, ex percunctatione Romanorum vocibúſque Gallorum ac mercatorum, qui ingẽti magnitudine corporum Germanos incredibili virtute atque exercitatione in armis eſſe prædicabant, ſæpenumerò ſeſe cum his eſſe congreſſos, ne vultum quidem atque aciem oculorum dicebant ferre potuiſſe, tantus ſubitò timor omnem exercitum occupauit, vt non mediocriter omnium mentes animóſque pertubaret. hic primùm ortus eſt à tribunis militum ac præfectis, reliquíſque qui ex vrbe amicitiæ cauſsâ Cæſarem ſecuti magnum periculum miſerabantur, quod non magnum in re militari vſum habebant, quorum alius alia cauſsâ

illata

illata quàm ſibi ad proficiſcendum neceſſarium eſſe diceret, petebat, vt eius voluntate diſcedere liceret: nonnulli pudore adducti, vt timoris ſuſpitionem vitarent, remanebant, hi neque vultum fingere, neque interdum lachrymas tenere poterant, abditi in tabernaculis aut ſuum querebantur fatum, aut cum familiaribus ſuis commune periculum miſerabantur, vulgò totis caſtris teſtamenta obſignabantur: horum vocibus ac timore paulatim etiam hi qui magnum in caſtris vſum habebant, milites Centurionéſque, quíque equitatui præerát, perturbabantur. Qui ſe ex his minùs timidos exiſtimari volebant, non ſe hoſtem vereri, ſed anguſtias locorum itineris & ſyluarum magnitudinem quæ intercederent inter eos atque Ariouiſtum, aut rem frumentariam vt ſatis commodè ſupportari poſſet, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæſari renũciabant, cùm caſtra moueri, & ſigna ferri iuſſiſſet, non fore dicto audientes milites neque propter timorem ſigna laturos. Sed hanc perturbationem Cæſar eloquẽtiâ ſuſtulit, partim ſpem pacis ab hoſte, atque etiam ſi obſtinatus eſſet, victoriæ demõſtrando. Cùm Germani ſæpe, victi eſſent à Romanis atque etiam à Gallis, quos tamen Romani viciſſent, partim militum ignauiam & arrogantiam accuſando, qui de imperatoris ſui virtute, conſtantia, conſilio atque officio quærerent: denique militiæ deſertoribus

ſupplicium illa ipſa authoritate & ſeueritate, de qua paulò antè dixi,minitando: Poſtremò quòd in longiorem diem collaturus fuiſſet, repræſentaturum eſſe, & proxima die de quarta vigilia, caſtra moturum, vt quamprimum intelligere poſſet, vtrum apud eos pudor atque officium, an timor plus valeret. Quod ſi præterea nemo ſequatur, tamen ſe cum ſola decima legione iturum, de qua non dubitaret: ſibíque eam prætoriam cohortem futuram: Huic legioni Cæſar & indulſerat præcipuè, & propter virtutem confidebat maximè: Itaque illa Cæſaris oratione mirum in modum conuerſæ ſunt militum mentes, & magna belli gerendi cupiditas innata. Sic in poſterum Cæſar diligenter cauit ne per otium, eiuſmodi quicquam in caſtris oriretur. Gallos Tenctheris & Vſipetibus Germanis ſtudere intellexit,vt eſt quarto libro: Itaque ad conſilia capienda nihil ſpatij dandum exiſtimauit, quin celeriter octo millium itinere cõfecto priùs ad hoſtium caſtra peruenit, quàm quid ageretur Germani ſentire poſſent. Otium verò contrarium, vt eſt ſecundo belli ciuilis, cauſſam militibus defectionis contra Curionem meditandæ dedit. Quare diſciplina militaris in quotidianis ambulationibus & exercitationibus ſeuerè teneatur, præcipuéque Imperatoris, Legati, Tribuni: Centurionis authoritas ſeueritáſque meditationibus iſtis appareat: Hîc

enim

enim miles victoriam meditatur tantóque ideò promptius aſſequetur quantò diligentius meditatus fuerit. Sit igitur caſtris poſitis miles perpetuò paratus & promptus ad dimicandum. Libyci paſtoris labores cum legionarij militis laboribus Maro comparauit, quòd vterque dies & noctes ambulet, portet arma, tectum, cibum, protinúſque ſtet expeditus in opere: Ergo ait,

Sæpe diem noctémque & totum ex ordine menſem
Paſcitur, ídque pecus longa in deſerta, ſine vllis
Hoſpitiis, tantum campi iacet, omnia ſecum
Armentarius Afer agit, tectúmque larémque,
Armáque, amyclæúmque canẽ, creſſamque pharetrã:
Non ſecus ac patriis acer Romanus in armis
Iniuſto ſub faſce viam dum carpit, & hoſtem
Ante expectatum poſitis ſtat in agmine caſtris.

TERTIA PARS.

APPARATVM & caſtra diximus, reliquus eſt prælij congreſſus, de quo varia præcipi ſolent à magiſtris huius doctrinæ: quatuor autem communia ſunt, in præliis conſideranda & comparanda, vires, locus, ordo, cohortatio: quorum ratio à Cęſare diligenter habita eſt. In obeundis expeditionibus (ait de Cæſare Suetonius) dubium cautiórne an audentior fuerit. Ego verò ex ipſius rebus geſtis fortiſſimum quidem, ſed partibus infinitis prudentiorem ſtatuere poſſum: Vires igitur quę ſatis eſſent ad victoriam ſemper habuit. Itaque ſi quando maiores hoſtium vires fuerunt, pugnâ abſtinuit: Sic cùm propè trecēta Belgarum millia vno tempore armata eſſent, & caſtra à millibus paſſuum minùs duobus contra ipſius caſtra poſuiſſent, Cæſar quamuis octo plenas legiones haberet: tamen primò propter multitudinem hoſtium

hoſtium & propter eximiam opinionem virtutis, prælio ſuperſedere ſtatuit. Vercingetorix (vt eſt ſeptimo libro) octoginta millia peditum, quindecim equitum habebat: Cæſar quamuis decem legiones haberet: tamen quod hoſtes equitatu ſuperiores eſſe intelligebat, dimicare noluit: ſed trās Rhenum in Germaniam mittit, equitéſque accerſit & leuis armaturæ pedites qui inter eos præliari cõſueuerant. Quot millia? inquies, Cæſar tacet, ſed tot, inquam, exiſtimato, quot ad victoriam ſufficere ſtatuerit: ac iam cùm viribus equitum reſpondet, tum demum præliatur. Cum Pompeio, cum Scipione non antè dimicauit quàm totæ copiæ tranſportatæ eſſent. Quinetiam, ſi dimicare cogeretur, ne cũ maiore multitudine dimicaret id callidè agere conſueuit, vt hoſtium copias diſtraheret, ac diſſipatas, faciliùs vinceret: Sic, ne contra trecenta illa Belgarum millia vno tempore confligere cogeretur, Diuitiacum Heduum cum Heduis copiis in Bellouacorum (quorum ſexaginta delecta millia in Belgarum caſtris erant) fines ad hoſtium manus diſtinendum ac diſtrahendum ab ſe dimiſit, ac Bellouacis, cùm eorum finibus Hedui appropinquarent, perſuaderi non potuit vt diutiùs cum reliquis Belgis morarentur. Aduerſus Ambiorigem, diſciplinæ conſilium idem eſt. Ambiorix rex Eburonum legatos Cæſaris Cottam & Sabinum cum toto exercitu deleue-

rat, ſed facinoris ſui defenſores permultos habebat, Neruios, Aduaticos, Menapios, Germanos, Senones, Carnutes. Cæſar vt hanc cladem indigniſſimè tulit, ita grauiſſimè vindicandam ſtatuebat, atque ideo omnia priùs Ambiorigi auxilia detrahenda, quò faciliùs deſtitutum opprimeret: Itaque Cæſar ipſe cum quatuor legionibus hyeme nondum confectâ Neruios improuiſos & inopinantes, in deditionem coëgit: Senones & Carnutes partim concilio Gallię publico, partim celeritate & legionum terrore cõpeſcuit, Menapios quinque legionibus ſubegit, per Labienũ Treuiros deiecta Induciomari factione, & Cingetorigi principatu reddito, recepit, copiíſque omnibus coäctis Germaniam terruit: atque ita demum Ambiorigis fines omnibus auxiliis nudatos ſpoliauit próque libidine vexauit. Quamobrem, vt in cæteris contentionibus, ſic in bello ne Hercules quidem contra duos: Itaque iſtam quoque prudentiam Cæſar habuit, vt hoſtium vires viribus æquaret. Ac quod Vegetius è veterum authorum aliquo deſcripſit, in Conſulari exercitu legiones duabus plures non fuiſſe, id de Conſule vnius prouincię rectore accipiẽdum: At Cæſar, duas Gallias initio habuit: Itaque legiones quatuor à Repub. primo anno accepit, & cũ prouincias bello plures appeteret, duas Heluetico bello addidit, ſéxque tum legiones habuit: ſecũdo deinceps octo,

reliquis

reliquis annis decem præter auxilia annuáque ſupplemēta aſcriptiuorũ(vt appellat Varro,)qui áſcribebantur inermes, vt ſuccederent armatis militibus, ſi quis eorum deperiſſet: qui numerus videtur duodecim cohortium fuiſſe,vt ſexto commentario ad Rheni pontem:vbi præter decem legiones,numerantur etiam cohortes duodecim: Legiones verò Cæſaris in commentariis belli Gallici diſertè nominãtur prima, ſeptima, octaua, nona, decima, vndecima, duodecima, decimatertia, decimaquarta, decimaquinta. Et Cicero ad Atticum de Cæſaris copiis ad bellum ciuile, Video(ait)illac facere legiones vndecim. Quantæ vero decem legionum vires fuerint, oſtendit illa vox Cæſaris Hiſpanienſi bello Luſitanos accuſantis, An me delecto,nõ animaduertebatis decem habere lectas quidē legiones, populum Romanũ,quę non ſolùm vobis obſiſtere, ſed etiam cœlum diruere poſſent? Quin, vt Liuius libro viceſimo prodidit,populus Romanus ſociorum latiníque nominis trecenta millia ad Gallos Italiæ aditu prohibendum vno tempore armata ſunt, vnde ſatis cõſtat exercitus modum ex hoſtium numero metiēdum eſſe. Quinetiam Cæſar exercitus mediocres locis diuiſis plures habere maluit,quàm vnicum permagnum & vno loco cõiunctum: vt bello Venetico plurimæ nationes agitatæ in Romanos, cum Venetis coniurauerãt,Curioſolites,Oſiſmi, Nannetes,

Diablintres, Vnelli, Lexobij, Eburones, Morini, Menapij metuebantur etiam Aquitani, Germani, Britanni: Gallorum etiam reliquorum motus timebatûr. Ergo Cæſar, tametſi octo legionibus & duodecim cohortibus legionariis armatus eſſet: quamuis etiam Belgæ omnes victi propemodum, aut pacati eſſent, Celtæ reliqui factione aliqua ſociati eſſent: partiendum ſibi tamen ac latiùs diſtribuendum exercitum putauit, vt cum paucioribus hoſtium reliquorum copiis faciliùs dimicaret: Itaque T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi flumini Rheno ſunt, cum equitatu mittit, huic mandat, Rhemos reliquóſque Belgas adeat atque in officio contineat, Germanóſque qui auxilio à Belgis accerſiti dicebantur, ſi per vim nauibus flumen tranſire conentur, prohibeat: Publ. Craſſum cum cohortibus legionariis duodecim & magno numero equitatus, in Aquitaniam proficiſci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur ac tantæ nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum Legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curioſolitas Lexobióſque mittit, qui eam manum diſtinendam curet. Decium Brutum adoleſcentem claſſi gallicíſque nauibus quas ex Pictonibus & Sanctonis reliquíſque ſociorum Celtarum regionibus conuenire iuſſerat, præficit, & cùm primùm poſſet, in Venetos proficiſci iubet, ipſe

cò

eò pedeſtribus copiis contendit. Quare videtur Cæſar eo bello copiarum numero ſuperior fuiſſe, & hoſtium copias ita diſtraxiſſe, vt faciliùs vinceret.

LOCVS.

CÆſaris diſciplina prudentiáque in viribus copiarum perſpecta eſt: poteſt par & eadem in loco futuri prælij perſpici: nec enim minus de prælij loco, quàm de militum viribus ſecurus eſſe voluit: Superiorem autem Cæſar optauit: ventūm etiam & ſolem congruentem doctores addiderunt. Clara ſunt huius prudentiæ ac multa in commentariis exempla, Cæſar contra Pharnacem regem Ponti caſtra editiſſimo colle fecerat, cum ſpatio non amplius mille paſſuum intercisa vallis, caſtra hoſtis diuideret: Itaque cùm interpoſita tanta locorum iniquitate Pharnaces Cæſarem eſſet aggreſſus, celerrimè ſuperatus eſt, vt Cęſar, hoſtis primùm inanem oſtentationem, quam putabat irriſerit, poſtea verò incredibilẽ temeritatem ſit admiratus, & eò loci productā aciem, quem in locum nemo ſanus hoſtis ſubiturus eſſet. At verò longè aliter Cæſar, vbi Vercingetorigem cum omni equitatu expeditíſque peditibus à caſtris abeſſe cognouiſſet, mediâ nocte, ſilentio profectus ad hoſtium caſtra manè peruenit. Illi celeriter per exploratores ad-

uentu Cæſaris cognito, carros impedimentáque ſua in arctiores ſyluas abdiderunt, copias omnes in loco edito atque aperto inſtruxerūt: Quâ re nunciatâ, Cæſar celeriter ſarcinas conferri, arma expediri iuſſit. Cóllis erat ab infimo leniter accliuis: hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis atque impedita cingebat non latior pedibus quinquaginta: hoc ſe colle interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, omniáque vada ac ſaltus eius paludis certis cuſtodiis obtinebant, ſic animo parati vt ſi eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæſitantes premerent ex loco ſuperiore: Indignantes autem Romanos quòd conſpectum ſuum hoſtes ferre poſſent tantulo ſpatio interiecto, & ſignum prælij expoſcentes, Ceſar edocet quanto detrimento & quot virorum fortium morte neceſſe eſſet conſtare victoriam, quos cùm ſic animo paratos videret vt nullum pro ſua laude periculum recuſarent, ſummæ ſe iniquitatis condemnari debere, niſi eorum vitam ſua laude habeat chariorem: ſic milites conſolatus, eodem die reducit in caſtra. Hoc idem factum Cæſar poſtea in caſtiganda militum cupiditate, qui iniquo ad Gergouiam loco magnum periculum adiiſſent, repetiuit: Cùm ad Auaricum ſine duce & ſine equitatu deprehenſis hoſtibus, exploratam victoriam dimiſiſſet ne paruū modò detrimentum in contentione propter ini-

quitatem

quitatem loci accideret. Secundum eiuſdem prudentiæ exemplum eſt libro octauo, Bellouaci locum caſtris excelſum impedita circundatum palude delegerant: impedimenta omnia in vlteriores ſyluas contulerant, cũmque Cæſar inſtructa acie contra ſtaret, copias inſtruunt pro caſtris, nec loco ſuperiore decedũt. Cæſar tametſi dimicare optauerat: tamen admiratus tãtam multitudinem hoſtium valle intermiſsâ, magis in altitudinem depreſſa, quàm late patente, caſtra caſtris hoſtium confert. Hîc prudentiam eandem, nullam audaciam vides: deinde cùm pontibus palude conſtrata, legiones traduxiſſet, aciem conſtituit eo loco vnde tormento miſſa tella in hoſtium cuneos coniici poſſent: Bellouaci confiſi loci naturâ cùm dimicare non recuſarent, ſi fortè Romani ſubire collem conarentur, in acie permanſerunt. Quorum pertinaciâ cognitâ Cæſar prælio abſtinet, eo loco caſtra metatur. Ergo in his exemplis clara rei militaris ſcientia demonſtratur. Ac ſi natura ipſa ſuperiorem ſitu locum denegaret: arte tamen Cæſar efficiebat, vt contra Belgas ſecundo libro, Collis vbi caſtra poſuerat, paululum ex planitie editus, tantùm aduerſus in latitudinem patebat, quantum loci acies inſtructa occupare poterat, atque ex vtraque parte lateris deiectus habebat, & in frontem leniter faſtigiatus paulatim ad planitiem redibat: ab

vtroque latere eius collis, & tranſuerſam foſſam obduxit circiter paſſuum quadringentorum & ad extremas foſſas caſtella conſtituit ibíque tormenta collocauit, ne cùm aciem inſtruxiſſet, hoſtes qui tantum multitudine poterant, à lateribus pugnantes Romanos circumuenire poſſent. Hoc facto, duabus legionibus quas proximè conſcripſerat in caſtris relictis, vt ſi quo opus eſſet ſubſidio duci poſſent, reliquas ſex legiones pro caſtris in acie conſtituit: hoſtes item ſuas copias è caſtris eductas inſtruxerunt. Palus erat non magna inter Romanorum & hoſtium exercitum: hanc ſi Romani tranſirent, hoſtes expectabant. Romani autem, ſi ab illis initium tranſeundi fieret, vt impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prælio equeſtri inter duas acies contendebatur: Vbi neutri tranſeundi initium faciunt, ſecundiore equitum prælio, Cæſar reduxit ſuos in caſtra. Hæc Cæſaris in ſpeciem magnifica virtutis oſtentatio fuit, reuera ſimulatio prudentiæ pleniſſima fuit: Acies enim ſic inſtructa velut in caſtris vnica tantùm porta aperta cum hoſtibus prælium commiſſura fuit: Caſtra enim erant à tergo, foſſæ & vallum ab vtroque latere, vt à fronte tantùm dimicari poſſet. Quamobrem tã multis documentis manifeſtum eſt Cæſaris iudicium, quantus victoriæ artifex & machinator ſit locus: Sed cùm dolo gerenda res eſt, locus

cus ſine dubio eſt omnium inſidiarum receptator & fabricator improbiſſimus: túmque virium ratio minor habetur, tanquam locus ipſe multorum militum numero habeatur: Ergo huic iniquitati ne Romani quidem ipſi pares eſſe potuerunt. Romanarum ad Varutam quindecim cohortium tantâ militiæ diſciplinâ eruditarum, & quidem hoſtibus numero, vt Cæſar confitetur, pariu n: attamen loci iniquitate ab Eburonibus circumuentarum, internecio facta eſt: Collocatis enim inſidiis bipartitò, in ſyluis opportuno atque occulto loco, Romanorum aduentum Eburones expectabant. Cùm ſe pars Romani agminis in magnam conuallem demiſiſſet, ex vtraque parte eius vallis, ſubitò ſeſe oſtenderunt, nouiſſimóſque premere & primos prohibere aſcenſu prælıúmque committere cœperunt procul tela coniiciendo, impetum facientibus velociſſimè cedendo, interímque nudatos, ab latere aperto feriendo: denique reuertentes circunſiſtendo tandem omnes interemerunt. Quamobrem intelligimus quas vires locus habeat. Stulta verò & anili ſuperſtitione, locorum circunſtantia quæritur. Mithridates Romanos eo loco vicerat, vbi Cæſar caſtra poſtea poſuit, Pharnaces Mithridatis filius eandem loci felicitatem ſibi propoſuit: Itaque auſpiciis & religionibus inductus miſera clade eodem loco deletus eſt: Talis eſt in

in tempore vanitas dierum Romanis atrorum & infelicium. Hæc ſuperſtitio Arioviſtum Germanorum regem perdidit: Nam cùm quæreret Cæſar quamobrem Arioviſtus prælio non decertaret, hanc reperiebat cauſſam, quòd apud Germanos ea conſuetudo eſſet, vt matresfamiliàs eorum ſortibus & vaticinationibus declararent, vtrum prælium committi ex vſu eſſet necne: eas ita dicere, non eſſe fas Germanos ſuperare, ſi ante nouam lunam prælio contendiſſent. Quid igitur? vtrum ſuperſtitionis huius tanquam certi in hoſte timoris occaſionem Cæſar ignorauit, vtrum contempſit? imò verò poſtridie eius diei inſtructâ acie, vſque ad caſtra hoſtium acceſſit, eóſque ad pugnam pertractos deleuit. At Cæſar, ait Suetonius, nulla vnquam eiuſmodi religione à quôquam incœpto abſterritus vel retardatus eſt. At temporis circunſtantia vnà cum loco in bellis verè conſiderari illa ſolet: quod præcipuum ſit æſtiuũ maturis frugibus: belli tamen gallici annis quinto, ſexto, ſeptimo, octauo Cęſar ſummis hyemis difficultatibus res maximas confecit. Diurnum tẽpus præliis aptius creditur, & id in commẽtariis ita traditum eſt primo belli ciuilis, nocturna prælia eſſe vitanda, quod perterritus miles in ciuili diſſenſione timori magis quã religioni conſulere conſueuerit: At lucem multum per ſe pudorem omnium oculis, multum etiam Tribu-

norum

norum militum & centurionum præſentiam afferre: quibus rebus coërceri milites & in officio contineri ſoleant. Atque id conſilium eſt Pompeianorum Cæſaris hoſtium: At Cæſaris ipſius conſilium tale eſt. Alexandrino bello, Alexandrini Cæſari redeunti, cum claſſe occurrerunt, qui duabus de cauſsis eo die dimicare nolebat, quòd & nullos milites in nauibus habebat, & poſt horam decimam diei res agebatur: nox autem allatura videbatur maiorem fiduciam illis qui locorum fiducia confidebãt: ſibi etiam hortandi ſuos auxilium defuturum, quòd nulla ſatis idonea eſſet hortatio, quæ neque virtutẽ poſſet notare, neque inertiam. Sic nox Africano bello & ventus accuſantur: Quod ni in noctem prælium eſſet coniectum, ait Hircius, puluíſque vento flatus, omniuḿ proſpectibus offeciſſet, Iuba cum Labieno capti, in poteſtatem Cæſaris veniſſent, equitatúſque cum leui armatura funditus ad internecionem deletus eſſet: quo tamen Cæſar tum vſus eſt, cùm illud à Pompeianis deliberatur: ſic aliàs ſæpe: & nocturnũ Pompeij cõtrà Mithridatem prælium, nobiliſsimam hac ipſa temporis occaſione victoriam peperit, cùm luna quaſi commilitans, à tergo hoſtibus, à facie Romanis ſe præbuiſſet: Pontici per errorem longiùs cadẽtes vmbras ſuas quaſi hoſtium corpora petebant, & Mithridates quidem nocte illa debellatus.

Ordinis ratio ſuccedit apud Liuium vno præcipuè octaui libri loco,ſed ſatis obſcurè de duorum Conſulum coniuncto exercitu propoſitus in triplici acie haſtatorũ,principum,triariorum: in vnaquáque autem acie leuem & grauem armaturam collocat:leues,qui haſtam tantùm gæſaque gererent:trecentos in haſtatis, totidem in principibus , quos vtróſque antepilanos appellat : Sed grauis & in haſtatis & principibus armaturæ numerum non habet : in tertia acie viginti quinque millia centum & decem ſtatuit, ac diſtribuit æqualiter in triarios,grauiter armatos & leuiter armatos rorarios & accenſos , vt in tertia quaque parte ſint octo millia trecenti ſeptuaginta . Sic autem Liuius loquitur , Prima acies,haſtati erãt, manipuli quindecim, diſtantes inter ſe modicum ſpatium : manipulus leues vicenos milites , aliam turbam ſcutatorũ habebat : Hæc prima frons in acie florem iuuenum pubeſcentium ad militiam habebat : Robuſtior inde ætas totidem manipulorum , quibus principibus eſt nomen:hos ſequebantur ſcutati omnes inſignibus maximè armis:hoc xxx.manipulorum agmen,antepilanos appellabãt , quia ſub ſignis iam alij quindecim ordines locabantur, ex quibus ordo vnuſquiſque tres partes habebat:earum vnamquanque primum pilum vocabãt:tribus ex vexillis conſtabat: vexillũ CLXXXVI homines erant.Primum vexillum triarios ducebat,

bat, veteranum militem ſpectatæ virtutis: ſecundum rorarios, minus roboris ætate factiſq; : tertium accenſos, minimæ fiduciæ manum, eo & in poſtremam aciem reiiciebantur: Vbi his ordinibus exercitus inſtructus eſſet, haſtati omnium primi pugnam inibant: ſi haſtati profligare hoſtem non poſſent, pede preſſo eos retrocedentes in interualla ordinum principes recipiebant: tum principum pugna erat: haſtati ſequebãtur, triarij ſub vexillis conſidebãt ſiniſtro crure porrecto, ſcuta innixa humeris, haſtas ſub erecta cuſpide in terra fixas, haud ſecus, quàm vallo ſepta, inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud ſatis proſperè eſſet pugnatum, à prima acie ad triarios ſenſim referebãtur. Inde rem ad triarios rediſſe, cùm laboratur, prouerbio increbuit. Et ſic Varro triarios dictos eſſe ait, quòd in acie tertio ordine extremis ſubſidio deponebantur. Triarij cõſurgentes vbi in interualla ordinũ ſuorum principes & haſtatos recepiſſent, extemplo compreſsis ordinibus velut claudebãt vias, vnóque continente agmine, iam nulla ſpe pòſt relicta, in hoſtem incedebant: id erat formidoloſiſsimum hoſti, cùm velut victos inſecuti, nouam repente aciem exurgentem, auctam numero cernebant. Hactenus Liuius de triplici Romanorum acie, vt in haſtatis flos eſſet iuuentutis, in principibus robuſtior ætas, in triariis ſpectatior virtus, vt ordines mili-

tiæ loco pariter & virtute creſcerēt, robuſti milites haſtati, robuſtiores haſtatis principes, robuſtiſsimi omniū triarij. Sed eodē deinceps Liuij loco è prœlij adminiſtratione, res tota pleniùs intelligitur, cùm Latini pari militiæ diſciplina aduerſus Romanos prælíātur, nec vexilla cū vexillis tātùm vniuerſi haſtati cum haſtatis, principes cum principibus, ſed Cēturio cū Centurione, ſi turbati ordines non eſsēt, concurrendū ſibi eſſe ſciebat: Primò igitur vtrúmq; æquis viribus, eodem ardore animorū gerebatur res: deinde ab læuo cornu haſtati Romani non ferētes impreſſionem Latinorū, ſe ad principes recepere, tum Decio Conſule altero pro legionum, romanorum victoria diis ſuperis inferíſque deuoto conſternatæ cohortes Latinorum, fugam ac vaſtitatem latè fecerunt. Simul & Romani exolutis religione animis, velut tum primùm ſigno dato cohorti, pugnam integram ediderunt: nam & rorarij procurrebant inter antepilanos, addiderántq; vires haſtatis ac principibus. Et ille ros videlicet fuit, vnde nomen habent, ait Varro, qui bellum committebant antè: ideo quòd antè rorat, quā pluit. At triarij genu dextro innixi, nutum Conſulis ad conſurgendum expectabant: procedente deinde certamine, cùm aliis partibus multitudo ſuperaret Latinorum, Manlius Conſul audito euentu Collegæ, cùm vt ius fáſque erat, lachrymis non minus quàm laudibus debitis

debitis proſecutus tam memorabilem mortem eſſet, pauliſper addubitauit an conſurgendi iam triariis tempus eſſet: deinde meliùs ratus integros eos ad vltimum diſcrimen ſeruari, accenſos ab nouiſſima acie, ante ſigna procedere iubet: Qui vbi ſubiere, extemplo Latini, tanquam idem aduerſarij feciſſent, triarios ſuos excitauerunt: qui aliquandiu pugna atroci cùm & ſemet ipſi fatigaſſent, & haſtas aut præfregiſſent aut hebetaſſent, pellerent vi tamen hoſtem, debellatum iam rati, peruentúmq; ad extremam aciem: tum Conſul triariis, Conſurgite nunc, inquit, integri aduerſus feſſos, memores patriæ parentúmque & coniugum ac liberorum, memores Conſulis pro veſtra victoria morte occubantis. Vbi triarij conſurrexerunt integri refulgentibus armis, noua ex improuiſo exorta acies, receptis in interualla ordinum antepilanis, clamore ſublato principia Latinorum perturbant: Haſtíſque, ora fodientes, primo robore virorum cæſo, per alios manipulos velut inermes prope intacti euaſere, tantáque cæde perrupere cuneos, vt vix quartam partem relinquerent hoſtium. Sic igitur prælium Romanorũ aduerſus Latinos à Liuio narratur, vnde pugna haſtatorum prima, ſecunda principum, tertia tertiæ aciei, ſed ita vt rorarij inter antepilanos primò procurrant: deinde etiam accenſi eòdem procedant, vt tum denique viribus hoſtium vel exhauſtis vel debi-

litatis, integri & recentes triarij pugnam capeſſerent. Polybius eundem ordinem deſcribit apertiùs, legionem quadrifariam diuidit in pilanos minimos natu, haſtatos iis proximos ætate, principes florentiſſimis annis, triarios maximos natu, pilanos quidem haſtatóſque & principes millenos ducenos: triarios autem ſexcentos. Si maior fiat legio, proportione partes augentur, exceptis triariis, quos ſemper efficiunt pares. Hæc Polybius paulò clarior Liuio. Sed in omnibus commentariis rerum à Cæſare geſtarum vix ſemel haſtati & principis, triarij autem, rorarij, accenſi, omninóque pilani vel antepilani ne vix quidem nomen inuenies: Nec omnino ordinis huius vlla ſignificatio in tot Cæſaris prælìis indicatur, ſiue id tanquam notiſsimum, de induſtria prætermiſſum ſit, ſiue aliam quandam militiæ diſciplinam Cæſar habuerit: quod prælia ipſa magis videntur declarare, in quibus milites veterani primos præliorum impetus ſuſtinent, tyrones ferè collocantur in ſubſidiis, vt ſuo tempore dicetur. An verò vterque ordo ſimul ſeruari potuit, vt in vnaquaq; Cæſaris acie, imò legione, haſtati & principes cum ſuis antepilanis: triarij cum ſuis rorariis & accẽſis diſtinguerentur, & tamen prima acies veteranos, poſtrema tyrones tanquam rorarios vel accẽſos haberet? Dicam quod in Cæſare animaduerti. Ordo aciéſque priùs inſtruatur, quàm hoſtis adueniat:

niat: Ita tamen, vt nunquam totis viribus vno tempore dimicetur, ſed pars certa extra prælium idoneo loco reſeruetur, vnde laborantibus ſubſidium ſummitti poſsit: Id enim Cæſarem ſummo ſtudio prouidiſſe eóque præcipuè vicisſe diligenter attendenti manifeſtum eſt: alios in Cæſare triarios non inuenio. Acies autem variatur numero & figurâ numero ſimplex, duplex, triplex, quadruplex appellatur. Africano bello cõtra Labienum Cæſar aciem ſimplicem dirigit, vt poterat, propter paucitatem Sagittarios ante aciem conſtituit, equites dextro ſiniſtróque cornu opponit, & ita præcipit, vt prouiderent ne multitudine equitatus hoſtium circumuenirentur. Craſſus autem aduerſus Aquitanos duplicem aciem inſtruxit, auxiliis in mediam aciem collocatis: At Cæſar ferè quoties leuiore numero æquas vires habuit, aciem triplicem inſtruit: Sic acie triplici inſtructâ, ad Ariouiſtum contendit, & acie triplici contra eum dimicauit. Acie tiplici inſtructâ, ad Vſipetum & Tenctherorum caſtra peruenit: Contra Scipionem in Africa triplex acies à manè ad veſperam inſtructa conſtitit, neque tamen dimicauit: Poſtea verò ad Thapſum vbi Scipio victus eſt, Cæſar aciem quadruplicem habuit. Ergo ſic numero variatur acies: Figura autem cuneata, quadrata, rotunda appellatur: Cuneus eſt dimidiatus rhombus & transformatus in triquetrum valétque ad per-

rumpendum hoſtiū aciem: Sic tres Cæſaris cohortes ad Varutam duo Sicambrorum equitum millia perruperunt & incolumes in caſtra redierunt: Cæſar penè quadrato agmine in conſpectum Bellouacorum proceſsit, ait Hircius: hac autem formâ, Cæſaris prælium nullum in commentariis formatū eſt. Sed orbis, vt inter figuras pulcherrimus, ſic in vſu militari pręſtantiſsimus eſt. Trecentos legionarios Morini ſolos & à reliquis copiis ſeiunctos nacti, primò non ita magno ſuorum numero circunſtiterunt, ac ſi ſeſe interfici nollent, arma ponere iuſſerunt, Cùm illi orbe facto ſeſe defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia ſex conuenerunt: Quâ re nunciatâ Cæſar omnem è caſtris equitatū ſuis auxilio miſit. Interim Romani milites impetum hoſtium ſuſtinuerunt, atque ampliùs horis quatuor fortiſsimè pugnauerunt, & paucis vulneribus acceptis, complures ex his occiderunt. Secundum exemplum nobis erit de Domitij (qui Cæſaris Legatus erat) fuſo exercitu à Pharnace rege Ponti, Cùm victrices regis copiæ ſe conuerterent ad trigeſimam ſextam legionem, ea magnis hoſtium copiis circundata, præſentiſſimo animo pugnans, in orbem ſe recepit ad radices montium quò Pharnaces inſequi propter iniquitatem loci noluit. Quare legio vnica, victorem totum exercitum, artificio orbis ſuſtinuit ab eóque incolumis euaſit. Atqui

qui tamen quinto libro videtur à Cæſare orbis reprehendi, quo Cotta & Sabinus Cæſaris legati, ab Eburonibus circumuenti, vſi eſſent, Cúmque, ait Cæſar, propter longitudinem agminis non facilè per ſe omnia obire, & quid quôque loco faciendum eſſet, prouidere poſſent, iuſſerunt pronuntiari vt impedimenta relinquerentur, atque in orbem conſiſterent: Quód conſilium (etſi in eiuſmodi caſu reprehēdendum non eſt) tamen incommodè accidit: Nam & Romanis militibus ſpem minuit, & hoſtes ad pugnandum alacriores effecit, quòd non ſine ſummo timore & deſperatione id factū videbatur. Equitatus Labieni ſuorum multitudine confiſus, Cęſaris paucitatem circumire conatur: Cùm equites Cæſaris pauci, multitudine hoſtium defeſsi, equis conuulneratis paulatim cederent, hoſtis magis magíſque inſtabat. Ita puncto temporis, omnibus Cęſaris legionariis àb hoſtium equitatu circumuentis, Cæſaríſque copiis in orbem compulſis, intra cancellos omnes coniecti, pugnare cogebantur, omniúmque animi in terrorem coniecti, & maximè tironum: Circunſpicere enim Cæſarem, neque amplius facere, niſi hoſtium iacula vitare. Cæſar interim conſilio hoſtium cognito, iubet aciem in longitudinem quammaximam porrigi, alternis conuerſis cohortibus, vt vna poſt alteram ante ſigna tenderet. Ita coronâ hoſtium dextro ſiniſtróque cor-

nu, mediam diuidit, & vnam partem ab altera excluſam equitibus intrinſecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam vertit, neque longiùs progreſſus, veritus inſidias, ſe ad ſuos recipit: Idem altera pars equitum peditúmque Cæſaris facit. Orbis igitur has vires habet ad reſiſtendum ad excedendum: At ſi par eſſe non poſſit, ad rectam lineam; cuius conuerſione factus eſt, tanquam ad principiũ reductus, extremam ſalutem oſtendit. Prælium verò aduerſus infirmiſsimam hoſtiũ partem noſtra firmiſsima parte inchoëtur. Leuis armatura prouocet hoſtem victúmque perſequatur: Impar, ad grauem armaturã ſeſe recipiat, prælium excipiat grauis armatura: hic enim murus ahæneus eſt ſtatariáque legionis pugna, quæ ſi vicerit, victum hoſtẽ leuis armatura perſequatur. Sed tamen quod de copiis, quod de loco fecimus; ſic etiam contraria neglecti ordinis exempla proferantur: Cõfuſio nempe tam grauis aduerſaria eſt, quàm numeri paucitas, quàm loci cuiuſuis iniquitas: Sic Belgæ diſsipati cæduntur à Cæſare, contra quos acie compoſitos, dimicare veritus eſt: hi diceſſu conſtituto, ſecundâ vigiliâ magno cum ſtrepitu ac tumultu caſtris egreſsi nullo certo ordine neque imperio cùm ſibi quiſq; primum itineris locũ peteret & domum peruenire properaret, fecerunt vt conſimilis fugæ profectio videretur. Hac re ſtatim Cæſar per ſpeculatores

 cogni-

cognitâ, inſidias veritus, quòd qua de cauſſa diſcederent nondum perſpexerat, exercitum equitatúmque caſtris continuit: Primâ luce confirmatâ re ab exploratoribus, omnem equitatum qui nouiſsimum agmen moraretur, præmiſit eíque Q. Pedium & L. Aurunculeium Cottam Legatos præfecit, T. Labiennum Legatum cum Legionibus tribus ſubſequi iuſsit: Hi nouiſsimos adorti & multa millia paſſuum perſecuti magnam multitudinem eorum fugiētium conciderunt. Cùm ab extremo agmine hi ád quos ventum erat conſiſterent fortitérque impetum Romanorum militum ſuſtinerent, priores quòd abeſſe à periculo viderentur neque vlla neceſſitate neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus omnes in fugā ſibi ſubſidium ponerent: ita ſine vllo periculo tantam eorum multitudinem Románi interfecerunt, quantum fuit diei ſpatium, ſub occaſúmque ſolis ſequi deſtiterunt, ſéque in caſtra vti erat imperatum receperunt: Sic in prælìis Pharſalico, Pontico, Africano, Hiſpanienſi ſimulátque interruptus eſt ordo, nil eſt niſi pauor, fuga, cædes: Miſerum verò prælij genus eſt, cùm viribus & loco inferiores, etiam diſsipati & confuſi deprehendimur: cuius generis exempla duo ſunt inſignia, alterū primo, alterum ſecundo libro. Ararim ratibus ac lintribus iunctis Heluetij tranſibant. Vbi per exploratores Cæſar

certior factus eſt tres iam copiarum partes, Heluetios id flumen trāſduxiſſe, quartam verò partem circa flumen Ararim reliquam eſſe: de tertia vigilia cum legionibus tribus è caſtris profectus ad eam partem peruenit, quæ nondum flumen tranſierat: Eos impeditos & inopinantes aggreſſus, magnam partem eorum concîdit, reliqui ſeſe fugæ mandarunt atque in proximas ſyluas abdiderunt. Hoc exemplum primum eſt, alterum ſecundo libro deſcribitur. Belgæ cùm Cæſar illis æquam pugnandi conditionem non faceret, protinùs ex eo loco ad flumen Axonam contendunt, ibi vadis repertis, partem ſuarū copiarū traducere conati ſunt. Cęſar certior factus à Titurio, omnem equitatum & leuis armaturæ Numidas funditores ſagittarióſque pontem traducit atque ad eos contendit, acriter in eo loco pugnatū eſt: Hoſtes impeditos, Romani in flumine aggreſsi magnum eorum numerum occiderunt. Per eorum corpora reliquos audaciſsimè tranſire conantes, multitudine telorum repulerunt. Primos, qui tranſierant, equitatu circumuentos interfecerunt. Sed in hoc toto inopinati & improuiſi prælij genere, celeritas illa, de qua antè in itinere diſſerui, primas partes obtinet, nec in præliis Cæſaris alias inſidias aliúmue dolum ferè comperio. Sic Germanorum ad Moſam quadringenta & triginta millia oppreſſa ſunt, cùm priùs ad eorum caſtra Cæſar perue-

niſſet quàm quid ageretur ſentire poſſent: Sic ſexto libro hyeme nondum confectâ & Neruij & Senones inopinantes priuſquam conuenire aut profugere poſſent, oppreſſi ſunt: Sic Aruerni hyeme ſummâ Gebennæ altitudine & niuibus, quibus ſeſe tutos arbitrabantur, celeritate ſuperatis, parua manu latiſsimè peruagata perterriti eorúmque copię, quod vſu venturum Cęſar opinione præceperat, è Biturigũ finibus reuocatæ: Eadem celeritate Bituriges cùm coniurationem meditarentur, imparati & priuſquam in oppida confugere poſſent, equitatu circunuenti, intereáq; vulgatæ illud incurſionis ſignum, quod incendiis ædificiorum intelligi conſueuit, interdicto ſublatum, ne aut copia pabuli frumentique deficeret, ſi longiùs progredi vellet, aut hoſtes incendiis terrerentur, tantáq; celeritate omnibus locis Cæſar occurrit, vt nulli ciuitati, ſpatium de aliena potiùs quàm de domeſtica ſalute cogitandi dederit, qua celeritate & fideles amicos retinebat, & dubitantes, terrore ad conditiones pacis adducebat. Pompeiani Petreius & Afranius noctu proficiſcendum non putant: At Cæſar exploratis regionis, albente cœlo, omnes copias caſtris educit, magnóque circuitu nullo certo itinere exercitũ ducit: Nam quæ itinera ad Ibetum pertinebant, caſtris hoſtium oppoſitis tenebantur, ipſi erant tranſcendendę valles maximę ac difficillimę: ſaxa multis locis præ-

rupta iter impediebant, vt arma per manus neceſſariò traderentur, militéſque inermes ſubleuatique alij ab aliis, magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recuſabat nemo, quòd eum omnium laborum finem fore exiſtimabant, ſi hoſtem Ibero intercludere & frumento prohibere potuiſſent: Ac primò Afraniani milites viſendi cauſſâ, læti ex caſtris procurrebant contumelioſiſque vocibus proſequebantur Cæſarianos neceſſarij victus inopia coàctos fugere. Erat enim iter à propoſito diuerſum contrariámque in partem iri videbatur: Duces verò eorum, conſilium ſuum laudibus ferebant, quòd ſe caſtris tenuiſſent: multúmque eorum opinionem adiuuabat, quòd ſine iumentis impedimentíſque ad iter profectos videbãt, vt non poſſe diutiùs inopiam ſuſtinere cõfiderent: Sed vbi paulatim retorqueri agmen ad dextram cõſpexerunt, iámque primos, ſuperare regionem caſtrorum animaduerterunt, nemo erat adeò tardus aut fugiens laboris, quin ſtatim caſtris exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma atque omnes copiæ paucis præſidio relictis cohortibus exeunt, rectóque ad Iberum itinere contendunt. Erat in celeritate, omne poſitum certamen vtri priùs anguſtias montéſque occuparent. Sed exercitum Cæſaris, viarũ difficultas tardabat. Afranij copias, equitatus Cæſaris inſequens morabatur: Res tamen ab

ab Afranianis huc erat neceſſariò deducta, vt ſi priores, montes quos petebant, attigiſſent, ipſi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus cohortéſque in caſtris relictas ſeruare non poſſent: Quibus interclufis exercitu Cæſaris, auxilium ferri nulla ratione poterat: Cõfecit prior iter Cæſar, atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hac contra hoſtem, aciem inſtruit, eáque celeritate Pompeianos deditiónem facere coëgit. Simillimâ itineris & diligentiâ & aſtutiâ Pompeius in Græcia circumuentus eſt, Cæſar acie inſtructa decertandi poteſtatem Pompeio fecit. Vbi illum ſuis locis ſe tenere animaduertit, reducto in caſtra exercitu aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimauit: Itaque poſtero die omnibus copiis magno circuitu, difficili anguſtóq; itinere, Dyrrhachium profectus eſt, ſperans Pompeium aut Dyrrhachiũ compelli, aut ab eo intercludi poſſe, quòd omnem cõmeatum totiúſque belli apparatum eò contuliſſe, vt accidit: Pompeius enim primò ignorans eius conſilium, quòd diuerſo ab ea regione itinere profectum videbat, anguſtiis rei frumentariæ compulſum diſceſiſſe exiſtimabat: Poſtea per exploratores certior factus, poſtero die caſtra mouit, breuiore itinere ſe occurrere ei poſſe ſperans: quod fore ſuſpicatus Cæſar, militéſque adhortatus vt æquo animo laborem ferrent, parua parte noctis, itinere intermiſſo manè Dyrrhachium

venit, cùm primùm agmen Pompeij procul cerneretur: atque ibi caſtra poſuit. Hic alterum certamen non pugnæ vel cædis, ſed diligentiæ & celeritatis vides, quo Pompeius opportuniſsima ſibi ciuitate interclufus eſt.

COHORTATIO.

ERgo hæc de ordine, cohortatio reliqua eſt, cuius lex à Cæſare Pharſalico prælio laudata & celebrata eſt. Eſt quædam, ait, animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ ſtudio pugnæ incenditur: hanc non reprimere, ſed augere imperatores debent: Neque fruſtra antiquitùs inſtitutum eſt, vt ſigna vndique concinerent clamorémque vniuerſi tollerent: quibus rebus & hoſtes terreri & ſuos incitari exiſtimauerunt. Hanc nimirum militię legem quarta Philippica Tullius vſurpauit, cùm ad Quirites ita loquitur, Faciam igitur vt imperatores inſtructâ acie ſolent, quanquam paratiſſimos milites ad præliandum videant, vt eos tamen adhortentur, ſic ego vos ardentes & erectos ad libertatem recuperandam adhortabor. Quapropter in pręliis vt vires, locus, ordo, ſic vel maximè cohortatio requiritur, quam verè cotem militaris virtutis appellare poſſumus: Itaque ſi quando alacritas animi abſterritis militibus defuit, nunquam prælium ſibi antè committendum Cæſar exiſtimauit, quàm certa cohortatione confirmaſſet.

maſſet. Monuimus antea, quantâ curâ milites, Germanici belli terrore debilitatos recrearit, tū orando (qua facultate plurimum valuit) tum hoſtem ipſum non in odium modò, ſed in contemptum adducendo, vndè tanta prœliandi cupiditas incenſa eſt, vt iſpo prælij die Romani complures, in hoſtium phalangem inſilerent & ſcuta manibus reuellerent & deſuper vulnerarent. Cæſar ad Dyrrhachium aduerſis duobus præliis eodem die vſus eſt: Hîc igitur eloquentia & authoritas eadem adhibita eſt ad priſtinā alacritatem recuperandum: Concionem apud milites habuit, hortatúſque eſt ne ea quæ accidiſſent grauiter ferrent, néue his rebus terrerentur, multíſque ſecundis præliis vnum aduerſum & id mediocre opponerent, habendam fortunę gratiam, quòd Italiam ſine aliquo vulnere cœpiſſent: quod duas Hiſpanias bellicoſiſſimorum hominum peritiſſimis atq; exercitatiſſimis ducibus pacauiſſent, quòd finitimas frumentariáſque prouincias in poteſtatem redegiſſent: denique recordari debere quâ felicitate inter medias hoſtium claſſes, oppletis non ſolùm portibus, ſed etiā litoribus, omnes incolumes eſſent tranſportati: ſi non omnia cederent ſecunda, fortunam eſſe induſtriâ ſubleuandam: quod eſſet acceptum detrimenti, cuiuis potiùs, quàm ſuæ culpæ debere tribui: Locum ſe tutum ad dimicandum dediſſe, potitum eſſe hoſtium caſtris,

expuliſſe ac ſuperaſſe pugnantes: ſed ſiue ipſorum perturbatio, ſiue error aliquis, ſiue etiam fortuna, partam iam præſentémque victoriam interpellauiſſet, dandam omnibus operam, vt acceptum incommodum, virtute ſarciretur: quod ſi eſſet factum, detrimētum in bonum verteret, vti ad Gergouiam accidiſſet: atque ij, qui antè dimicare timuiſſent, vltrò ſe prælio offerrent. Hac habitâ concione, nonnullos ſigniferos ignominiâ notauit ac loco mouit: Exercitui quidem omni tantus inceſſit ex incommodo dolor tantúmque ſtudium infamiæ ſarciendæ, vt nemo aut Tribuni aut Centurionis imperium deſideraret, & ſibi quiſque etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores, ſimúlque omnes arderent cupiditate pugnandi. Cùm ſuperioris etiam ordinis nonnulli oratione permoti, manendum eo loco & rem prælio committendam exiſtimarent: contra ea Cæſar neque ſatis militibus perterritis confidebat, ſpatiũque interponendum ad recreandos animos putabat. Itaque ſauciorum & ægrorum habitâ ratione, paulò pòſt, Gomphis in Theſſalia expugnatis, prædâ vrbis, milites recreauit, nec priùs de prælio quicquam ſtatuit, quàm re frumentaria præparata confirmatíſque militibus, & ſatis lõgo ſpatio temporis à Dyrrhachinis præliis intermiſſo ſatis perſpectos habere militum animos videretur. Sic in Britannia cùm Romani preme-

premerentur, Cæſaríſque aduentu hoſtes conſtitiſſent: Cæſar tamen perterritis militibus, ad laceſſendum hoſtem & committendum prælium alienum eſſe tempus arbitratus, ſuo ſe loco continuit. Atque ad hanc alacritatem fiduciámque animorum conſtituendam plurimum valet cùm, eloquentia, tum authoritas, quæ poſtremis præſertim bellis tanta fuit, vt milites in ipſius imperatoris vultu (ait Hircius Africano bello) vigore mirabilíque hilaritate omne auxilium reponerent, huic acquieſcerent: In eius ſciētia & conſilio omnia ſibi procliuia fore ſperarent: Ac reuera (vt eſt ibidem) Cæſaris nomen authoritáſque magna ex parte hoſtium minuebat audaciam: Atque inde etiam illa Cæſarianorum de ſeipſis tanta perſuaſio, vt Centurio cum aliquot veteranis commilitonibus ſuis captiuis Scipioni libertatem & ſtipendium promittenti ſi contra Cęſarem militare vellet, Elige (reſpondit) ex tuis cohortem vnam, quam putas eſſe firmiſſimam & conſtitue contra me: ego autem ex meis commilitonibus quos nunc in tua tenes poteſtate, non ampliùs X ſumam: tunc ex virtute noſtra intelliges quid ex tuis copiis ſperare debeas. Cohortatione verò Thapſitanum in Africa prælium penè ſine prælio confectum eſt. Cæſar pedibus circum milites concurſans, virtutéſque veteranorum præliáque ſuperiora commemorans blandéque appellans animos

eorum excitabat: Tirones autem qui nunquam in acie dimicaſſent, hortabatur vt veteranorum virtutem æmularentur eorúmque famam, nomen, lócúmque victoriâ partâ cuperent poſſidere. Ex hac Cæſaris cohortatione tantus ardor in Cæſarianis ingeneratus eſt, tantúſque terror in hoſtibus, vt Cæſare ipſo penè inuito Cæſariani in hoſtes impetum fecerint ac vicerint. Cæſar autem in omnes partes curſitans, colore veſtitus agnoſcebatur: Id enim Cæſaris inſigne in prælijs eſſe conſueuerat (vt eſt libro ſeptimo) vt ſi vox ab omnibus percipi nõ poſſet, præſentia tamen principis & adhortatio colore ipſo perciperetur: Denique tãtum valet ad victoriam vna militum cohortatio, vt in victoriis cæterorum, aliquid aliquãdo defuerit, cohortatio nũquam. Cæſar enim vicit aliquando cum paruis copiis contra magnas, vt poſterioribus bellis: tum iniquiore loco vt ad Mundam, tum ordine non ſatis inſtructo, vt contra Neruios: nunquam verò vllam victoriã reportauit, niſi militibus cohortatione animatis & accenſis ad prælium. Atque hæc diſciplinæ capita Cæſari tam propoſita fuerũt, vt (quod initio poſui) partibus infinitis prudentiorem fuiſſe quàm fortiorem meritò ſtatuamus. Quinetiam quod armis aſſequi poſſet, cõſilio longè maluit (vt in Hiſpania contra Petreiũ & Afranium:) Nam cùm milites ardore præliãdi flagrarent ſignúmque pugnæ flagitarent, Cæſar

ſar in eam ſpem venerat, ſe ſine pugna & ſine vulnere ſuorum, rem conficere poſſe, quòd re frumentariâ aduerſarios intercluſiſſet: Tum verò, vt ipſe diſputat, cur etiam ſecundo prælio aliquos ex ſuis amitteret? cur vulnerari pateretur optimè meritos de ſe milites? cur denique fortunam periclitaretur? præſertim cùm non minus eſſet imperatoris, conſilio ſuperare, quàm gladio. Sic Africano bello cũ laceſſeretur à Scipionis exercitu, non egrediebatur è caſtris timidúmque ſe hoſtium opinioni præbebat: Neque iccirco copias, quãquam erant paucæ, tironúmque, non educebat in aciem, quòd victoriæ ſuorum diffideret, ſed referre arbitrabatur cuiuſmodi victoria eſſet futura: Turpe enim ſibi exiſtimabat tot rebus geſtis tantíſque exercitibus deuictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis aduerſariorum ſuorum ex fuga collectis, ſe cruentam adeptum exiſtimari victoriã.

DE FORTVNA.

IN bellis plurimum poſſe fortuna, quin humanarum rerum domina vulgò dicitur ſummíſque viris ad amplitudinem & gloriam & ad res magnas bene gerendas, diuinitùs adiuncta, ideóque in laudibus excellentis imperatoris, quarta ab Oratore efficitur: Fortuna etiam (ait Cæſar tertio belli ciuilis) plurimùm poteſt, cùm

in reliquis rebus, tum præcipuè in bello paruis momentis magnas rerum commutationes efficit: Sed Cæſar de tam multis victoriis, nullam ſolet fortunæ tribuere: Quod vicit, ſcientiæ & virtutis putat eſſe: quod aliquando non victus, ſed certè præliis aduerſis ſit vſus, id demum fortunæ tribuit: totis Gallici belli cõmentariis fortunam à Cęſare Eburonico tantùm bello appellatam commemini, quaſi fortuna & cladem illius belli Romanis intulerit & vltionem eripuerit. Sabinum & Cottam legatos ab Ambiorige Eburonum rege cum toto exercitu cæſos expoſuimus. Erant numero pares Romani, ſed à duce (ait Cæſar) & fortuna deſerebantur, Hîc Cæſar & ſe & fortunam legionariis defuiſſe conqueritur, tanquam Cæſar alias & ſcientiæ & virtutis militaris cauſſas adhibiturus fuerit ad aliam fortunam efficiendum. Deinde cùm Ambiorigem Eburonum regem propterea vlciſci modis omnibus conaretur, eòque cum decem legionibus & equitatu toto contenderet, L. Minutium Baſilium cum omni equitatu præmittit: ſi quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere poſſit, monet vt in caſtris ignes fieri prohibeat, nèqua eius aduentus procùl ſignificatio fiat, ſeſe confeſtim ſubſequi dicit. Baſilius, vt imperatum eſt, facit, celeriter cótráque omnium opinionem confecto itinere multos in agris inopinantes deprehẽdit, eorum

indicio

indicio ad ipſum Ambiorigem contendit: quo in loco cum paucis equitibus eſſe dicebatur: Multum cùm in omnibus rebus, tum in re militari fortuna poteſt: Nam ſicut magno accidit caſu, vt in ipſum incautũ atque etiam imparatum incideret, priuſquam eius aduentus ab omnibus videretur quàm famâ ac nuntiis afferretur, ſic magnæ fuit fortunæ, omni militari inſtrumento, quod circum ſe habebat erepto, rhedis equíſque comprehenſis ipſum effugere mortem: Sed hoc factum eſt, quòd ædificio circundato ſylua (vt ſunt ferè ædificia Gallorum, qui vitandi æſtus cauſsâ, plerúmq; ſyluarum ac fluminum petunt propinquitates:) Comites famimiliaréſque eius, anguſto loco pauliſper equitum Romanorum vim ſuſtinuerunt: His pugnãtibus, illum in equum quidam ex ſuis intulit, fugientem ſyluæ texerunt: ſic & ad ſubeundum periculum & ad vitandum, multum fortuna valuit. Hîc, Cæſar Ambiorigem fortunâ & inuentũm & elapſum ait, eiúſque rei euentum fortunæ tribuit. Tertius eodem libro locus eſt, cùm Cęſar illo accepto dolore permotus, Eburonum gẽtem funditùs delere cogitaret, eáque de cauſſa, omnia impedimenta ad Varutam Q. Ciceroni cum vna legione mandauiſſet, exercitum in omnes Eburonum fines partitur: At cùm legionarios ſyluis & paludibus diſſipatos, in magno periculo verſari videret, omnes finitimas

ciuitates ad diripiendos & vexandos Eburones conuocat. Hîc quantum in bello fortuna poſſit (ait Cæſar) & quantum afferat caſus, cognoſci potuit: Sicambrorum Germanorum duo millia hac fama ad Eburones deprædandum excitantur: Itaque magno hominum pecoríſque numero potitis vnus ex captiuis Eburonibus, Quid vos, ait, hanc miſeram ac tenuem ſectamini prędam, quibus iam licet eſſe fortunatiſſimis? tribus horis ad Varutam venire poteſtis: Huc omnes ſuas fortunas exercitus Romanorum contulit, præſidij tantum eſt, vt ne murus quidem cingi poſſet, neque quiſquam egredi extra munitiones audeat. Oblata ſpe, Germani quam nacti erant prædam in occulto relinquunt, ipſi ad Varutam cõtendunt vſi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerãt: Et certè parum abfuit quin ea caſtra caperẽt, tam inſperato támque acri impetu ſunt adorti: At cùm cohortes quinque, quæ frumentatum ierant, fortè redirent, Germani ſigna procul conſpicati, legiones Cæſaris primò rediiſſe arbitrantur, poſtea paucitate deſpectâ, facto impetu, ex his duas interficiunt, reliquæ in caſtra incolumes euaſerũt: Itaque Germani obſidione deſperatâ abeunt. Cæſar reuerſus, multũ fortunam in repentino hoſtium aduẽtu potuiſſe iudicauit, multò etiam ampliùs, quòd penè ab ipſo vallo portíſq; caſtrorum barbaros auertiſſet: Quarum omnium rerum maximè admirandum

dum videbatur, quòd Germani, qui eo conſilio Rhenum tranſierant, vt Ambiorigis fines depopularentur, ad caſtra Romanorum delati, optatiſsimum Ambiorigi beneficium obtulerunt. Sic in præliis ferè omnibus aduerſis, calamitas accepta, fortunæ tribuitur: Optauit tamen propitiam ſibi fortunam Cęſar, & felicitatis ſignum Africano bello dedit: ſed cauſſam victoriarum ſuarum, temeritati & caſui nunquam attribuit. Atque hæc ad conſequendam victoriam generalia Cæſariani conſilij de viribus, loco, ordine, cohortatione capita, & quidem ab omni caſus inſcitia ac temeritate ſeiuncta fuerint: ſpeciales prælij differentiæ ſunt terreſtris, naualis, patenti campo munitionibus incluſo, vbi nulla ferè noua præcepta ſunt, ſed præliorum initia progreſſus, extrema continuo curſu velut ante oculos ſubiiciuntur, pleniúſque & vberiùs intelliguntur: Seligemus igitur ex vnaquaque prælij differentia ſingularia maximè, maximéque excellentia: è terreſtribus patenti campo factis duo gallica ponemus, Helueticum & Neruicum, duo ciuilia, Pharſalicum & Mundenſe: Primum igitur Cæſaris prælium aduerſus Heluetios erit vicis oppidiſque omnibus incenſis egreſſos ad vniuerſæ Galliæ imperium occupandum: quorum qui arma ferre poſſent, Cæſar ait ad nonaginta duo millia fuiſſe: quot autem arma tulerint, nō exprimit: & quidem priuſquam

de ſumma rerum dimicaretur, quarta pars illius numeri ad Ararim conciſa fuerat: Cæſar igitur ab exploratoribus certior factus Heluetios ſub monte conſediſſe millia paſſuum ab ipſius caſtris octo, qualis eſſet natura montis & qualis in circuitu aſcenſus qui cognoſcerent, miſit: renunciatum eſt facilem eſſe. De tertia vigilia T. Labienum legatum properè, cum duabus legionibus & iiſdem ducibus qui iter cognouerant, ſummum montem aſcendere iubet, quid ſui cõſilij ſit, oſtendit. Ipſe de quarta vigilia ad hoſtes eodem loco quo ierant, contendit equitatúmque omnem ante ſe mittit, cúmque Conſidius falſo nuncio renuntiaret montem ab Heluetiis teneri, copias in proximum collem ſubducit aciémque inſtruit. Heluetij caſtra mouere: Cæſar inſequitur: Poſtridie cùm iter ab Heluetiis auerteret Bibracte, Heluetij à nouiſſimo agmine laceſſere cœperunt: Poſtquam id animaduertit Cæſar, copias ſuas in proximum collem ſubducit, equitatúmque qui ſuſtineret hoſtium impetum, miſit, ipſe interim in colle medio triplicem aciem inſtruxit legionum quatuor veteranorum, ita vti ſupra ſe in ſummo iugo duas legiones, (quas in Gallia Togata proximè conſcripſerat) & omnia auxilia collocarit ac totum montem hominibus complerit. Interea ſarcinas in vnum locum conferri & eum ab his qui in ſuperiore acie conſtiterant, muniri iuſſit:

iuſſit: Heluetij cum omnibus ſuis carris ſecuti, impedimenta in vnum locum contulerunt, ipſi confertiſſimâ acie reiecto Romano equitatu, phalange factâ ſub primam Cæſaris aciem ſucceſſerunt. Cæſar primùm ſuo, deinde omnium è conſpectu remotis equis, vt æquato omnium periculo ſpẽ fugæ tolleret, cohortatus ſuos præliũ commiſit: Romani è loco ſuperiore pilis miſſis facilè hoſtium phalangem perfregerunt, eâ diſiecta gladiis diſtrictis in eos impetum fecerunt. Heluetiis magno ad pugnam erat impedimento, quòd pluribus eorum ſcutis vno ictu pilorum transfixis & colligatis, cùm ferrum ſe inflexiſſet, neque euellere, neque ſiniſtrâ impeditâ ſatis commodè pugnare poterant: multi, vt diu iactato brachio præoptarent ſcutum manu emittere & nudo corpore pugnare, tandem vulneribus defeſſi, & pedem referre, & quòd mons ſuberat circiter mille paſſuum, eò ſe recipere cœperunt. Capto monte, & ſuccedentibus Romanis Boij & Tulingi, qui hominum millibus circiter quindecim, agmen Heluetiorum claudebant, & nouiſſimis præſidio erant, ex itinere Romanos latere aperto aggreſsi circumuenere. Id conſpicati Heluetij, qui in montem ſeſe receperant: rurſus inſtare & prælium redintegrare cœperunt: Romani conuerſa ſigna, bipartitò intulerunt. Prima ac ſecũda acies, vt victis ac ſummotis reſiſteret, tertia, vt venientes ſuſtineret.

Ita ancipiti prælio diu atque acriter pugnatum eſt. Diutiùs cùm ſuſtineri Romanorum impetus non poſſet, Heluetij ſe vt cœperant in montem receperunt, Boij & Tulingi ad impedimenta & carros ſuos ſe contulerunt. Nam hoc toto prælio, cùm ab hora ſeptima ad veſperam pugnatum ſit, auerſum hoſtem, Romanus vidêre non potuit. Ad multam noctẽ, etiam ad impedimenta pugnatum eſt, propterea quòd pro vallo Heluetij carros obiecerant, & è loco ſuperiore in Romanos venientes tela conniiciebant, & nonnulli inter carros rotáſque, mazaras ac tragulas ſubiiciebant, Romanóſque vulnerabant. Diu cùm eſſet pugnatum, impedimentis caſtríſque Romani potiti ſunt. Ergo ita commiſſum eſt Heleuticum prælium: in quo ſingulas laudes recognoſcamus. Cæſar hoſtium numerum, vt iam dixi, amplificat, tacet ſuum: At ſex legiones Romanas & equitum Gallorum millia quatuor habuit vniuerſamque Galliam conſpirantem & fauentem, cùm id bellum pro Gallorum libertate gerere videretur. Sic viribus Cæſar nequaquam inferior fuit, loco certè ſuperior eſſe valde ſtuduit: Subducit enim copias in collem proximum: pridie prælij & ipſo prælij die copias in proximum collem ſubducit: Heluetij contra ſub monte conſederant pridie, & ipſo prælij die ſub monte conſederunt: Cæſar igitur initio pugnæ, loco ſuperior fuit: crede cœlum etiam ſolo reſpondiſſe,

ſpondiſſe, nihil alienum credideris: Certè, vt acies ante inſtrueretur, equitatus ad tardandum hoſtem præmiſſus eſt. Virtute fuderunt Heluetij equitatum & leuem Cæſaris armaturam: At aſcenſu collis fatigati, & pilis eminùs confixi, ſcuta abiicere, quod in pilorum vſu antè notauimus, & nudi pugnare cõtra recẽtes & integros legionarios coguntur. Locus igitur pro Romanis pugnauit. Heluetij in montem recepti, commilitonem locum habuere, quem hoſtem paulò antè habuerant, ſubſidióq; ſociorum adiuti, prœlium redintegrant. Dehinc ordinis laus apparet. Cæſari triplex acies ita diſtincta fuit, vt tertia duabus primis ſubſidio ſubueniret. Itaque quatuor tantùm legiones illæ veteranæ, initio pugnauere, duæ nouitiæ interea locum impedimẽtis in ſummo iugo muniuere, tum veteranis legionibus ſubſidio tandem fuere, quam ordinis laudem ſummam in Cæſare ſtatuo. Hîc verò non haſtatis & principibus veteranos, triarios ſed tertiam & quidem tyronum aciem duabus primis veteranis ſubſidio ſummiſſam fuiſſe perſpicio. Tertia fuit ordinis diſciplina, vbi conuerſis bipertitò ſignis, velut orbe quodam facto duę primæ acies in Heluetios à fronte, tertia ab vtroque latere contra Boios & Tulingos dimicauit, militum illorum quos armigeros, quos cibariorum baiulos, quos foſſores, quos fabros, quos meſſores, quos remiges effecimus, expedita &

excitata virtus, armis tanquam membris vſa eſt. Cohortationem verò militum quantam ex eo factam arbitramur? Cæſar primùm ſuo deinde omnium è conſpectu remotis equis, vt æquato omnium periculo ſpem fugæ tolleret, cohortatus ſuos, prælium commiſit. Quibus hîc verborum argumentis Cæſar vſus ſit, non eſt expoſitum: ſed illud certè fortiſſimi facti exemplum vehemẽter incẽdere militum animos & inflammare debuit, cùm Cæſarem dignitate quidem principem: at periculo commilitonem viderent. Hæc igitur pugna, egregio cùm militis, tum ducis exemplo depugnata eſt, victoriámque vires, locus, ordo, cohortatio Cæſari tribuerunt. Sed tamen non ſolùm vincere, ſed victoriâ ſapienter vti Cæſar ſciebat. E trecentis ſexaginta octo millibus Heluetiorum, Tulingorum, Boiorum, quæ domo exierant, centum & triginta ſuperfuerant, ea commeatu intercluſa in poteſtatem redegit: Sed dum obſides arma, ſerui qui profugerant poſcuntur, Verbigenus pagus (qui ſex hominum millia fuerant) fugit retractúſque, in hoſtium numero eſt habitus, quatuordecim millia Boiorum Heduis petentibus conceſſa ſunt, reliqua centum & decem millia domum à Cæſare remiſſa ſunt, ne vacuus ager potiùs à Germanis occuparetur, quàm Romanis ſtipendiarius eſſet: atque vtrumque illud Romanum fuit,

Parcere

parcere ſubiectis, & debellare ſuperbos.

Verumenimuerò ex omnibus Cæſaris preliis Neruicum ſingulare eſt ad ducis & militum laudes omnes declarandum. Neruiorum ſexaginta millia à Cæſare notata ſunt, Romanæ legiones octo præter illum gallicum equitatum fuere, maiore etiam numero videtur dimicatum eſſe, ſed Cæſaris factiones præcipuè hic euigilauêre. In Celtica Gallia Senonum ciuitas imprimis firma, & magnæ inter Gallos authoritatis fuit. Cæſar apud eos regem conſtituit Cauarinum. Carnutum ciuitas cenſu atque authoritate par erat, vt conſtat è ſeptimo libro: Hic etiam Taſgetium regem fecit, eáſque ciuitates horum regnorum beneficiis obſtrictas habuit: Itaque dat negotium Senonibus reliquíſque Celtis, qui finitimi Belgis erant, vti ea quæ apud Neruios gerantur, cognoſcant ſeque de his rebus certiorem faciant. Exploratores Cæſaris quàm multos hîc vides? Atqui Cæſari tam propoſitum id ſemper fuit, vt ſi per exploratores ſuos hoſtium conſilium cognoſcere non poſſet, equitum turmas, quod Bellouaco bello feciſſe legimus, dimitteret in omnes partes ad aliquos excipiendum, ex quibus hoſtium conſilia cognoſceret. Sapientis imperatoris eſt, inter hoſtes ſemina diſcordiarum ſerere. Cæſar etiam hoſtium partem ſuis factionibus ſibi adiungit. Quære quomodo reliqui Celtæ quieuerint, quâ ratio-

nę Rhemi tam facilè ſe dediderint, commeatu aluerint, imò Treuiri etiam equitatum miſerint, vtrum iis regna promiſſa ſuſpicêre? Sed his facultatibus & copiis aduerſus Neruios Cæſar contendit. Hi, mulieres, quíque per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum coniecerant, quo propter paludes, exercitui aditus non eſſet: ipſi autem trans Scaldem flumen conſederunt, ibique Romanorum aduentum expectare decreuerunt. Exploratores itaquę à Cæſare Centurionéſque præmiſſi locum caſtris delegerunt in colle à ſummo æqualiter decliui ad Scaldem, cuius altitudo erat trium pedum: à flumine, pari accliuitate collis naſcebatur aduerſus huic & contrarius, paſſus circiter ducentos inferiore parte apertus, ſuperiore ſylueſtris, vt non facilè introſpici poſſet. Intra eas ſyluas Neruij in occulto ſeſe continebant, in aperto loco ſecundum flumen paucæ ſtationes equitum videbantur. Cęſar equitatu præmiſſo ſubſequebatur omnibus copiis. Equites Romani cum funditoribus ſagittariíſq; flumen tráſgreſſi, cum hoſtium equitatu pręlium commiſerunt: cùm ſe illi identidem in ſyluas ad ſuos reciperent ac rurſus ex ſylua in Romanos impetum facerent, neq; Romani longiùs quàm quæ ad flumen porrecta & aperta loca pertinebant cedentes inſequi auderent, interim legiones ſex, quę primæ venerát, opere diméſo caſtra munire cœperút. Vbi prima

impedi-

impedimenta Romani exercitus ab his qui in ſyluis abditi latebant viſa ſunt, quòd tempus inter eos committendi prælij conuenerat, ita, vt intra ſyluas aciem ordinéſque conſtituerant atque ipſi ſeſe confirmauerant, ſubitò omnibus copiis prouolarunt impetúmque in Romanos equites fecerunt, his facilè pulſis ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, vt penè vno tempore & ad ſyluas, & in flumine & in manibus Romanis hoſtes viderentur. Eadem autem celeritate, aduerſo colle ad Romana caſtra atque eos qui in opere occupati erant, contenderunt: Cæſari omnia vno tempore erant agenda, vexillum proponendum, quod erat inſigne cùm ad arma concurri oporteret, ſignum tubâ dandum, ab opere reuocandi milites, qui paulò longiùs aggeris petendi cauſſâ proceſſerant, accerſendi, inſtruenda acies, milites cohortandi, ſignum dandum, quarum rerum magnam partem temporis breuitas & incurſus hoſtium impediebat: His difficultatibus duæ res erant ſubſidio, ſcientia atque vſus militum, quod ſuperioribus pręliis exercitati, quid fieri oporteret non minùs commodè ipſi ſibi præſcribere, quàm ab aliis doceri poterant, & quòd ab opere ſingulíſque legionibus ſingulos legatos Cæſar diſcedere niſi munitis caſtris vetuerat: hi propter celeritatem & propinquitatem hoſtium nil iam Cæſaris imperium expectabant, ſed per

ſequæ videbantur, adiminiſtrabant: Cæſar neceſſariis rebus imperatis, ad cohortãdos milites quam in partem ſors obtulit, decurrit, & ad legionem decimam deuenit, milites non longiore oratione eſt cohortatus, quàm vti ſuæ priſtinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo hoſtiúmque impetum fortiter ſuſtinerent: Et quia non longiùs hoſtes aberant quàm quò telum adiici poſſet, prælij committendi ſignum dedit, atque in alteram partem item cohortandi cauſſâ profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tãta fuit exiguitas hoſtiúmque tam paratus ad dimicãdum animus, vt non modò ad inſignia accommodanda: ſed etiam ad galeas induendas ſcutíſque tegmenta detrahenda tempus defuerit: Quam quiſque ab opere in partem caſu deuenit, quæque ſigna prima conſpexit, ad hæc conſtitit, ne in quærendis ſuis pugnandi tempus dimitteret: Inſtructo exercitu magis vt loci natura deiectúſque collis & neceſſitas temporis, quàm vt rei militaris ratio atque ordo poſtulabat. Cùm diuerſis locis legiones aliæ alia in parte hoſtibus reſiſterent, ſepibúſque denſiſſimis, vt ante demonſtrauimus, interiectis proſpectus impediretur, neque certa ſubſidia collocari, neque quid in quaque parte opus eſſet prouideri, neque ab vno omnia imperia adminiſtrari poterant. Itaque in tanta rerum iniquitate, fortunę quoque euentus varij ſequebantur.

Legio-

Legionum nonæ & decimæ milites vt in ſiniſtra parte aciei conſtiterant, pilis emiſſis curſu ac laſſitudine exanimatos, vulneribus confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco ſuperiore in flumẽ compulerũt, & tranſire conantes inſecuti, gladiis magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipſi tranſire flumen non dubitauerunt & in locum iniquum progreſsi rurſus regreſſos ac reſiſtentes hoſtes redintegrato prælio in fugam coniecerũt: Item alia in parte diuerſæ duæ legiones vndecima & octaua profligatis Veromanduis, quibuſcum erant congreſsi, ex loco ſuperiore in ipſis fluminis ripis præliabantur, ac totis ferè caſtris à fronte & à ſiniſtra parte nudatis, cùm in dextro cornu legio duodecima & non magno ab ea interuallo ſeptima conſtitiſſet, omnes Neruij confertiſsimo agmine, duce Bodüognato qui ſummam imperij tenebat, ad eum locum contenderunt, quorum pars aperto latere legiones circumuenire, pars ſummum caſtrorum locum petere cœpit. Eodem tempore equites Romani leuíſque armaturæ pedites quíque cum his vnà fuerant, quos primo hoſtium impetu pulſos dixeram, cùm ſe in caſtra reciperent, aduerſis hoſtibus occurrebant: Ac rurſus aliam in partem fugam petebant, & calones qui ab decumana porta ac ſummo iugo collis Romanos victores flumen tranſire conſpexerant, prædandi

cauſſâ egreſsi cùm reſpexiſſent, & hoſtes in Romanis caſtris verſari vidiſſent, præcipites, fugæ ſeſe mandabant: Simul eorum qui cum impedimentis veniebant clamor fremitúſque exaudiebatur, aliíque aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos virtutis opinio eſt ſingularis, qui auxilij cauſſâ à ciuitate miſsi ad Cæſarem venerant, cùm multitudine hoſtium caſtra Romana compleri, legiones premi & pene circumuentas teneri, calones, equites, funditores Numidas diuerſos diſsipatóſque in omnes partes fugere vidiſſent, deſperatis romanis rebus, domum contenderunt, Romanos pulſos ſuperatóſque, caſtris impedimentíſque, eorum hoſtes potitos, ciuitati renunciauerunt. Cæſar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, vbi ſuos vrgeri, ſigníſque in vnum locum collatis duodecimæ legionis confertos milites ſibi, ipſos ad pugnam eſſe impedimento, quartæ cohortis omnibus centurionibus occiſis ſigniferóque interfecto, ſigno amiſſo, reliquarum cohortium omnibus ferè centurionibus aut vulnetatis aut occiſis, in his primipilo Publ. Sextio Baculo fortiſsimo viro multis grauibúſque vulneribus confecto, ut iam ſe ſuſtinere non poſſet, reliquos eſſe tardiores, & nonnullos à nouiſsimis deſertos prælio excedere ac tela vitare, hoſtes neque à fronte ex inferiore

feriore loco ſubeuntes intermittere, & ab vtroque latere inſtare & rem eſſe in anguſto vidit, neque vllum eſſe ſubſidium quod ſummitti poſſet, ſcuto à nouiſsimis vni militum detracto, quòd ipſe eò ſine ſcuto venerat, in primã aciem proceſsit, centurionibúſque nominatim appellatis reliquos cohortatus milites, ſigna inferre & manipulos laxare iuſsit, quò faciliùs gladiis vti poſſent. Huius aduentus ſpe illata militibus ac redintegrato animo cùm pro ſe quiſque in conſpectu imperatoris etiam extremis ſuis rebus operam nauare cuperet, paulùm hoſtium impetus tardatus eſt. Cæſar cùm ſeptimam legionem quę iuxta conſtiterat item vrgeri ab hoſte vidiſſet, Tribunos militum monuit, vt paulatim ſeſe legiones coniungerent & conuerſa ſigna in hoſtes inferrent, quo facto cùm aliis alij ſubſidium ferrent, neque timerent ne auerſi ab hoſte circumuenirentur, audaciùs reſiſtere ac fortiùs pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarũ, quæ in nouiſsimo agmine præſidio impedimentis fuerant, prælio nuntiato, curſu incitato, in ſummo colle ab hoſtibus conſpiciebantur, & T. Labiènus caſtris hoſtium potitus & ex loco ſuperiore, quæ res in caſtris Romanis gererentur conſpicatus, decimam legionem ſubſidio Romanis miſit, qui cùm ex equitum & calonum fugâ, quo in loco res eſſet, quãtóque in periculo & caſtra & legiones & impe-

rator verſaretur cognouiſſent, nil ad celeritatem ſibi reliqui fecerunt. Horum aduentu tanta rerum commutatio eſt facta, vt Romani, etiam qui vulneribus confecti procubuiſſent, ſcutis innixi prælium redintegrarent, calones, perterritos conſpicati Neruios, etiam inermes armatis occurrerent: equites verò, vt turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnæ ſe legionariis militibus præferrent. At Neruij etiam in extrema ſpe ſalutis tantam virtutem præſtitērũt, vt cùm primi eorum cecidiſſent, proximi iacentibus inſiſterent atque ex eorum corporibus pugnarent. His deiectis & coãceruatis cadaueribus, qui ſupereſſent, vt ex tumulo tela in Romanos coniicerent piláque intercepta remitterent, vt non nequicquam tantæ virtutis homines iudicari deberet, auſos eſſe tranſire latiſsimum flumen, aſcendere altiſsimas ripas ac ſubire iniquiſsimum locum, quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. Hoc prælio facto, & propè ad internecionem gente ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos vnà cum pueris mulieribúſque in æſtuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cùm victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium qui ſupererant conſenſu, legatos ad Cæſarem miſerunt, ſéque ei dediderunt; & in commemoranda ciuitatis calamitate, ex ſexcentis ad tres Senatores, ex hominum

minum millibus ſexaginta, vix ad quingentos qui arma ferre poſſent, ſeſe redactos eſſe dixerunt: Quos Cæſar, vt in miſeros ac ſupplices vſus miſericordia videretur, diligentiſsimè conſeruauit, ſuíſque finibus atque oppidis vti iuſsit, & finitimis imperauit vt ab iniuria & maleficio ſe ſuóſque prohiberēt. Hoc prælium vti factum, ita narratum à Cæſare confuſiſsimè eſt. Capita diſciplinæ ſubducámus: Cæſar numero ſuperior fuit, vt iam perſpectum eſt, cùm propè centum millibus aduerſus ſexaginta dimicarit. Sed loci æquitas vel iniquitas hîc valde animaduerti poteſt. Neruij equitatum Romanum leuémque armaturá quæ hoſtem prouocauerat pepulerunt ac perturbarunt. Quid ita? quia ex ſuperiore loco dimicabāt. Labienus Atrebates vicit, quid ita? quia ſuperiore loco pilis emiſsis contra exanimatos curſu ac laſsitudine vulneribúſque antè confectos dimicabat. Vndecima & octaua legio Veromanduos profligarunt, quid ita? quia ex loco ſuperiore in ipſis fluminis ripis præliabantur. Romanæ legiones octo coniunctæ, Neruios confecerunt, quid ita? quia Neruij de ſuperiore loco decurrerunt in vallem, latiſsimum flumen tranſierunt, altiſsimas ripas aſcenderūt, iniquiſsimum denique locum ſubierunt. Ergo Cæſar locum tanquam militem tum fortem, tum liberalem (nullū enim ſtipendium cœpit) cōtra Neruios eorúmque ſocios habuit.

At periculum tantum, ordinis inopia creauit: cuius tamen, vt in re tam ſubita, ſua quoque laus extitit: triplex acies è binis legionibus pro neceſsitate temporis eſt inſtructa, nona & decima legio ſiniſtro cornu aduerſus Atrebates, vndecima & octaua, mediâ acie aduerſus Veromanduos: duodecima & ſeptima dextro cornu aduerſus Neruios ſteterunt. Hæc triplex vt Heluetico & Germanico prælio acies fuit. Secũda generis huius commendatio fuit in cornu ſiniſtro, vbi dextri cornu vires fuere, ſeu caſu temporis, vt Cæſar videri voluit, ſeu Cæſaris aliqua ex itinere ipſo prudentia; quia oppoſitum Neruiorum dextrũ cornu, eſſet infirmius; quod magis probo: quia diſciplinæ conuenientius eſt firmiore noſtra parte aduerſus hoſtium infirmiorem partem prælium incipere. Itaque vt Bodüognatus in Romanorum, ſic Labienus in Neruiorum caſtris victor eodem tempore verſatus eſt. Tertia laus ordinis deinde fuit. Duodecimæ legionis milites conferti, ſibiipſis ad pugnã erant impedimẽto & ſeptima legio vrgebatur: Illius igitur manipuli laxati ſunt: hæc cum illa cõiuncta: conuerſis in hoſtem ſignis, orbis ille Heluetici belli repetitus eſt, vt alij aliis ſubſidium ferrent, nec auerſi, ab hoſte circumueniri poſſent. Vegetius dextrum cornu, duci exercitus attribuit, & ita Cæſar contra Germanos præliatus eſt: At iſto prælio omnibus locis, vt ſæpe aliàs interfuit & ſub-

ſubmiſsio ſubſidiorum cohortatióque id imprimis videtur exigere. Ælianus quod ad ſedes principum attinet, geometricam proportionem ſeruandam cenſet, vt mediis extrema reſpondeant. Tam varia igitur támque multiplicia ordinis præſidia fuerunt: attamen ſubſidia certa propter ſepes collocari non potuiſſe Cæſar conqueritur: Denique nullum omnino ſubſidium fuiſſe quod ſummiti poſſet. Hos ſibi triarios Cæſar queritur defuiſſe, non illos qui in eadem legione poſt haſtatos & principes ſubſiderẽt. Sed hæc perturbatio peccato Cæſaris videtur accidiſſe: quia faciendis caſtris legionum partem armatam non habuerat, dum cæteræ opus efficerent, vt lex militaris requirebat, & vt ipſe Germanico bello habuit: & totius perturbationis initium hinc videtur ortum: Verùm cohortatio ducis eam culpam præcipuè præſtitit: Etenim per Deum immortalem qualis eſt hoc toto prælio Cæſaris alacritas ad milites excitandum? ad cohortandos milites quam in partem fors obtulit, decurrit: ad legionem decimam, cui confidebat maximè, primùm deuenit, milites priſtinæ virtutis admonet: à legionis huius cohortatione ad dextrum cornu cohortandum proficiſcitur, nec verbis tantùm, ſed rebus adhortatur ſcuto arrepto, centurionibúſque nominatim appellatis, reliquos milites cohortatus atque in primam aciem inuectus, prælium reſtituit. Ergo Cæſaris

iſta locis omnibus tãta cohortatio quantã militibus alacritatẽ attulit? Quapropter Cæſar iſta cohortatione culpam illam perturbati ordinis ampliſſimè præſtitit. Sed & ſcientia militum rem valde adiuuit: Etenim nónne meſſores illos ac foſſores Cæſar ipſe profitetur in hac difficultate Cæſares fuiſſe, qui non minùs commodè ipſi ſibi præſcribere quã à Cæſare ipſo doceri poſſent? Itaque quam quiſque ab opere in partem caſu deuenit, quæque ſigna prima conſpexit ad hæc conſtitit, ne in quærendis ſuis pugnandi tempus dimitteret: Tum legiones duę illę ſubſidiarię, & decima imprimis, cognito imperatoris periculo, protinùs aduolauere. Adiuuit etiam præſentia legatorũ, qui vt Germanico, ſic Neruico bello tanquam teſtes virtutis cuiúſque fuere: Quapropter hoc prælio vires & ordo, ſed multò magis locus: at maximè omnium cohortatio Cæſari victoriam attulere. Atque vt ſingularis victoria hæc fuit, ſic & Cæſar ea ſingulariter eſt vſus, reliquos Neruios, cùm ſe dederẽt, vt in miſeros ac ſupplices vſus miſericordiâ videretur, diligẽtiſſimè conſeruauit ſuíſque finibus atque oppidis vti iuſſit, & finitimis imperauit, vt à Neruiorum iniuria ſe ſuóſque prohiberẽt: Comium etiam Atrebatem, cuius eximia tum virtus apparuerat, Atrebatibus regẽ dedit: Sic victos populos retinuit eúmque victoriæ fructum percepit: Ita duobus his præliis duæ populo Romano

nationes

nationes acquiſitę ſuntHeluetico Heluetij,Neruico Neruij. Sed nequaquã in omnes deuictos pari clementiâ vſus eſt:Seuerior ſępe fuit,regem Ariouiſtum funditùs ſuſtulit: Sequanos, quod eius erat regnum,populo Rom. ſubiecit: Dumnorigem Heduum nobiliſſimum,quia Cęſarem in Britanniam comitari nollet, quamuis ſe liberum & liberæ ciuitatis eſſe clamitaret,tamen iuſsit interfici (vt eſt quinto libro)Cõcilio Galliæ Durocotorum Rhemorum indicto, de coniuratione Senonum & Carnutum quæſtionem habere inſtituit: De Accone qui princeps eius coniurationis fuerat; grauiore ſententiâ pronũciata more romano,ſupplicium ſumpſit,reliquis qui profugiſſent,aquâ & igni interdixit. Poſtea Cotuatum Carnutũ principem, nouæ etiam cõiurationis cõcitatorem ad ſupplicium depopoſcit, verberibúſq; exanimatum, ſecuri percuſsit. Atque hæc gallica prælia terreſtria, patenti cãpo fuerũt, ciuilia ſequũtur. Pharſalicum famâ rerũ & dignitate principũ clariſsimũ omnium fuit. Põpeius vndecim legiones,prætereáque magnũ numerum ſuppleméti nomine, tria millia ſagittariorũ,funditorum cohortes ſex,equitum ſeptẽ millia habuit: Cæſar legiones duodecim præter equitatũ Brunduſium conuenire iuſſerat:ſed hæ legiones hoc infrequentiores fuère, quòd multi gallicis tot bellis defécerant, longúmque iter ex Hiſpania magnũ numerũ diminuerat & grauis

autumnus in Apulia circúmque Brũduſium, ex ſaluberrimis Galliç & Hiſpaniç regionibus, omnem exercitum valetudine tentauerat: Sed præterea multi quotidianis præliis periẽrũt antequã de ſumma rerũ certaretur, præſidiiſque vrbium multi ſunt diſtracti, vt nihil mirãdũ ſit ipſo prælij die tam exiguas Cęſari copias fuiſſe. Quantus verò militum in Cęſarem fuerit amor iam initio belli ciuilis intellectum eſt, cùm Cẽturiones cuiuſque legionis ſingulos equites è viatico ſuo & vniuerſi gratuitam & ſine frumento ſtipendióque operã obtulerint (ait Suetonius). Sed ad tãtum periculum partis vtriuſque meditationẽ & antecedentem cohortatione comparemus. Præliis dyrrhachinis, quib⁹ vno die duobus aduerſis Cæſar vſuş eſſet, tãtum fiduciæ ac ſpiritus Pompeianis acceſsit, vt non de ratione belli cogitarent, ſed viciſſe iam ſibi viderentur. Nec quibus rationibus ſuperare poſſent, ſed quemadmodũ vti victoriã deberent, cogitabant: Hæc itaque Pompeianorum meditatio fuit. Quid Cæſar? quid hic meditatur? concione aduocatâ, milites conſolatus & adhortatus eſt, vt iam diximus, Ac cùm ſatis perſpectum habere militum animum videretur, tentandum Cęſar exiſtimauit, quidnã Pompeius propoſiti aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque exercitum è caſtris eduxit aciémque inſtruxit, primùm ſuis locis, paulóque à caſtris Põpeij longiùs: continentibus verò die-

bus

bus,vt progrederetur à caſtris ſuis collibúſq; Pōpeianis aciem ſubiiceret, quę res in dies confirmatiorem eius exercitum efficiebat. Deniq; illā deambulationis exercitationē ,de qua diximus, magnâ curâ adhibuit, ac per eos dies prælíū ſecundū equeſtre fecit. Hæc igitur adhortatio cōfirmatióque militum tam diligēs, id eſt victoriæ meditatio tā accurata prælíū anteceſſit. Sed prælium ipſum è Cæſaris hiſtoria totū proponamus: Pōpeius quia caſtra in colle habebat,ad infimas radices mōtis,aciem inſtruebat,ſemper,vt videbatur,expectans ſi iniquis locis Cæſar ſe ſubiiceret. Cæſar nulla ratione ad pugnā elici poſſe Pōpeium exiſtimans,hanc ſibi commodiſſimā belli rationem iudicauit, vti caſtra ex eo loco moueret,ſempérque eſſet in itineribus: hoc ſpectās, vt mouendis caſtris pluribúſque adeundis locis, commodiore frumentariâ re vteretur, ſimúlque vt in itinere aliquam occaſionē dimicandi nanciſceretur,& inſolitum ad laborē Pompeij exercitum,quotidianis itineribus defatigaret. Vides igitur potiùs leonis audaciam,quàm vulpis aſtutiam? vides Cæſariani exercitus vires è laboris illa patientia maiores? His conſtitutis rebus,ſigno iam profectionis dato tabernaculíſque detenſis, animaduerſum eſt paulò antè, extra quotidianā cōſuetudinem longiùs à vallo eſſe aciem Pōpeij progreſſam, vt non iniquo loco poſſe dimicari videretur. Tū Cęſar ad ſuos,cùm iam eſſet agmē

in portis, Differendũ eſt (inquit) iter in præſentia nobis, & de prælio cogitandum: ſi, vt ſemper depopoſcimus, animo ſumus ad dimicandum parati, non facilè occaſionem poſtea reperiemus. Cõfeſtimque expeditas copias educit. Ergo Cæſar æquitatẽ loci nactus eſt, quam quærebat, copias ſuas confirmauit, locum idoneum ex occaſione nũc demum arripit. Conferamus Pompeianam hac in re confidentiam, ſtultitiæ & temeritatis plenam reperiemus. Pompeius quoque, vt poſtea cognitum eſt, ſuorum omniũ hortatu ſtatuerat prælio decertare: Námque etiam in cõcilio ſuperioribus diebus dixerat, priùs quàm concurrerent acies fore vt exercitus Cæſaris pelleretur. Id cùm eſſẽt plerique admirati, Scio me, inquit, pene incredibilem rem polliceri: ſed rationem cõſilij mei accipite, quo firmiore animo in prælium prodeatis. Perſuaſi equitibus noſtris, ídque mihi ſe facturos confirmauerunt, vt cũ propiùs ſit acceſſum, dextrum Cæſaris cornu à latere aperto aggrederentur, vt circumuenta à tergo acie, priùs perturbatum exercitum pellerent, quàm à nobis telum in hoſtem iaceretur: ita ſine periculo legionum & penè ſine vulnere bellum conficiemus: Id autem difficile non eſt, cùm tãtùm equitatu valeamus. Simul denũtiauit, vt eſſent animo parati in poſterum: & quoniã fieret dimicandi poteſtas vt ſæpe cogitauiſſent, ne vſu manúque reliquorum opinionem fallerẽt. Hæc

igitur

igitur Pópeij vanitas atque inanis oſtẽtatio fuit: Hunc Labienus excepit, & erroré amplificauit: Nam cũ Cęſaris copias deſpiceret, Pompeij conſiliũ ſummis laudibus efferret, Noli, inquit, exiſtimare Pompei, hunc eſſe exercitum qui Galliã Germaniámque deuicit. Omnibus interfui prælиis, neque temerè incognitam rem pronuncio. Perexigua pars illius exercitus ſupereſt, magna pars deperiit, quod accidere tot præliis fuit neceſſe: multos autumni peſtilẽtia in Italia cõſumpſit, multi domum diſceſſerũt, multi ſunt relicti in continenti, An nó audiſtis ex iis qui per cauſſam valetudinis remanſerunt, cohortes eſſe Brũduſij factas? Hæ copiæ quas videtis, ex delectu horum annorũ in togata Gallia ſunt refectæ, & pleræque ſunt ex colonis tranſpadanis: Attamẽ quod fuit roboris, duobus præliis dyrrhachinis interiit. Hæc cùm dixiſſet, iurauit ſe niſi victoré, in caſtra non reuerſurum, reliquóſque, vt idem facerẽt hortatus eſt. Hoc laudans Pópeius, idem iurauit: nec verò ex reliquis fuit quiſquã, qui iurare dubitaret. Hæc cùm facta eſſent in cõcilio, magna ſpe & lætitiâ omnium diſceſſum eſt, ac iã animo victoriam præcipiebant, quòd de re tãta, & à tã perito imperatore nihil fruſtrà confirmari videbatur. Quapropter eiuſmodi Pompeiana meditatio fuit, ea futuri pręlij cogitatio: Vires vtriuſque partis & locũ percepimus, ordinẽ deinde attendamus. Cæſar cũ Pompeij caſtris appro-

pinquaſſet, ad hunc modũ aciem eius inſtructã adnimaduertit. Erant in ſiniſtro cornu legiones duæ traditæ à Cæſare initio diſſenſionis ex S.C. quarum vna Prima, altera, Tertia appellabatur. In eo loco ipſe erat Pompeius, non in dextro, vt Vegetius præcipit: mediã aciem Scipio cùm legionibus Syriacis tenebat. Cilicenſis legio coniũcta cum cohortibus hiſpanis, in dextro cornu erant collocatæ: has firmiſſimas ſe habere Pompeius exiſtimabat. Reliquas inter aciem mediã cornuáque interiecerat numeróque cohortes C X. expleuerat: hæc erant millia L V. Euocatorum circiter duo millia, quæ ex beneficiariis ſuperiorum exercituum, ad eum conuenerant, quę tota acie diſperſerat: reliquas cohortes V I I. in caſtris propinquíſque caſtellis præſidio diſpoſuerat. Dextrum cornu eius riuus quidam impeditis ripis muniebat: quam ob cauſſam cũctum equitatũ, ſagittarios funditoréſque omnes in ſiniſtro cornu obiecerat. Habes aciem Pompeianam ſuis partibus inſtructã & ordinatã, vbi Pompeium licet principẽ ſummum, tamẽ in ſiniſtro cornu contra vegetianũ præceptum conſpicimus. Quid Cæſar? quem in tanto prælio ordinẽ tenuit? certè minùs accuratè deſcripſit, quã cęteris antè pręliis cõſueuerat: tres tãtũ legiones, vnã in dextro cornu, duas in ſiniſtro nominat, mediam aciem non definit, ſicúti neque quartã è tertiæ cohortibus effectam: Quã vtráque tamẽ ſubſi-

ſubſidiariã habuit & victoriæ principẽ cauſſam. Sic autẽ de ſe, ipſe loquitur, Cęſar ſuperius inſtitutũ ſeruãs, decimã legionem in dextro cornu, nonã in ſiniſtro collocauerat, tametſi erat Dyrrhachinis prælijs vehementer attenuata: huic ſic adiunxit octauam, vt penè vnam ex duabus efficeret: atque alteram alteri præſidio eſſe iuſſerat. Cohortes in acie LXXX. conſtitutas habebat: quæ ſumma erat militum XL: ſic enim eum locum lego, vt numero quidem militum Cęſar inferior eſſet: at viribus ſuperior: Cohortes duas caſtris præſidio reliquerat: Siniſtro cornu Antonium, dextro Publ. Syllam, media acie Cn. Domitium præpoſuerat: ipſe cõtra Pompeium conſtitit: Simul his rebus animaduerſis quas demonſtrauimus, timens ne à multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter ex tertia acie, ſingulas cohortes detraxit, atque ex his quartam inſtituit equitatuíque oppoſuit, & quid fieri vellet, oſtendit: monuítque eius diei victoriam in earum cohortium virtute conſtare, ſicut in omnibus ferè prælijs ex illa ſubſidiaria acie cauſſa victoriæ conſtitit: ſimul tertię acieí totíque exercitui imperauit ne iniuſſu ſuo cõcurreret: ſe cùm id fieri vellet, vexillo ſignum daturum, Hic ordo quadruplicis aciei fuit: Adhortationem Cæſaris audiamus. Exercitũ cùm militari more ad pugnam cohortaretur, ſuáque in eum perpetui temporis officia prædicaret, imprimis comme-

morauit teſtibus ſe militibus vti poſſe quãto ſtudio pacem petiſſet, quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per Au. Clodium cum Scipione egiſſet: quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis cõtendiſſet, neque ſe vnquam abuti militum ſanguine, neque Rempub. alterutro exercitu priuare voluiſſe. Hac habita oratione expoſcentibus militibus & ſtudio pugnæ ardentibus, tubâ ſignum dedit. Ergo Cæſaris ea cohortatio fuit, quam nihilo minor Craſtini cohortatio ſecuta eſt. Erat Craſtinus euocatus in exercitu Cæſaris, qui ſuperiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, vir ſingulari virtute: hic ſigno dato, Sequimini me ait, manipulares mei, qui fuiſtis & veſtro imperatori quam conſtituiſtis, operam date. Vnum hoc prælium ſupereſt, quo confecto & ille ſuam dignitatem, & nos noſtram libertatem recuperabimus. Simul reſpiciens Cæſarem, Faciam, inquit, hodie, imperator, vt aut viuo mihi aut mortuo gratias agas. Hæc cùm dixiſſet, primus ex dextro cornu procurrit, atque eum electi milites circiter c x x voluntarij eiuſdem centuriæ ſunt proſecuti, Craſtiníque virtus excellentiſſima (vt poſt victoriam Cæſar ipſe iudicauit) in hoc prælio fuit: Itaque hoc prælio, vt antea Neruico, initium prælij à dextro cornu factum, à firmiſſima nempe parte, non tamen contra infirmiſsimam: præcipuas enim vires Pompeius in

oppoſi-

oppoſitum cornu ſiniſtrum contulerat. Inter duas acies tantùm erat relictum ſpatij, vt ſatis eſſet ad concurſum vtriuſq; exercitus. Sed Pompeius ſuis prædixerat, vt Cæſaris impetum exciperent, neue ſe loco mouerent, aciémque eius diſtrahi paterentur, idque admonitu C. Triarij feciſſe dicebatur, vt primus excurſus víſque militum infringeretur aciéſque diſtenderetur, atque in ſuis ordinibus diſpoſiti, diſperſos adorirentur: leuiúſque caſura pila ſperabat, in loco retentis militibus, quàm ſi ipſi immiſsis telis occurriſſent: Simul fore, vt duplicato curſu Cæſaris, milites exanimarentur & laſsitudine conficerentur. Id Pompeij conſilium fuit, quod Cæſari, nullâ ratione factum videtur: imò contra cohortationis eam legē, quam ex hoc deprompatam loco, quia omnium præliorum communis eſſet, præpoſuimus. Sed Cæſariani milites dato ſigno cùm infeſtis pilis procurriſſent atque animaduertiſſent non concurri à Pompeianis, vſu periti ac ſuperiorib⁹ pugnis exercitati Pompeiū fefellerūt: ſua quippe ſponte curſum repreſſerūt & ad mediū ferè ſpatium conſtiterunt, ne quod ſperaſſet Pompeius conſumptis viribus appropinquarent, paruóque intermiſſo temporis ſpatio ac rurſus renouato curſu, pila miſerūt, celeritérque, vt erat præceptū à Cæſare, gladios ſtrinxerunt: Neque verò Pompeiani huic rei defuerunt: Nam & tela miſſa exceperunt, & impetum

legionum tulerunt, & ordines conſeruauerunt, piliſque miſsis ad gladios redierunt. Hic primus prælij fuit impetus. Eodem tempore equites à ſiniſtro Pompeij cornu intenti, vt erat imperatum, vniuerſi procurrerunt, omníſque multitudo ſagittariorum ſe profudit, quorum impetum Cæſarianus equitatus non tulit, ſed paulum loco motus ceſsit: equitéſque Pompeiani hoc acriùs inſtare & ſe turmatim explicare, aciémque Cæſarianorum à latere aperto circumire cœperunt. Atque hic ventus Pompeianæ iactantiæ fuit, ſed qui non magno imbre compreſſus ſubſedit. Nam vbi id Cęſar animaduertit, quartæ aciei, q̃uam inſtituerát, ex cohortium numero ſignum dedit. Illi celeriter procurrerunt, infeſtíſque ſignis tanta vi in Pompeij equites impetum fecerunt, vt eorum nemo conſiſteret, omnéſque conuerſi non ſolùm loco excederét, ſed protinùs incitati fugâ, montes altiſsimos peterent, quibus ſummotis omnes ſagittarij funditoréſque deſtituti inermes ſine præſidio interfecti ſunt. Eodem impetu cohortes ſiniſtro cornu pugnãtes etiam tum ac reſiſtentes in acie, Pompeianos circumierunt, eóſque à tergo ſunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæſar, quæ quieta fuerat, & ſe ad id tempus loco tenuerat, procurrere iuſsit. Ita cùm recentes atque integri, defeſsis ſucceſsiſſent: alij autem à tergo adorirentur, ſuſtinere Pompeiani non potuerũt, atque

que vniuerſi terga verterũt. Hîc igitur acies tertia etiam ſubſidiaria fuit, non ſolùm quarta: atque ita duæ acies ſubſidiariæ fuerũt, geminíque triarij: alios enim, vt dixi, triarios in Cæſare non video: & quidem triarios non illos vt Liuius & Vegetius definiunt, omnium fortiſsimos ac robuſtiſsimos: Decumani enim qui prælium, iniecerant, palmam illam ferebāt. Quamobrem vires militũ locus per occaſionem captatus, ſed ordo, eiúſq; imprimis ſubſidia, ſed maximè omniũ cohortatio tum Cęſaris tum Craſtini tam pręclarā victoriam Cæſari tribuerunt. Huius autem victorię fructũ Cæſar tam celeriter percepit, quàm accuratè victoriam ipſam obtinuerat, fugientem Pompeium perſequitur, caſtra capit in quibus immodicam Pompeianorũ luxuriam in tricliniis ſtratis, in magno argenti pondere, in tabernaculis hederâ protectis demiratus eſt, paulóque pòſt, Pompeianas reliquias in poteſtatem recepit: dehinc authoritas Cęſaris toto terrarum orbe permagna fuit, Cæſarq́;, vt de ſe tertio belli ciuilis loquitur, cõfiſus famâ rerum geſtarum, omnémque locum ſibi tutum fore exiſtimans, Alexandriā infirmis auxiliis proficiſci non dubitauit. Sed de Pharſalico prælio ſatis. Poſtremum prælium è propoſitis eſt Mundenſe in Hiſpania, quò Cn. Pōpeius filius cum reliquiis paternarum copiarum confugerat. Oppius hiſtoriæ huius ſcriptor longè diſsimilis, & elegantiæ

& prudentiæ Cæſarianæ fuit. Locus prælij primùm deſcribitur æquiſsimus Pompeianis, Cæſarianis iniquiſsimus ad Mundam oppidum excelſo loco poſitum. Planicies (ait Oppius) inter vtraque caſtra intercedebat circiter millia paſſuum quinque, vt auxilia Pompeij duabus defenderentur rebus, oppidi excelſi & loci naturâ: hinc dirigens proxima planicies æquabatur, cuius decurſum antecedebat riuus, qui ad eorum acceſſum ſummam efficiebat loci iniquitatem: Nam paluſtri & voraginoſo ſolo currebat ad dextram partem, & Cæſar cùm aciem directam vidiſſet, non habuit dubium quin media planicie in æquum ad dimicandum aduerſarij procederent. Hoc erat in omnium conſpectu: huc accedebat, vt locus ea planicie equitatum ornaret & diei ſoliſque ſerenitas, vt mirificum & optandum tempus, propè à diis immortalibus illud attributum eſſet ad prælium committendum. Cæſariani lætari, nonnulli etiam timere, quòd in eum locum res fortuneq́ue omnium deducerentur, vt quicquid poſt horam caſtris fieret, in dubio poneretur: Itaque Cæſariani ad dimicandum procedunt, id quod aduerſarios exiſtimabant eſſe facturos: Qui tamen à munitione oppidi mille paſsibus longiùs non audebant procedere, in quo ſibi prope murum aduerſarij cōſtituebant. Itaque Cæſariani procedunt. Interdum æquitas loci aduerſarios efflagitabat, vt ta-

li conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi à ſua conſuetudine diſcedebant, vt aut ab excelſo loco aut ab oppido diſcederēt. Cæſariani pede preſſo propiùs riuum cùm appropinquaſſent, aduerſarij patrocinari loco iniquo non deſinunt. Hæc igitur contra Pompeianos Cæſarianis iniquitas loci fuit, vires partium ſequuntur ordinis artificio indiligentiùs expoſito. Erat acies XIII. aquilis conſtituta, quæ à lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus ſex. Præterea auxiliares accedebāt propè alterum tantum. Cæſariana præſidia, LXXX cohortes, & octo millia equitū, cuiuſmodi ferè Cæſaris vires cōtra Pompeiū patrem fuerāt. Ita cùm in extrema planicie iniquū in locum Cęſariani appropinquaſſent, paratus hoſtis erat ſuperior, vt tranſeundi ſuperius iter vehemēter eſſet periculoſum. Neq; prudētia Cæſaris hîc ab Oppio prætermiſſa eſt. Nam cùm, ait, à Cæſare id eſſet animaduerſum, ne quid temerè culpâ ſuâ ſecus admitteretur, eum locum definire cœpit, vt foſſâ vallóq; obduceretur: Sed miles tot antè partis victoriis inſolētior retineri non potuit: Itaque cùm id hominum auribus eſſet obiectum, moleſtè & acerbè accipiebant ſe impediri quo minus prælium conficere poſſent. Hæc mora aduerſarios alacriores efficiebat: Cæſaris copias timore impediri ad committendū prælium. Ita ſe efferentes, iniquo loco ſui poteſtaem

ſaciebant, vt magno tamen periculo acceſſus eorum haberetur. Hîc Decumani ſuum locum, cornu dextrum tenebant: Hæc enim legio victoriarum prærogatiuam quandam ſua virtute iampridem meruerat: ſiniſtrum autem cornu, tertia & quinta legio, itémque cætera auxilia & equitatus. Hæc ordinis inſtructio nempe fuit. Prælium clamore facto committitur: ea enim prælij inchoandi cohortatio romana erat. Hîc etſi virtute Cæſariani antecedebant, aduerſarij loco ſuperiore defendebant acerrimè, & vehemens fiebat ab vtríſq; clamor telorúmque miſſu concurſus, ſic, vt propè Cæſariani diffiderent victoriæ. Atque illud (ſi verum Suetonius ait) tempus videtur fuiſſe cùm Cęſar ſuis fugientibus de conſciſcenda ſibi morte cogitauit: Oppius tamen diffidentiam tantùm, non etiam talem deſperationem oſtendit. Congreſſus, ait, & clamor quibus rebus maximè hoſtes conterrētur in collatu, pari erant conditione, tanta nempe cohortatio tantáque partium alacritas fuit: Itaque ex vtroque genere pugnæ cùm parem virtutem ad bellandum contuliſſent, pilorum miſſu fixa cumulatur & concidit aduerſariorum multitudo. Dextrum demonſtrauimus decumanos cornu tenuiſſe, qui etſi erant pauci: tamen propter virtutem magno aduerſarios timore eorum opera afficiebant, quòd à ſuo loco hoſtes vehementer premere cœperunt, vt ad ſubſidium ne ab late-

re Cæ-

re Cęſariani occuparentur, legio aduerſariorum traduci cœpta ſit ad dextrum: quæ ſimul eſt mota, equitatus Cæſaris ſiniſtrum cornu premere cœpit. At hi eximia virtute prælium facere incipiunt, vt locus in acie ad ſubſidium veniendi non daretur. Ita cùm clamori eſſet intermixtus gemitus gladiorúmque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timor præpediebat. Hîc, vt ait Ennius, Pes pede premitur, armis teruntur arma. Atque in hoc bellorum ciuilium extremo velut actu Pompeianos licet vehementiſſimè pugnantes tandem Cæſariani tamen agere cœperunt: quibus oppidum fuit ſubſidio. Ita ipſi fuſi fugatíque non ſuperfuiſſent, niſi in eum locum confugiſſent, ex quo erant egreſſi: In quo prælio ceciderunt millia hominum circiter triginta & ſi quid ampliùs: præterea Labienus & Actius Varus: quibus occiſis vtríſque funus eſt factum, itémque equites Romani partim ex vrbe, partim ex prouincia ad millia tria. Cæſariani deſiderati ad hominum mille partim peditum, partim equitum: ſaucij ad quingentos. Aduerſariorum aquilæ ſunt ablatæ XIII, & ſigna & faſces. Præterea duces belli XVII capti ſunt: hos habuit res exitus. Cæſarianorum præcipuéque Decumanorum virtus hîc excelluit, culpamq; loci temerè initi abundè præſtitit: Si Cæſar, victoriæ ſcriptor, vt author fuiſſet, cohortationem tam periculoſo prælio, talem nempe

legeremus, qualem antea Neruico prælio cognouimus. Hinc laudem Oppius de victoriæ laudibus præcipuam prætermiſit. Fructus victoriæ, non ſolùm Hiſpaniæ, ſed totius imperij pax fuit, & triumphorum tot antè victoriis meritorum lætitia.

OPPVGNATIO LOcorum.

HActenus patentibus locis prælia facta ſunt, deinceps clauſis & munitis erunt: Locus obſeſſis præſidio eſt. Itaque cætera, copiarum, ordinis, cohortationis, obſidentibus maiora debent eſſe. Oppugnationis autem & propugnationis artes ferè communes ſunt. Caſtrenſis architectura illa, de qua ſuprà dictum eſt, hîc imprimis expromenda eſt: hac enim virtute vna & ſingulari, vrbes expugnantur. Locus igitur expugnatur ex itinere primo impetu, aut longiore óppugnatione capitur. Expugnantur ex itinere Gomphi, quod eſt oppidum primum Theſſaliæ, venientibus ab Epeiro, vt eſt tertio belli ciuilis. Gomphenſes venienti Cæſari, portas præcluſerunt. Cæſar itaque caſtris munitis ſcalas muſculóſque (quibus foſſæ aggere completæ ſolidum iter efficerent) ambulatoriis turribus: ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iuſſit, quibus rebus effectis, cohortatus milites, docuit

cuit quantum vſum haberet ad ſubleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento: ſimul reliquis ciuitatibus, huius vrbis exemplo inferre terrorem, & id fieri celeriter priùs quàm auxilia concurrerent. Itaque vſus ſingulari militum ſtudio, eodem quo venerat, die poſt horam nonam oppidum altiſsimis mœnibus oppugnare aggreſſus, ante ſolis occaſum expugnauit & ad diripiendum, militibus conceſsit, ſtatímque ab oppido caſtra mouit, & Metropolim venit, ſic vt nuntios expugnati oppidi famámque antecederet. Metropolitæ eodem primùm vſi conſilio, iiſdem permoti rumoribus, portas clauſerunt, muróſque armatis compleuerunt: ſed poſtea caſu ciuitatis comprehenſis ex captiuis cognito, quos Cæſar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt: quibus diligentiſsimè conſeruatis, collatâ fortunâ Metropolitarum cum caſu Gomphéſium, nulla Theſſaliæ fuit ciuitas præter Lariſſæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quæ non Cæſari parêret atque imperata faceret. Docuimus antea quid celeritas Cæſaris effecerit: hîc etiam multò pleniùs intelligitur. Eodem die oppugnati & expugnati ſunt Gomphi: Huius celeritatis terrore permouetur tota Theſſalia ſeſéque dedit: ſic vno die innumerabiles vrbes in vna vrbe captæ ſunt: Ac ſi propter latitudinem foſſæ muríque altitudinem repentino impetu

vrbs expugnari non poſsit, vineis actis, aggere iacto, turribus conſtitutis oppugnatur: Vineæ autem, machina eſt lignea, crudis coriis intexta vndique, lata pedes octo, alta ſeptem, longa ſexdecim, ſub qua milites tecti, ad murum accedunt: agger aggeſtus lapidibus, terra, cratibus cumulus. Turres ambulatoriç ſunt, quarum imâ parte aries ad ſubruendum, falxque ad diſtrahendum murum educitur: mediâ, pons aditum in vrbem facit, ſummâ ſagittarij & funditores, muro propugnatorem deiiciunt. Magnitudine horum operum, quæ neque viderant antè Galli, neque audierãt, & celeritate Romanorum permoti Sueſsiones, Nouiodunum oppidum dediderunt, vt eſt libro ſecundo. Aliquando circumuallatur pariter & oppugnatur oppidum, vt cõtra Aduaticos libro ſecundo, quorum oppidum egregiè naturâ munitum, ex omnibus in circuitu partibus altiſsimas rupes deſpectúſque habebat: vna ex parte leniter accliuis aditus in latitudinem non amplius ducentorum pedum relinquebatur, quem locum duplici altiſsimo muro munierant, tum magni ponderis ſaxa & præacutas trabes in muro collocarant: Hoc oppidum Cæſar vallo duodecim pedum, in circuitu quindecim millium crebríſque caſtellis circummunit, deinde vineæ aguntur, agger extruitur, turris conſtituitur, quam vbi moueri & appropinquare muris viderunt, nouâ atque inuſitatâ

tatâ ſpecie commoti,legatos ad Cæſarem de pace miſerunt,qui ad hunc modum locuti,Non ſe exiſtimare,Romanos ſine ope deorum, bellum gerere , qui tantæ altitudinis machinationes tantâ celeritate promouere & ex propinquitate pugnare poſſent , ſe ſuáque omnia eorum poteſtati permittere dixerunt: Sic difficillimo & durìſsimo hyemis tempore oppida Senonum,Carnutum,Biturigum capta ſunt , vt eſt libro ſeptimo. Atque imprimis oppidis capiendis celeritas illa prorſus admirabilis fuit: Cæſar Vellaunodunum Senonum oppidum biduo circumuallauit , tertio die miſsis ex oppido legatis de deditione,arma cõferri,frumenta produci,ſexcentos obſides dari iubet:ea qui conficeret C. Trebonium legatum relinquit. Interea Genabum Carnutum capit & incendit:Sic nondum captâ vrbe,vrbs alia tamen capitur , nec vlla temporis occaſio, tanta celeritas ducis eſt , non arripitur: Itaque protinùs Cæſar Nouiodunum Biturigum,armis, equis, obſidibus acceptis, dimittit, vt hac horribili celeritate reliquas res conficeret, quâ pleráque erat conſecutus . Hinc Auaricum cœpit oppugnari , oppidum in Biturigum finibus maximum & munitiſsimum atque agri fertiliſsimâ regione propè , ex omnibus partibus,flumine & palude circundatum vno & perangusto aditu: Hæc autem palus magna fuit , vt quæ perpetua inter Cæſaris & Vercingetorigis

cuniculos præuſta & præacuta materia & pice feruefacta & maximi ponderis ſaxis morabantur, mœnibúſque appropinquare prohibebant. Muri autem compoſiti trabibus & lapidibus ſic erant, vt facile & ab incendio lapis & ab ariete materia defenderet. His tot rebus impeditâ oppugnatione Romani cùm toto oppugnationis tempore, frigore & aſsiduis imbribus tardarentur: tamen continenti labore, omnia hæc ſuperauerunt, & diebus viginti quinque, aggerem, cui nempe turres imponerentur, latum pedes trecentos viginti, altum pedes octoginta extruxerunt. Sed labor hic eſt militum. Quid Cæſar, laboríſne huius expers fuit? Cùm agger murum hoſtium penè contingeret, Cæſar ad opus, conſuetudine excubabat, militéſque cohortabatur ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: Nec tamen oppidanorum inertia, interea vlla fuit, ſed totam noctem, acerrima dimicatio: paulum ante tertiam vigiliam eſt animaduerſum fumare aggerem, quem cuniculo hoſtes ſuccenderant: eodémque tempore toto muro clamore ſublato, duabus portis ab vtroque latere turrium, eruptio fiebat: Alij faces atque aridam materiam de muro in aggerem eminùs iaciebant: picem reliquáſque res, quibus ignis excitari poteſt, fundebant, vt quò primùm curreretur, aut cui rei ferretur auxilium vix ratio iniri poſſet. Quid igitur? quæ Cæſaris diſci-

plina, quis ordo in partitione tanti laboris hîc fuit? Inſtituto Cæſaris, duæ ſemper legiones pro caſtris excubabant, pluréſque partitis temporibus in opere erant, vnde celeriter factum eſt vt alij eruptionibus reſiſterent, alij turres reducerent aggeremque interſcinderent: omnis verò ex caſtris multitudo ad reſtinguendum concurreret. Cùm in omnibus locis conſumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, ſemperque hoſtibus ſpes victoriæ redintegraretur, eò magis, quòd deuſtos turrium pluteos (quibus tecti milites antè turres prœliabantur) videbant, nec facilè adire apertos ad auxiliandum animaduertebant, ſempérque ipſi recentes defeſsis ſuccederent, omnémque Galliæ ſalutem in illo veſtigio temporis poſitã arbitrarẽtur. Accidit inſpectanti Cæſari, quod dignũ memoriã viſum prætermittendũ non exiſtimauit. Quidã ante portam oppidi Gallus, per manus ſeui ac picis traditas glebas in ignem è regione turris proiiciebat, ſcorpione ab latere dextro traiectus exanimatúſque concidit: hunc ex proximis vnus iacentem tranſgreſſus, eodẽ illo munere fungebatur, eadẽ ratione ictu ſcorpionis exanimato alteri ſucceſſit tertius & tertio quartus, nec ille priùs eſt à propugnatoribus vacuus relict⁹ locus, quàm reſtincto aggere atque omni parte ſummotis hoſtibus, finis eſt pugnandi factus. Hæc igitur oppugnatio Romanorum Gallorúmq; propugnatio

tio fuit, virtute animorum vtrinque permagna, at machinarum artificio, at conſtantia laboris tolerantiáque nequaquam pari. Et Vercingetorigis, qui caſtra collata caſtris Cæſaris habebat, permagnus error hîc fuit, (vt ex oppugnatione Alexiæ cognoſcetur)quòd Romanos in grauiſſima noctis illius dimicatione, à tergo nõ ſit adortus: nec enim tum omnis multitudo è caſtris ad reſtinguendum concurriſſet, ſi hoſtis à tergo caſtra ipſa oppugnaſſet. Itaque omnia experti Galli,quòd res nulla ſucceſſerat, poſtero die cõſilium cœperunt ex oppido profugere, hortante & iubẽte Vercingetorige: Id ſilentio noctis conati, non magna iactura ſuorum ſeſe effecturos ſperabant, propterea quòd neque lõgè ab oppido caſtra Vercingetorigis aberant,& palus,quæ perpetua intercedebat Romanos ad inſequendum tardabat,iámque hoc facere noctu apparabãt cùm matresfamiliàs repentè in publicũ procurrerunt,flentéſque proiectę ad pedes ſuorum, omnibus precibus petierũt ne ſe & communes liberos hoſtibus ad ſupplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura & virium infirmitas impediret:vbi eos perſtare in ſententia viderũt, quòd plerumque in ſummo periculo timor miſericordiam non recipit, cõclamare & ſignificare de fuga Romanis cœperunt: quo timore perterriti Galli,ne ab equitatu Romanorum vię præoccuparentur,conſilio deſtiterunt:Hác for-

tuna Cæſari occaſionem dedit vt hoſtes domeſtico vxorum ſuarum bello grauiùs vrgerentur quàm hoſtium externo. Hic Auaricenſium error Vercingetorigis errore non minor eſt in loco oppugnationi hoſtium propoſito, inutilem bello, imò, vt res ipſa docet, pernicioſam multitudinem habere: hæc enim multitudo in eũ locum coniici debuit, quò hoſtibus aditus non eſſet, vt de Neruiis antea dictum eſt. Ergo pretiũ erroris huius, Auarici exitium fuit: ſed fortuna multò maiorem è cœli tempeſtate occaſionem dedit, neq; Cęſaris vigilantia hîc dormiuit: ſed & vtramque celeriter arripuit: ſimulationis etiã dolum addidit oppidúmque capit. Poſtero igitur die Cæſar promota turri perfectíſque operibus quę facere inſtituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum conſilium tẽpeſtatẽ arbitratus eſt, quòd paulò incautiùs cuſtodias in muro diſpoſitas videbat ſuóſque languidiùs in opere verſari iuſſit, & quid fieri vellet oſtendit, legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, vt aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent: iis qui primi murum aſcendiſſent præmia propoſuit, militibúſq; ſignum dedit: Illi ſubitò ex omnibus partibus euolauerunt murúmque celeriter complecuerunt: Sic per occaſiones illas captum eſt Auaricum. Sed attende reliquam Cæſaris diſciplinã, deſperatis non pugnam, ſed fugam offerentis:

Hoſtes

Hoſtes enim re noua perterriti muro turribúſque deiecti, in foro ac locis patẽtioribus cuneatim conſtiterunt hoc animo, vt ſi qua ex parte obuiam contrauenire tur, acie instructâ depugnarent. Hîc Cæſar ſuos continet, Scipionis laudatam illam ſentẽtiam memoriâ tenet, hoſtibus quâ fugerent viam eſſe faciendam: Itaque Galli vbi neminem in æquum locum ſeſe demittere, ſed toto vndique muro circunfundi viderunt, veriti ne omnino ſpes fugæ tolleretur, abiectis armis vltimas oppidi partes continenti impetu petiuerunt: victoriæ fructus hîc acerbior fuit, párſque ibi cùm, anguſto exitu portarum ſe ipſi premerent, à militibus, pars iam egreſſa portis ab equitibus eſt interfecta, nec fuit quiſquam qui prædæ ſtuderet: Sic & Genabenſi cæde quâ Romani cæſi fuerant à Carnutibus & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt: hîc alterum erroris illius eſt pretium, imbellis nempe multitudo hoſtilem rabiem ſanguine ſuo ſatiauit: Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter quadraginta millium, vix octingenti, qui primo clamore audito ſe ex oppido eiecerãt, incolumes ad Vercingetorigem peruenerũt. Sic igitur oppugnatum eſt à Romanis & expugnatum Auaricum incredibili legionariorum labore nõ bellando tantùm, ſed multò magis fodiendo, materiando, fabricando, locíque interioris muni-

tionem, munitione exterioris atque opere exæquando, frigora, imbres, famẽ denique conſtantiſſimè tolerando: quibus tot malis ſubleuandis, egregia ducis cohortatio plurimùm valuit, ſudoris & algoris particeps fuit, præmia fortibus viris propoſuit: fructus victoriæ fuit, vt ſumma copia frumenti commeatúſque reliqui exercitũ ex labore atque inopia reficeret ampliſſimáque prædâ ditaret, atque hyeme nondum confectâ hoſtes tãto detrimẽto frangeret. Auarici oppugnatio magna fuit, ſed & difficultate oppugnãtiũ & conſtantia propugnantiũ non minor æſtimãda Vxelloduni oppugnatio. Vxellodunũ Cadurcorũ erat oppidum egregiè naturâ loci & in partes omnes, pręruptiſſimis ſaxis munitũ, quo defendente nullo: tamen armatis aſcẽdere eſſet difficile: Flumen infimam vallem diuidebat totúmque penè montem cingebat: atque ita infimis mõtis radicibus ferebatur, vt nullam in partem depreſſis foſſis deriuari poſſet: A Drapete Senone & Lucterio Cadurco occupatur. Caninius Cæſaris legatus trinis excelſiſſimo loco caſtris obſidet & ab his vallum in oppidi circuitũ ducere operibúſque cingere inſtituit: Drapes & Lucterius ne fame opprimerentur, frumẽtationis cauſsâ cum parte copiarum exeunt. A Caninio vtérque ſeparatim fuſus eſt: oppidani tamen animo conſtanti reſiſtunt. Cæſar huc profectus, cùm magnâ frumenti copiâ oppidani abundarent,

rent, nec vlla conditiône adduci poſſent, aquâ prohibere eos inſtituit, vt quos neque armis neque fame potuerat, ſiti domaret. ſed flumẽ auertere loci natura prohibebat: Erat autem oppidanis difficilis & præruptus eò deſcẽſus, vt prohibentibus Romanis ſine vulneribus ac periculo vitæ neque adire flumen neque arduo ſe recipere poſſent aſçenſu. Quâ difficultate eorum cognitâ hîc eminùs prælium factum eſt aduerſus oppidanos. Cæſar ſagittariis funditoribúſque diſpoſitis, tormẽtis etiam, quibuſdam locis contra facillimos deſcenſus collocatis aquâ fluminis prohibebat oppidanos. Sic aqua fluminis erepta eſt: At fontis aqua ſupererat, quò omnis poſtea multitudo aquatum conueniebat: ſub ipſius enim oppidi murum magnus fons aquæ prorumpebat ab ea parte quæ ferè pedũ CCC. interuallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi poſſe oppidanos cùm optarẽt reliqui, Cæſar vnus videret, caſtrenſis labor ille oppidorum expugnator reuocatus eſt: non ſine magno periculo è regione eius fontis vineas agere aduerſus montem & aggeres inſtruere Cæſar cœpit magno cum labore & continuâ dimicatione: Oppidani enim, loco ſuperiore decurrunt & eminùs ſine periculo præliantur multóſque pertinaciter ſuccedentes vulnerant: non deterrentur tamen milites Romani vineas proferre, & labore atque operibus, locorum vincere diffi-

cultates: noui præterea laboris artes adhibent, eodémque tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis, quod genus operis ſine vllo periculo & ſine ſuſpicione hoſtium facere licebat. Extruitur agger in altitudinē pedum nouem, collocatur in eo turris decem tabulatorum, nō quidem quæ mœnibus æquaretur (id enim nullis operibus effici poterat) ſed quæ ſuperare fontis faſtigium poſſet. Hîc verò ſit operæprecium turris altitudinem decem tabulatis erectam conſiderare, non vt aries primo tabulato murum ſubrueret, aut ſecundo, pons aditum in vrbem faceret: ſed tantùm, vt ſummis tabulatis librator & iaculator, aquatione oppidanos intercluderet. Ergo ex ea turri cùm tela tormentis iacerentur ad fontis aditum, nec ſine periculo poſsét aquari oppidani, non tantùm pecora atque iumenta, ſed etiam magna hominum multitudo, ſiti conſumebatur: Nec tamē tanto malo obſeſsi, vllam deditionis mentionem faciunt, ſed cupas ſeuo, pice, ſcandulis complent, eas ardentes in opera prouoluunt. Eodem tempore acerrimè præliantur, vt ab incendio reſtinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. Magna repentè in ipſis operibus flamma exiſtit: Quæcunque enim per locum præcipitem miſſa erant, ea vineis & aggere ſuppreſſa, comprehendebant id ipſum quod morabatur: Milites contrà Romani, quamquam periculoſo genere prælij locóque

que iniquo premebantur: tamen omnia fortiſſimo ſuſtinebant animo. Cohortatio vtrinque non deerat: Res enim gerebatur & excelſo loco & in conſpectu omnium, magnúſque vtrinque clamor oriebatur, ita vt quíſque poterat maximè inſignis, quò notior teſtatiórque virtus eius eſſet telis hoſtium flammæque ſe offerebat. Mirari lubeat in tanta rerum propè deſperatione Cæſaris ingenium: præruptiſſimum montem cernebat, & quò etiam ſi nemo defenderet, armatis aſcendere difficillimum eſſet: attamē cùm complures ſuos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem aſcendere & ſimulatione mœnium occupandorum clamorem vndique iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cùm quid ageretur in locis reliquis eſsēt ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, muríſque diſponūt. Ita Romani ſine prælij facto, celeriter opera, flammâ comprehenſa partim reſtinguunt, partim interſcindunt. Cùm pertinaciter reſiſterent oppidani, magna etiam parte ſuorum ſiti amiſsâ, in ſententia permanebant. At poſtremum cuniculis, venæ fontis interſciſæ ſunt atque auerſæ: quo facto, fons aquæ perrenis exarüit, tantámque attulit oppidanis, ſalutis deſperationem, vt id non hominum conſilio, ſed deorum voluntate factum putarent. Cuniculorū artes videlicet ignorabant, vt Sueſſiones, vt Aduatici machinas ambulantium tur-

rium: Itaque religione deorum tacti & neceſſitate coacti, ſe tradiderunt. Sed iſta ſimilis deorũ religio neceſſitáſque Cæſarem aquã ſimiliter Alexandriæ intercluſum nihil tetigit, nihil coëgit, vt poſtea dicetur, quin militum animis ad fodiendos puteos incitatis, magnam vna nocte vim aquæ dulcis inueniret. Hîc igitur ſimplicitatis error Gallorum animos ad ſeditionem induxit, in qua non multò mitior Cęſar fuit, quàm Cęſaris milites in Auaricenſi expugnatione fuerant: Omnibus enim qui arma tulerant, manus præcîdit, vitámque conceſſit, quò teſtatior eſſet eorum pœna: hunc enim victoriæ fructum ſibi ſtatuit, vt exemplo ſupplicij Gallos imposterùm deterreret, quò minùs ſe tali conſtantiâ in libertatem vindicarent. Sed in hoc contentionis dimicationíſque genere non omnia Cæſari ſecunda ſucceſſerunt: duplex enim ad Gergouiam & ad Dyrrhachium detrimentũ & diſceſſus vtrinque turpis accidit. Gergouia poſita in altiſsimo monte (à cuius ima valle aſcenſus recta regione ſi nullus amfractus intercederet, mille ducentos paſſus ad muros aberat) omnes aditus difficiles habuit: à medio ferè montis in longitudinem ex grandibus ſaxis ſex pedum vallum Galli produxerant: vrbi duo præterea monte adiungebantur, alterius dorſum propè æquum & anguſtum, quà eſſet aditus ad alteram partem oppidi: alter mons è regione vrbis ex omni parte circũciſus.

Galli

Galli igitur & vrbem & vrbis dimidium ſuperiorem montem & adiunctos montes militibus armatis compleuerant nec vllum ferè diem intermittebant, quin equeſtri prælio interiectis ſagittariis, quid in quôque eſſet animi ac virtutis ſuorum periclitarentur. Cæſar perſpecto vrbis ſitu, ſi alterum illū montem, qui erat è regione vrbis teneret, ſe & aquæ magnam partem & pabulationem liberam hoſtibus erepturum putabat. Silentio itaque noctis priuſquam ſubſidium ex oppido venire poſſet, præſidium Gallorum deiicit, ibique legiones duas collocat, ac foſſam duplicem duodenûm pedum à maioribus caſtris ad hæc maiora perducit, vt toto à repentino hoſtium incurſu etiam ſinguli cōmeare poſſent. Ergo hic Cæſaris ad Gergouiam dolus ſucceſſit, vnde binis caſtris Gergouia obſideri cœpta eſt. Interim Cæſar ad Heduorum decem millia quæ ad hoſtem deficere dicerentur, retinendum, ſubitò è caſtris ad viginti quinque millia paſſuum egreditur, caſtráque ipſa ſummis Gallorum copiis oppugnata, ægerrimè cùm viris tum tormentis defenſa ſunt: Ac niſi Cæſar poſtridie, pari celeritate recurriſſet, actum de caſtris Cæſaris videbatur. Hęc prima Cæſari plaga fuit, vnde huius expeditionis eum pœnitere cœpit. Sed cogitanti quēadmodū integrâ famā diſcedęret, accidere viſa eſt facultas bene gerendæ rei: Montis illius oppido continentis iugum

ſtudioſiùs ſolito à Gallis defendebatur. In ſpem inde venit potiundorum caſtrorum,quæ medio vrbis monte muniebantur: Itaque alterum dolum meditatur, ac tanquam iugum illud expugnaturus omnibus copiis eſſet, mittit complures equitum turmas eò de mediâ nocte: his imperat vt paulò tumultuoſiùs omnibus in locis peruagentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex caſtris detrahi mulionéſque cum caſſidibus, equitum ſpecie ac ſimulatione collibus circumuehi iubet: his paucos addit equites qui latiùs oſtentationis cauſsâ vagarentur: longo circuitu, eaſdem omnes iubet petere regiones. Hæc procùl ex oppido videbantur, vt erat à Gergouia deſpectus in caſtra: neque tanto ſpatio,certi quid eſſet,explorari poterat. Legionem vnam eodem iugo mittit, & paulum progreſſam, inferiore conſtituit loco ſyluíſque occultat. Augetur Gallis ſuſpicio, atque omnes illò munitionum copiæ traducuntur. Vacua caſtra hoſtium Cæſar conſpicatus, tectis inſignibus ſuorum occultatíſque ſignis militaribus,raros milites,ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus caſtris in minora traducit, legatíſque quos ſingulis legionibus præfecerat,quid fieri vellet,oſtendit.Præcipit vt celeritate ſumma in munitiones perrumpant iíſque direptis,ſigno dato redeant: Heduos etiam dextra parte alio aſcenſu mittit:Signo dato, milites

lites celeriter munitionem tranſgreſſi, trinis caſtris potiuntur, ac tanta fuit in caſtris capiendis celeritas vt Theutomatus rex Nitiobrigum ſubitò in tabernaculo oppreſſus, vt meridie conquieuerat, ſuperiore corporis parte nudata, vulnerato equo vix ſe ex manibus prædantium militum eriperet. Conſecutus id quod animo propoſuerat Cæſar, receptui canit, legio decima conſtitit: reliquæ non exaudito tubæ ſono non priùs ſequendi finem fecerunt, quàm muro oppidi portiſque appropinquarunt. Tum verò ex omnibus vrbis partibus orto clamore, Galli qui longiùs aberant, repentino tumultu perterriti, cùm Romanos intra portas eſſe exiſtimarent, ſeſe ex oppido eiecerunt, matresfamiliàs de muro veſtem argentúmque iactabant & pectore nudo prominentes, paſsis manibus obteſtabantur Romanos, vt ſibi parcerent, neu ſicut Auarici feciſſent, ne mulieribus quidem atque infantibus abſtinerent, nonnullæ de muro per manus demiſſæ, ſeſe militibus tradebant. Auaricum monuit antea quantæ ſimplicitatis eſſet, imbellem mulierum turbam in obſeſsis oppidis habere, Gergouia rurſus idem admonet. L. Fabius centurio legionis octauæ, quem inter ſuos eo die dixiſſe conſtabat, excitari ſe Auaricenſibus præmiis, neque commiſſurum vt priùs quiſquam murum aſcenderet, tres ſuos nactus manipulares atque ab his ſubleuatus, murum aſcē-

dit: hos ipſe rurſus ſingulos exceptans, in murum extulit. Interim ij qui ad alteram partem oppidi vt ſuprà demonſtrauimus, munitionis cauſsâ conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntiis incitati, oppidum à Romanis teneri, præmiſsis equitibus magno concurſu eò contenderunt. Eorum vt quiſque primus venerat, ſub muro conſiſtebat ſuorúmque pugnantium numerum augebat: quorum cùm magna multitudo conueniſſet, matresfamilias, quæ paulò antè Romanis de muro manus tendebant, ſuos obteſtari & more gallico paſſum capillum oſtentare liberóſque in conſpectum proferre cœperunt: Erat Romanis nec loco nec numero æqua contentio: ſimul & curſu & ſpatio pugnæ defatigati, non facilè recentes atque integros ſuſtinebant. Cæſar fremens frédénſque legionariorum ſuorum cædem ſpectabat. Ecce etiā nouus ab Heduis terror è ſimilitudine Gallicorum armorū. Nā tametſi dextris humeris exertis animaduertebantur, quod inſigne pacatis eſſe cōſueuerat: tamen id ipſum ſui fallendi cauſsâ Romani ab hoſtibus factū exiſtimabant: Itaque Fabius cēturio quíque vnà murum aſcenderant, circumuenti atq; interfecti, de muro præcipitantur: reliqui in munitiones ingreſsi quadraginta ſex centurionibus amiſsis loco deiiciuntur: eóque die milites ſunt paulò minùs ſeptingenti deſiderati (ait Cæſar) At quadraginta

draginta ſex centuriones, militum millia quatuor & ſexcentos ducebant: Itaque pudórne Cæſaris an dolor, an alia quædam ratio cęſorum numerum minuerit, conſiderato. Certè Cæſar aliud ſubſidium ſummittere laborantibus nullum potuit, quàm vt Gallos intolerantiùs inſequentes, reliquis legionibus ad radices montis tardaret Ergo hæc Cæſari ad Gergouiam altera plaga fuit, quâ præſens totos Gallici belli annos grauiorem nullam acceperat, quáque Gergouiæ oppugnationem dimittere coactus eſt. Scio Cæſarem nullo vſquam loco tam ſolicitè egiſſe, vt facti culpam à ſe auerteret: de expugnatione deſperauerat (ait) de obſeſſione non priùs agendum conſtituerat, quàm rem frumentariam expediret: & tamen oppugnat & obſidet, concione aduocatâ, militum temeritatem, licentiam, arrogantiam contra imperatoris ſui mandatum reprehendit, quod ſibi ipſi iudicauiſſent quò procedendum aut quid agendum videretur, neque ſigno recipiendi ſui dato conſtitiſſent, neque à Tribunis militum legatíſque retineri potuiſſent: Cæſar acceptæ cladis cauſſas apertè commemorat, nec numero nec loco contentio par erat, ordo non deerat, non deerat alacritas & cohortatio, ſed numerus, ſed locus deerat: Attamen ne milites admodum demitterentur animo, laudem quandam & conſolationem huic reprehenſioni adiunxit, quòd eorum virtutem

admiraretur, quos non caſtrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuiſſet, nec eos hoſtium virtute, ſed curſu & ſpatio defatigatos, loci iniquitate victos eſſe. Toto belli Gallici tempore bis tantùm accidit, vt legiones à Cæſare reprehendi poſſent, ſemel contra Ariouiſtum propter timorem, iterum ad Gergouiam propter audaciam: Illic Cæſar adhortationis confirmationem permagnam adhibuit: Atque hîc ad milites impenſiùs confirmandum, & gallicam oſtentationem minuẽdum, continuo biduo legiones è caſtris eduxit aciémque idoneo loco conſtituit, cúmque Galli nihilo magis in æquum locum deſcenderent, caſtra mouit: inde ad Alexiam ignominiæ huius nota deleta eſt, vt poſtea cognoſcetur. Hæc igitur ad Gergouiam detrimenta Cæſari contigerunt, quibus ad Dyrrhachiũ ſimilia ſunt accepta: Vbi tamen Cæſaris ſingularem militiam operæprecium ſit animaduertere: Cæſar ad Dyrrhachium longiùs bellum ductum iri exiſtimans, & de Italicis cõmeatibus deſperans, conſilium capit ex loci natura. Erant circum caſtra Pompeij permulti editi atque aſperi colles, ibi caſtella communiit, indéque ex caſtello in caſtellum perducta munitione, circumuallare Pompeium inſtituit, vt commeatu & pabulatione, ſed imprimis authoritate minueret, cũ fama per orbem terrarum percrebuiſſet Pompeium à

Cæſar-

Cæſare obſideri: neque tamẽ audere prælio decertare: At fortunam tentandam ſibi Pompeius nequaquam ſtatuebat: Itaque caſtellis viginti quatuor contra Cæſarem effectis, quindecim millia paſſuum circuitu complexus eſt, vt Cæſaris copias quàm maximè diſtineret, & hôc ſpatio pabularetur. Cæſar contrà, vt obſidionem retineat, octodecim millia paſſuum opere complectitur. Eheu poſteri, nunquid iſta ridicula aut falſa iudicamus? duo terrarum Imperatores ſummi bellum acerrimum grauiſſimúmque gerunt, ratione prorſus nouâ & inuſitatâ: Cæſar complecti Pompeium contendit, Pompeius quàm latiſſimè poteſt, toto corpore dilatatur, ne brachiis Cæſaris comprehendi poſſit: Cæſar tamen conari non deſiſtit, brachia neruis omnibus diſtendit, ob eámque cauſſam prælia ſagittis præſertim ad munitiones occupandum vel tuendum vtrinque perpetua fiebant: quin vno die ſex prælia facta, tria ad Dyrrhachium, tria ad munitiones maiore Pompeianorum cæde: Ac quicunque alterum eſt adortus, is ferè repulſus detrimentóque magno affectus eſt. Pompeiani frumento maris ſubuectionibus abundabant: verùm pabulatione & aquæ dulcis inopiâ, fluminibus & riuis per Cæſarianos aut auerſis aut obſtructis, quotidianíſque laboribus, homines operum talium inſueti, magnum numerum iumentorum & hominum amittebant:

Cæſariani frumento egebant: At egeſtatis patientiâ, ſicut antea dixi, longè ſuperiores erant: vulgò in vigiliarum colloquiis iactabant, ſe priùs cortice ex arboribus victuros, quàm Pompeium è manibus dimitterent. Ergo patientiæ certamen illud eſt, vter ſitim, vter famem & in perpetuis operibus laboré conſtantiùs tulerit, is victoriam reportet Cęſar quotidie exercitu producto, Pompeium ad prælium prouocat: Pompeius, vt famam retineat, pro caſtris exercitum conſtituit: Cæſar, vt anguſtiore pabulatione Pompeium contineret, caſtella noua magnis operibus communit, vnde factum vt Pompeiani foliis arborum & teneris arundinum radicibus contuſis, equos alere cogerentur: Hæc inquam mirabilis pugna Cæſaris fuit, foſſarum, caſtellorum, munitionum, imò famis & egeſtatis duriſsimo certamine, quo ſi vti perſeueraſſet, victus ſine gladio Pompeius eſſet: At plagarum inſolens, dum cupidiùs ad vindictam properat, inſtitutam illam nouæ victoriæ palmam perdidit. Pompeius indicio perfugarum, Cæſaris imperfectas munitiones ingreſſus, cęturiones primę cohortis ferè omnes interfecit magnãq; pręterea cædem fecit: ac ni tum Antonius primùm, tum Cęſar auxilio accurriſſent, multò maius detrimentum intuliſſet: Hæc prima Cæſaris dyrrhachina clades fuit, cuius ſarciẽdæ cauſſâ Cæſar eodem temporis puncto quàm potuit occultiſſimè

tiſsimè progreſſus in Pompeij caſtra primò maiora, deinde minora irrũpit, & in his victor verſatur. Sed fortuna, quæ plurimùm poteſt cùm in reliquis rebus, tum pręcipuè in bello paruis momentis magnas rerum commutationes efficit (ait Cæſar fortunam cladis veluti ream faciens) Cæſariani in minoribus caſtris Pompeij dum munitiones quaſdam ſequuntur, à porta aberãt: Interim Pompeius ſubſidio ſuis occurrit, omniáque ſubitò mutantur: equitatus Cæſaris initium fugæ facit, dextrum cornu in foſſam decem pedum ſeſe præcipitat, primiſque oppreſſis, reliqui per eorum corpora ſalutem ſibi atque exitum pariebant: Siniſtrum cornu eodem quo venerat receptu ſibi conſulit, omniáque erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeò, vt cùm Cæſar ſigna fugientium manu prehenderet & conſiſtere iuberet, alij dimiſsis equis eundem curſum conficerent, alij ex metu etiam, ſigna dimitterent, neque quiſquam omnino conſiſteret. Atque hic locus videtur eſſe, vbi aquilifer moranti Cæſari, cuſpide comminatus eſt, vt ait Suetonius. Cęſar igitur eo tempore fugere coactus eſt: ſed tantis malis hæc ſubſidia ſuccurrerunt quò minùs omnis deleretur exercitus, quòd Pompeius inſidias timens (credo, quòd hæc præter ſpem eius acciderant, qui paulò antè ex caſtris fugientes ſuos conſpexerat) munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat, equiteſ-

que eius anguſtis portis, atque his à Cæſaris militibus occupatis, ad inſequendum, tardabantur. Ita paruæ res magnum in vtrámque partem momentum habuerunt: Munitiones enim à caſtris ad flumen perductæ, expugnatis iam caſtris Pompeij, propriam & expeditam Cæſaris victoriam interpellauerunt, eadem res celeritate inſequentium tardata Cæſarianis ſalutem attulit. Duobus his vnius diei præliis, Cæſari deſiderati ſunt milites nongenti & ſexaginta, & noti equites Romani quadringenti: Hæc ſecunda Cæſaris clades fuit, vbi, ſi verum Suetonius ait, negauit Cæſar Pompeium ſcire vincere, qui tantam occaſionẽ ſecutus non eſſet: Sed vt Gergouienſi, ſic Dyrrhachino malo magna medicina adhibita eſt: primùm conſolationis quòd antea ſecundæ res multæ contigiſſent, hanc vnam fortunam induſtriâ & virtute eſſe ſubleuandam: quod ſi eſſet factum, detrimentum in bonum verteret, vti ad Gergouiam accidiſſet: tum animaduerſionis de ſigniferis notatis, de quib⁹ antè dixi: Itaque ſarciendi detrimẽti cupiditas incredibilis, vt Pharſalico bello dictum eſt, inde extitit: Sed tamẽ Gergouia & Dyrrhachium teſtimonia præbebunt quámlibet magnis imperatoribus non ſemper ex animi ſententia res ſecundas euenire.

PRO-

PROPVGNATIO.

ATque hæc oppugnationum Romanarum exempla ſunt, propugnationum contraria exempla ſubducamus. Oppugnata ad Gergouiam caſtra Cæſaris diximus & tormentis præcipuè propugnata: Bibrax ſecundo libro ſagittariis & funditoribus aduerſus Belgas defenditur: Caſtra, tum Q. Ciceronis, tum Cęſaris ad Ciceronem liberandum profecti oppugnantur, ſed Ciceronis multò vehementiùs & oppugnantur & propugnantur: Nam cùm ſubitò Neruij, quorum erant ſexaginta millia, oppugnare cœpiſſent, Romani, quorum vnica erat legio, celeriter ad arma concurrunt vallúmque conſcendunt, atque ægrè is dies ſuſtentatur: Mittuntur ad Cæſarem confeſtim à Cicerone literæ, magno tabellariis propoſito præmio, ſed obſeſsis omnibus viis, miſsi intercipiútur: propugnationis interim arma expediuntur: noctu ex ea materia, quam munitionis cauſſâ comportauerant, turres admodum centum viginti à Romanis excitantur incredibili celeritate: quæ deeſſe operi videbãtur, perficiuntur: hoſtes poſtero die multò maioribus copiis coäctis, caſtra oppugnant, foſſam complẽt: à Romanis eadem ratione quâ pridie, reſiſtitur. Hoc idem deinceps reliquis fit diebus: Romanorum manus perexigua erat. Itaque vigilantia & labore & machinarum artificio ſubleuanda. Nulla igitur pars nocturni tem-

poris ad laborem intermittitur, non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. Quæcúmque ad proximi diei oppugnationem opus ſunt, noctu comparantur, multæ præuſtæ ſudes, magnus muralium pilorum numerus inſtituitur, turres contabulantur, pinnæ loricæque ex cratibus attexuntur: ipſe Cicero cùm tenuiſsima valetudine eſſet, ne nocturnum quidem ſibi tempus ad quietem relinquebat, vt vltrò militum concurſu ac vocibus ſibi parcere cogeretur. Ergo hæc tridui oppugnatio & propugnatio fuit. Interim Ciceronis animus, ab hoſtibus fruſtrà ad deditionem ſolicitatur. Itaque Neruij, ſicut è Romana militia iam didicerant, omnia oppugnationis opera ſuſcipiunt, vallo pedum vndecim & foſſa pedum quindecim caſtra cingunt. turres ad altitudinem valli, falces teſtudinéſque parare ac facere cœperũt. Septimo oppugnationis die, maximo coôrto vento feruentes fuſili ex argilla glandes fundis, & feruefacta iacula in caſas, quæ more gallico ſtramentis erant tectæ, iacere cœperunt: hæ celeriter ignem comprehenderũt, & venti magnitudine, in omnem caſtrorum locum diſtulerunt. Hoſtes maximo clamore inſecuti quaſi partâ iam atque exploratâ victoriâ, turres teſtudinéſque agere, & ſcalis vallum aſcendere cœperunt. Hîc grauis oppugnatio inſtituitur, ſed nec minor propugnatio comparatur: Tanta enim Romanorum virtus

atque

atque ea præſentia animi fuit, vt cùm vndique flammâ torrerentur maximáque telorum multitudine premerentur, ſuáque omnia impedimenta atq; omnes fortunas conflagrare intelligerent, non modò demigrandi cauſſâ de vallo decederet nemo, ſed penè, ne reſpiceret quidem quiſquam, ac tum omnes acerrimè fortiſſiméque pugnarent. Hic dies Romanis longè grauiſſimus fuit: ſed tamen hunc habuit euentum, vt eo die maximus numerus hoſtium vulneraretur atque interficeretur: vt ſe ſub ipſo vallo conſtipauerant receſſúmque primis vltimi non dabāt. Paulùm quidem intermiſſa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones ex eo quo ſtabāt loco, receſſerunt, ſuóſque omnes remouerunt: ac nutu vocibúſque hoſtes, ſi introire vellent, vocare cœperūt: quorum progredi auſus eſt nemo: tum ex omni parte lapidibus cōiectis deturbati, turríſque ſuccenſa eſt. Monuimus antea quàm liberalis in milites Cæſar fuerit. frumento, ſtipendio cæteríſque præmiis, ſed maxima virtutis præmia in laude & gloria ponuntur, quam bene meritis militibus Cæſar impenſè attribuit. Ergo præconium imperatoris de duobus centurionibus audiamus, Erant, ait Cæſar, in Ciceronis legione fortiſſimi viri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio & L. Varenus: hi perpetuas inter ſe controuerſias habebāt

vter alteri anteferretur, omnibúſq; armis de loco, ſummis ſimultatibus contendebant, ex iis Pulſio cùm acerrimè ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ expectas? hic dies de noſtris controuerſiis iudicabit. Hæc cùm dixiſſet, procedit extra munitiones & quæ pars hoſtium confertiſsima viſa eſt, in eam irrumpit. Ne Varenus quidem ſeſe tum vallo continet, ſed omnium veritus exiſtimationem, ſubſequitur. Tum mediocri ſpatio relicto, Pulſio pilum in hoſtes immittit, atque vnũ ex multitudine procurrentem traiicit: quo percuſſo exanimatóque hunc ſcutis protegũt hoſtes & in illum vniuerſi tela coniiciunt, neque dant regrediendi facultatem, transfigitur ſcutum Pulſioni & verutum in balteo defigitur. Auertit hic caſus vaginam & gladium educere conantis, dextrã moratur manum, impeditúmque hoſtes circunſiſtunt, ſuccurrit inimicus illi Varenus & laboranti ſubuenit, ad hunc ſe confeſtim à Pulſione omnis multitudo conuertit, illum veruto transfixum arbitrantur, Varenus rem gladio cominùs gerit, atque vno interfecto, reliquos paulum propellit. Dum cupidiùs inſtat, in locum inferiorem deiectus concidit: huic rurſus circumuento fert ſubſidium Pulſio atque ambo incolumes compluribus interfectis ſummâ cum laude ſeſe intra munitiones recipiunt: Sic fortuna in contentione

ne

ne & certamine, vtrumque verſauit, vt alter alteri inimicus, auxilio ſalutíque eſſet, neque diiudicari poſſet vter vtri virtute anteferendus videretur. Quanto erat in dies grauior atque aſperior oppugnatio, & maximè quod magnâ parte militum confectâ vulneribus res ad paucitatem defenſorum peruenerat, tantò crebriores literæ nuntiíque ad Cæſarem mittebantur, quorum pars deprehenſa, in conſpectu Romanorum militum cum cruciatu necabatur. Erat vnus intùs Neruius, nomine Vertico, loco natus honeſto, qui à prima obſidione ad Ciceronem profugerat, ſuámque ei fidem præſtiterat: hic, ſeruo ſpe libertatis magníſque perſuadet præmiis vt literas ad Cæſarem deferat, has ille in iaculo illigatas effert, & Gallus inter Gallos ſine vlla ſuſpicione verſatus, ad Cæſarē peruenit, ab eo de periculo Ciceronis legioníſque cognoſcitur. Horribilis illa Cæſaris vigilantia, celeritas, diligentia multis antea documentis perſpecta eſt: hîc etiam poteſt imprimis animaduerti: Attēdamus igitur quid ipſe de ſe loquatur, Cæſar acceptis literis hora circiter vndecima diei, ſtatim nuntium in Bellouacos ad M. Craſſum Quæſtorem mittit, cuius hyberna aberant ab eo millia paſſuū x x v, iubet mediâ nocte legionem proficiſci celerítérque ad ſe venire. Exit cum nuntio Craſſus, alterum ad C. Fabium legatum mittit, vt in Atrebatium fines legionem adducat, quà

ſibi iter faciendum ſciebat. Scribit Labieno, ſi Reipub. commodo facere poſſet, cum legione ad fines Neruiorũ veniat, reliquam partem exercitus, quòd paulò aberat longiùs, non putat expectandam, equites circiter quadringentos ex proximis hybernis colligit. Hora circiter tertia ab antecurſoribus, de Craſsi aduentu certior factus, eo die millia paſſuum xx progreditur. Fabius non ita multùm moratus in itinere cum legione occurrit, Labienus Treuirorum bello diſtinetur. Cæſar etſi opinione trium legionũ deiectus, ad duas redierat: tamen vnum communis ſalutis auxilium in celeritate ponebat, venit magnis itineribus in Neruiorũ fines: ibi ex captiuis cognoſcit quæ apud Ciceronem gerãtur, quantóque in periculo res ſit. Tum cuidam ex equitibus Gallis, magnis præmiis perſuadet vti ad Ciceronem epiſtolam deferat: hanc græcis cõſcriptam literis mittit, ne intercepta epiſtola, Romanorum ab hoſtibus conſilia cognoſcantur. ſi adire non poſsit, monet vt tragulam cum epiſtola ad amentum deligatâ, intra munitionem caſtrorum adiiciat: in literis ſcribit, ſe cum legionibus profectum celeriter affore, hortatur vt priſtinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus vt erat præceptum, tragulam mittit, hæc caſu ad turrim adhæſit neque à Romanis biduo animaduerſa, tertio die à quodam milite conſpicitur, dempta, ad Ciceronem defertur,

ille,

ille,perlectam in conuentu militum recitat,maximáque omnes lætitiâ afficit: Tum fumi incendiorum,procul videbantur,quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit. Adhuc oppugnatus eſt Tullius, deinceps Cæſar oppugnabitur.Galli re cognitâ,per exploratóres, obſidionem relinquunt,ad Cæſarem omnibus copiis contendunt. Hæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero data facultate Gallum ab eodem Verticone quem ſuprà demonſtrauimus, repetit, qui literas ad Cæſarem deferat. Hunc admonet iter cautè diligentérque faciat,perſcribit in literis hoſtes ab ſe diſceſſiſſe omnémque ad eum multitudinem conuertiſſe: quibus literis circiter media nocte Cæſar allatis ſuos facit certiores eóſque ad dimicandum animo confirmat. Poſtero die primâ luce mouet caſtra & circiter millia paſſuum quatuor progreſſus, trans vallem magnam & riuum multitudinem hoſtium conſpicatur. Hîc verò Cæſaris ingenium ſingulare eſt in ſimulatione paucitatis & timoris, quò faciliùs in confuſionem & locum iniquiorem hoſtem adduceret, Erat, ait, magni periculi res, cum tantis copiis, iniquo loco dimicare: Tunc quoniam liberatum obſidione Ciceronem ſciebat, eóque omnino remittendum de celeritate ſciebat, conſedit, & quàm æquiſsimo loco poteſt, caſtra communit, atque hæc etſi erát exigua per ſe, vix hominum millium ſeptem,

præſertim nullis cum impedimentis: tamen anguſtiis viarum quammaximè poteſt contrahit, eo conſilio vt in ſummam contemptionem hoſtibus veniat. Interim ſpeculatoribus in omnes partes dimiſsis explorat quo commodiſsimè itinere vallem tráſire poſsit. Eo die paruulis equeſtribus præliis ad aquam factis, vtrique ſeſe ſuo loco continent: Galli, quòd ampliores copias quæ nondum conuenerant, expectabant: Cæſar, ſi fortè timoris ſimulatione hoſtes in ſuum locum elicere poſſet, vt citra vallem pro caſtris prælio contenderet: ſi id fieri non poſſet, vt exploratis itineribus, minore periculo vallem riuumque tranſiret. Primâ luce hoſtium equitatus ad caſtra accedit præliúmque cum Romanis equitibus committit. Cæſar conſultò equites cedere ſeque in caſtra recipere iubet: ſimul ex omnibus partibus, caſtra altiore vallo muniri portáſque obſtrui, atque in his adminiſtrandis rebus, quammaximè concurſari & cum ſimulatione agi timoris iubet: quibus omnibus rebus hoſtes inuitati, copias traducũt, aciémque iniquo loco conſtituunt: Romanis verò etiam de vallo deductis propiùs accedunt & tela intra munitionem ex omnibus partibus coniiciunt, præconibúſque circummiſsis pronuntiari iubent ſeu quis Gallus, ſeu quis Romanus velit ante horam tertiam ad ſe tranſire, ſine periculo licere, poſt id tempus, non fore poteſta-

tem:

tem:ac ſic Romanos contempſerunt, vt obſtru-ctis in ſpeciem portis ſingulis, ordinibus ceſpitum, quòd eà non poſſe introrumpere videbantur, alij vallum manu ſcindere, alij foſſas complere inciperent. Tum Cæſar omnibus portis eruptione factâ equitatúque emiſſo, celeriter dat hoſtes in fugam, ſic vt omnino pugnandi cauſſâ reſiſteret nemo: magnúmque ex iis numerum occidit, atque omnes armis exuit: Longiùs proſequi noluit, veritus, quòd ſyluæ paludéſque intercedebant, neque etiam paruulo detrimento illum locum relinqui videbat. Omnibus ſuis incolumibus eodem die ad Ciceronem peruenit: Inſtitutas turres, teſtudines, munitionéſque hoſtium admiratur, Legione productâ cognoſcit non decimum quemque eſſe relictum militem ſine vulnere: Ex his omnibus iudicat rebus quanto cum periculo & quanta virtute res ſint adminiſtratæ: Ciceronem pro eius merito, legionémque collaudat, Centuriones ſigillatim Tribunóſque militum appellat, quorum egregiam fuiſſe virtutem teſtimonio Ciceronis cognouerat. Hactenus igitur egregium Cæſarianæ propugnationis exemplum habemus, vbi loci æquitas, ordo, cohortatio, eruptione contra loci iniquatem, confuſionem, ſtultæ confidentiæ temeritatem, victoriam præclaram attulit. Laudauit Cæſar ſeparatim Pulſionem & Varenum, tandem reliquos etiam Centuriones Tri-

bunóſque militum, quorum egregiam fuiſſe virtutem legati teſtimonio cognouerat. Ergo hæc ſtipendia ſunt laudis ab imperatore generoſis militibus longè chariſsima, quæ cum pecunia, veſte, annona, cæteríſque ſtipendiis pręſtantium animorum iudicio comparanda nequaquam ſunt. Hæc Cæſaris hiſtoria eſt, vnde magnã prudētiam non ſolùm in caſtrorũ forma videmus tanquã ſeptem tãtùm milliũ cùm millia viginti quatuor eſſent, ſi duæ legiones ſuis auxiliis eſſent inſtructæ, ſed in reliquarum viarum & vniuerſi timoris ſimulatione. Conſilio ſimulationis & ſimili dolo vſi tum Galba contra Sedunos & Veragros in Alpibus, tum Sabinus contra Vnellos, tum Labienus contra Treuiros, victoriam ſimilem adepti ſunt. Vnum verò Cæſarianæ propugnationis ſtrategema prætermittendum nequaquam cenſui. Cn. Pompeius filius Vllam oppidum Hiſpaniæ oppugnabat (ait Oppius) & ferè iam aliquot menſibus ibi diſtinebatur, quo ex oppido, cognito Cęſaris aduentu, legati clam præter præſidia Cn Pompeij Cæſarem cùm adiſſent, petere cœperunt, vt ſibi primo quôque tempore ſubſidium mitteret: Cęſar eam ciuitatem omni tempore optimè de populo Romano meritam eſſe ſciens celeriter ſex cohortes ſecundâ vigiliâ iubet proficiſci paríque equites numero, quibus præfecit hominem eius prouinciæ notum & non parùm ſcientem

L. Iu-

L. Iunium Patiecum, qui cùm ad Cn. Pompeij præſidia veniſſet, incidit id temporis, vt tempeſtate aduerſa vehementique vento affligeretur: qua vi tempeſtatis ita obſcurabatur vt vix proximum cognoſcere poſſet: cuius incommodum ſummam vtilitatem ipſis præbebat. Ita cùm ad eum venerunt, iubet binos equites incedere, & rectâ per aduerſariorum præſidia ad oppidum contẽdere, mediiſque ex præſidiis, cùm quæreretur qui eſſent, vnus ex Cæſarianis reſpondit vt ſileat, verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere vt oppidum capiãt, & partim, tempeſtate impediti vigiles, non poterant diligentiam præſtare: partim illo reſponſo deterrebantur, cùm ad portam appropinquaſſent, ſigno dato ab oppidanis ſunt recepti, & pedites equitéſque clamore facto diſpoſitis ibi partim qui remanſere, eruptionem in aduerſariorum caſtra fecerunt: ſic illud cùm inſcientibus acciſſet, exiſtimabat magna pars hominum qui in his caſtris fuiſſent, ſe propè captos eſſe. Oppugnationis & propugnationis exempla ſeparatim poſita ſunt: ſed Romana ad Alexiam oppugnatio propugnatióq; longè laborioſiſsima omnium præſtantiſsimáque fuit: Fuit autem Alexia, oppidum Mandubiorum, in colle ſummo, admodum edito loco, cuius collis radices duæ duabus ex partibus flumina ſubluebant: Ante oppidum planities circiter millibus paſſuum tri-

Bibl. Cong. Orat.

bus in longitudinem patebat, reliquis ex omnibus partibus, colles mediocri interiecto ſpatio, pari altitudinis faſtigio oppidum cingebant: huc Vercingetorix cum octoginta millibus Gallorum ſeſe receperat, partémque collis ad orientem copiis illis compleuerat, foſſam & materiam, ſex in altitudinem pedum perduxerat. Cæſar ad Alexiam locis idoneis decem legionum auxiliorúmque omniũ quæ gallicis antè, bellis habuerat, caſtra poſuit: Quotuplicia verò, ipſe non exprimit: at res minimùm bina docet fuiſſe: Alia enim ſummum vndique iugum tenebant, vnde deſpectus erat in omnes partes: alia ad collem, verſus Septentriones loco leniter decliui: caſtella præterea viginti tria fecit, quibus in caſtellis interdiu ſtationes diſponebantur, ne qua ſubitò irruptio fieret. Hæc eadem noctu excubitoribus ac firmis præſidiis tenebantur: In planitie illa, primùm fit equeſtre pręlium, vbi laborantibus Romanis, Germani equites ſubſidio ſummiſsi & legiones pro caſtris præſidio conſtitutæ, Gallos in fugam coniecerunt. Hoc equitum ſubſidium, hoc legionum præſidium victoriæ cauſſâ fuit: & victoriæ Cæſaris, vt ſuperioribus bellis patuit, ab his cauſsis oriuntur. Vercingetorix equitatum in omnes Galliæ partes dimittit ad omnes Gallos qui arma ferre poſſent cogendum: Commeatum in triginta dies parcè diſtribuit, atque ita auxilia Galliæ expectare cõſtituit.

ſtituit. Cæſar interea Alexiam circumuallat, maximis & propè incredibilibus aduerſus & interiorem & exterioré hoſtem operibus, vt quoniam loco ſuperior hoſtis eſſet, locum ſibi diligentia faceret ad vincendum æqualem vel etiam ſuperiorem. Legionarij foſſores illi, materiarij, frumentarij tam multis antè exemplis laborem ſuum quamuis propè improbabilem, tamen probauerunt: ſed hoc imprimis exemplo probare poſſunt: Iſta enim militia tota ferè eſt ligonum, palarum, ſecurium, agricolarum denique veriùs quàm militum. Cæſar igitur legionariorum opera aduerſus hoſtem interiorem, circuitu vndecim millia paſſuum complexus eſt, foſſas tres ingentes duxit, primam & vrbi proximam pedum viginti directis lateribus, vt eius ſolum tantundem pateret, quantum ſummæ foſſæ labra diſtabant: reliquas foſſas ab ea pedes quadringentos reduxit, & quinos denos pedes latas eâdem altitudine perduxit: interiorem cāpeſtribus ac demiſsis locis aquâ ex flumine deriuatâ compleuit: poſt eas aggerem & vallum duodecim pedum extruxit: huic loricam pinnáſque adiecit grādibus ceruis eminentibus ad commiſſuras pluteorū atque aggeris, qui aſcenſum hoſtium tardarent, & turres toto opere circundedit, quæ pedes octoginta inter ſe diſtarēt. Erat (ait Cæſar) eo tempore & materiari & frumentari & tātas munitiones fieri neceſſe, dimi-

putis Romanis copiis quæ longiùs à caſtris progrediebantur & nonnunquam opera Romana Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere ſummâ vi conabantur. Quare ad hæc rurſus opera addendum Cæſar putauit, quò minore numero militum munitiones defendi poſſent: Quænám ſunt igitur iſta & aduerſus quos opera? aduerſus interiorẽ (inquam) hoſtem illo quadringentorum pedum interuallo triplices munitiones factæ ſunt cipporum, liliorum, ſtimulorum. Quid igitur? quínam hi cippi aut cuiuſmodi fuerunt? Truncis arborum, haud admodum firmis ramis abſciſſis atque horum delibratis ac præacutis cacuminibus perpetuæ foſſæ quinos pedes altæ ducebantur. Huc illi ſtipites demiſſi & ab infimo reuincti, ne reuelli poſſent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines coniuncti inter ſe atque implicati, quò qui intrauerant, ſe ipſi acutiſsimis vallis induebant, hos, cippos appellabant. Hoc primum genus munitionis fuit: lilia deinde definiuntur, Ante cippos obliquis ordinibus in quincũcem diſpoſitis, ſcrobes, quinque in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim anguſtiore ad infimũ faſtigio: huc teretes ſtipites feminis craſſitudine ab ſummo pręacuti & pręuſti demittebãtur, ita vt non amplius quatuor digitis, ex terra eminerent: ſimul confirmandi & ſtabiliendi cauſsâ ſinguli ab infimo ſolo, pedes tres terrâ

terrâ exculcabantur, reliqua pars ſcrobis ad occultandas inſidias viminibus ac virgultis integebatur. Octoni ordines ducti, ternos inter ſe pedes diſtabant: Id ex ſimilitudine floris, lilium appellabant. Hoc igitur ſecundum munitionis genus fuit: tertium ſupereſt. Ante lilia illa, taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur mediocribúſque intermiſſis ſpatiis, omnibus locis diſſerebantur, quos ſtimulos nominabant. Ergo hæc munitionum inter proximam vrbi & ſecundam foſſam genera fuere, cipporum vallis acutiſsimis eminentium, liliorum, præuſtis & præacutis ſtipitibus, quatuor digitis apparentium: ſtimulorum, penitus in terram defixorum & tantùm hamis carpentium. Labores hi, permagni ſunt: Attende tamen quid deinceps à Cæſare commemoretur. His rebus perfectis Cæſar legiones ſecutus quàm potuit æquiſsimas, pro loci natura, quatuordecim millia paſſuum complexus, pares eiuſdem generis munitiones, diuerſas ab his contra exteriorem hoſtem perfecit vt ne magna quidem multitudine, ſi ita accideret, eius diſceſſu, munitionum præſidia circunfundi poſſent. Incredibiles ſunt illi aduerſus interiorem hoſtem labores: pares tamen ſunt (ait Cæſar) & eiuſdem generis aduerſus exteriorem hôſtem labores: imò verò tantò maiores, quantò maior ambitus fuit: vndecim millia paſſuum primus ambitus habuit: po-

ſtremus hic, quatuordecim tenuit: Ac ne materiari tantùm legiones exiſtimes, non etiam frumentari, attẽde quid hîc faciat. Obſidebat Gallos qui ſibi in triginta dies frumentum prouidiſſent: Intelligebat Cæſar, ſe paulò poſt ab exterioribus hoſtibus obſeſſum iri. Quid igitur? Ne cũ periculo (ait) legiones ex caſtris egredi cogerentur, dierum triginta, pabulum frumentúmque habere omnes conuectum iubet, Commeatus interiori hoſti, mẽſem ſuppetebat, commeatum Cæſar ſuis in menſem, ſed conſequentem ſuppetere voluit. Neque iam dimidiati, vt Tullius ait, ſed integri menſis cibaria miles habet. Ergo prę terito menſe, fames obſeſſos vrgere cœpit: aliíque deditionem, alij eruptionem. Critognatus etiam corporibus eorum qui ad bellum inutiles eſſent tolerandam famem cenſuit. Mandubij, à quibus eſſent in oppidum recepti, cum liberis atque vxoribus, ex vrbe exire coguntur: hi cùm ad munitiones Romanorum acceſsiſſent, flentes, omnibus precibus orabant, vt ſe in ſeruitutem receptos, cibo iuuarent: Hos Cæſar, diſpoſitis in vallo; cuſtodibus, recipi prohibebat. Auaricum antea & Gergouia Gallos docuerant, quantum imbellis in obſeſſa vrbe multitudo detrimentum haberet: Alexiæ fames tertiùm idem docet. At ſerò ſapiunt Phryges & callidus hoſtis ne in ſeruitutem quidem deditos accipit: eorum vitâ reliquorum vitam oppugnat. Sed interim

rim

rim gallica auxilia adueniunt equitum millia octo, peditum circiter ducenta quadraginta, à quibus prælium triplex acerrimum inſtituitur: primum, equeſtre extra munitiones: Interiores itaque Galli viſis auxiliis, vt ex oppido deſpectus erat in campum, ante oppidum conſidunt: proximam foſſam cratibus integunt & explent aggere, ſéque ad eruptionem & omnes caſus comparant. Cæſar vt caſtra ad munitiones & exteriores & interiores fecerat, omni exercitu ad vtramq; partem munitionum diſpoſito, vt ſuum quiſque locum noſceret & teneret, equitatum ex caſtris educi & prælium committi iubet. Res in cōſpectu & Gallorum & Romanorum gerebatur: Itaque vtroſque & laudis cupiditas & timor ignominiæ ad virtutem excitabat: Galli inter equites, raros ſagittarios expeditóſque leuis armaturæ interiecerant, qui ſuis cedentibus, auxilio ſuccurrerent & Romanorum equitum impetus ſuſtinerent: ab his complures Romani de improuiſo vulnerati, prælio excedebant. Cùm ſuos pugnâ ſuperiores eſſe Galli confiderent, & Romanos multitudine premi viderent, ex omnibus partibus & ij qui munitionibus continebantur, & ij qui ad auxilium conuenerant clamore & vlulatu, ſuorum animos confirmabant. Hæc erat nimirum Gallorum inter ſe cohortatio. Hoc prælium primum, octo perpetuas horas (nam æſtatis ſummæ, tempus illud erat) ma-

gna contentione concertatum eſt. Tandem recens ſubſidium Germanorum equitum Romanis ſummiſſum, victoriam attulit, vt in cæteris antè prœliis, opportuna ſubſidiorum ſummiſſio, victoriæ cauſsâ fuit. Secundum prælium, noctu, vt ad Auaricum antè fuit, factum eſt ad campeſtres munitiones vno die intermiſſo: hoc enim ſpatio Galli magno cratium, ſcalarum, harpagonum numero effecto, media nocte ſilentio ex caſtris egreſsi, ad campeſtres munitiones accedunt. Subito clamore ſublato, quâ ſignificatione, qui in oppido obſidebantur de ſuo aduētu cognoſcere poſſent, crates proiicere, fundis, ſagittis, lapidibus Romanos de vallo deturbare, reliquáque quæ ad oppugnationem pertinent, parant adminiſtrare. Eodem tempore clamore exaudito dat tubâ ſignum ſuis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Romani, vt ſuperioribus diebus ſuus cuíque erat locus attributus, ad munitiones accedunt: fundis libralibus ſudibúſque, quas in opere diſpoſuerant, ac glandibus Gallos perterrent: hæc ſiquidem prælij huius arma ſunt. Proſpectu tenebris adépto, multa vtrinque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela coniiciuntur. At M. Antonius & C. Trebonius legati, quibus hæ partes ad defendendum obuenerant, qua ex parte Romanos premi intellexerant, his auxilio ex vlterioribus caſtellis deductos ſummittebant. Dum longiùs à mu-

à munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: poſteaquam propiùs ſucceſſerunt, aut ſe ipſi ſtimulis inopinantes induebant, aut in ſcrobes delapſi transfodiebantur, aut ex vallo & turribus traiecti, pilis muralibus interibant. Hîc munitiones illæ Cæſaris tam laborioſæ aduerſus Gallos per ſe acriùs præliantur, quàm legionarius vllus potuiſſet. Multis vndique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta cùm lux appeteret, Galli veriti ne ab latere aperto ex ſuperioribus caſtris eruptione circunuenirentur, ſe ad ſuos receperunt. At interiores, dum ea quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant proferunt, priores foſſas explent. Diutiùs in his rebus adminiſtrandis morati, priùs ſuos diſceſſiſſe cognouerunt, quàm munitionibus appropinquarent. Ita re infectâ in oppidum reuerterunt. Sic prælium ſecundum eſt factum. Tertium prelium grauiſſimum omnium atque acerrimum fuit. Bis magno detrimẽto repulſi Galli, quid agant conſulunt: Minorum caſtrorum collem propter magnitudinem circuitus, Romani complecti non potuerant. Vergaſillaunus Aruernus vnus è quatuor vniuerſæ Galliæ delectis principibus, cum ſexaginta millibus ex omni numero delectis, eò primâ vigiliâ ante ortum ſolis peruenit, occultíſque locis milites ex nocturno labore reficit. Tum circa meridiẽ, quod

pugnæ tempus inter Gallos conuenerat munitiones aggreditur. Eodem tempore equitatus Gallorum ad campeſtres munitiones accedere & reliquæ copiæ ſeſe pro caſtris oſtendere cœperunt. Vercingetorix ex arce Alexiæ, ſuos conſpicatus, ex oppido egreditur ac raſtros, longurios, muſculos, falces reliquáque quę eruptionis cauſsâ parauerat, profert. Pugnatur vno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur: quę minimè firma pars viſa eſt, huc concurritur. Cæſar hîc ait omnibus locis vno tempore pugnari: certè quatuor locis minimùm pugnatur ad ſuperiores munitiones à Vergaſillauno, ad campeſtres ab equitatu, alio loco ab obſeſſis, à reliquis Gallis alio. Romanorum manus tantis munitionibus diſtinetur nec facilè pluribus locis occurrit: multùm ad terrendos Romanos valuit clamor qui poſt tergum pugnãtibus extitit. Hæc erat gallica cohortatio, cùm vtrinq; Romani ab interioribus & exterioribus Gallis diuerſo loco vrgerẽtur. Sed animaduerte horribilẽ illã Cæſaris vigilantiã, celeritatem, diligentiam. Copiarũ viribus aut æqualis aut etiam ſuperior erat, loco etiam tum ſuperior erat, multóque erat difficilius Cæſaris quàm Alexiæ munitiones perrumpere. Ordo & cohortatio ad victoriam reſtabãt in ordinando & cohortando. Cæſar igitur, ait ipſe, idoneum locum nactus, quid quâque in parte geratur cognoſcit, vtriſque ad omnia oc-

currit, videt vnum eſſe illud tempus quo maximè contendi conueniat. Galli, niſi perfregerint munitiones, de omni ſalute deſperant: Romani, ſi rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. Maximè ad ſuperiores munitiones laboratur, quò Vergaſillaunum miſſum demonſtrauimus. Iniquum loci ad decliuitatem faſtigium, magnum Gallis affert momentum. Alij tela coniiciunt, alij teſtudine facta ſubeunt: defatigatis inuicem integri ſuccedunt: agger ab vniuerſis in munitionem coniectus & aſcenſum dat Gallis, & ea quæ in terra occultauerant Romani, contegit, nec iam arma Romanis, nec vires ſuppetunt. Quid igitur Cæſar? His rebus cognitis Labienum cum cohortibus ſex ſubſidio laborantibus mittit, & imperat, ſi ſuſtinere non poſſit, deductis cohortibus, eruptione pugnaret, id niſi neceſſariò, ne faciat. Ipſe adit reliquos, cohortatur ne labori ſuccumbant. Omnium ſuperiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet conſiſtere. Interiores Galli deſperatis campeſtribus locis, propter magnitudinem munitionum loca prærupta ex aſcenſu tentant: huc ea quæ parauerant conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere & cratibus foſſas explent: falcibus vallum ac loricam reſcindunt. Quid in tanta rerum difficultate Cæſar? Mittit primò Brutum adoleſcentem cum cohortibus ſex, pòſt cũ

aliis ſeptem C. Fabium Legatum: poſtremò ipſe cùm vehementiùs pugnaretur, integros ſubſidio adducit. Reſtituto prælio ac repulſis hoſtibus, in alias partes animũ intendit, nec iam cladem repellere, ſed victoriam parare meditatur: Eò quò Labienum miſerat, contendit: cohortes quatuor ex proximo caſtello deducit: equitum ſe partem ſequi, partem circuire exteriores munitiones, & à tergo hoſtes adoriri iubet. Id nimirum eſt, quod à Vercingetorige in obſidione Auarici prætermiſſum diximus, & nunc à Cæſare ſtudioſè prouiſum & procuratum præcipua victoriæ cauſsâ fuit. Labienus, poſtquam neque aggeres, neque foſſæ, vim hoſtium ſuſtinere poterant, coäctis vndequadraginta cohortibus, quas ex proximis præſidiis deductas fors obtulit, Cæſarem per nuncios facit certiorem quid faciendum exiſtimet. Ecquid, inquam, Cæſar in extremo diſcrimine? Accelerat, vt prælio interſit, eiúſque aduentus ex colore veſtitus, agnoſcitur: turmíſque equitum & cohortibus viſis, quas ſe ſequi iuſſerat, vt de locis ſuperioribus ac decliuibus & deuexis cernebantur, Galli prælium committunt. Vtrinque clamore ſublato excipitur rurſus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor: Communis erat etiam Romanis iſta cohortatio: Romani miſſis pilis, gladiis rem gerunt. Repentè poſt tergum, equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hoſtes, terga

vertunt,

vertunt, fugientibus equites occurrunt. Fit magna cædes. Sedulius dux & princeps Lemouicum occiditur. Vergaſillaunus Aruernus, viuus in fuga comprehenditur: Signa militaria ſeptuaginta quatuor ad Cæſarem referuntur: pauci ex tanto numero, ſe incolumes in caſtra recipiunt. Interiores Galli conſpicati ex oppido cædem & fugam ſuorum, deſperatâ ſalute, copias à munitionibus reducunt: Fit protinus hâc re auditâ, ex caſtris Gallorum fuga. Quod niſi crebris ſubſidiis ac totius diei labore milites eſſent defeſſi, omnes hoſtium copiæ deleri potuiſſent. De media nocte miſſus equitatus, nouiſſimum agmen conſequitur, magnus numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fuga in ciuitates diſcedunt. Quid plura? obſeſſi deduntur, arma traduntur, principes producuntur: è captis prædæ nomine ſingula capita militibus diſtribuuntur: reſeruatis tamē Heduorum & Aruernorum viginti millibus, ſi per ipſos Cæſar ciuitates eorum recuperare poſſet. Sic Cæſar victoriâ vti didicerat. Atque ita captiuis his redditis, maiorem etiam victoriam adeptus eſt. Duas enim nō Alexias, ſed totius Galliæ longè potentiſſimas Aruernorum & Heduorum ciuitates recepit.

DE PRÆLIO NAVALI.

AQuis eadem bella propemodum geruntur quæ terris: Nam & patenti æquore concur-

ritur & maritimæ vrbes oppugnãtur ac propugnãtur. Nauale Cæſaris prælıũ in Gallia Veneticum & Britãnicum eſt. Ad Veneticũ bellũ Cęſar naues lõgas in Ligeri ædificauit, remiges ex prouincia inſtituit, nautas gubernatoréſq; cõparauit. Venetæ naues, ex robore confectæ erant: Tranſtra ex pedalibus in altitudinem trabibus, confixa clauis ferrreis, digiti pollicis craſſitudine: Carina planior erat, proræ ac puppes erectæ, anchoræ pro funibus, ferreis cathenis reuinctæ, pelles pro velis alutæque tenuiter confectæ. Cũ his nauibus Romanę claſſi eiuſmodi congreſſus erat, vt vna celeritate & pulſu remorum præſtaret, reliqua pro loci natura, pro vi tempeſtatum illis eſſent aptiora & accommodatiora: Neque enim his Romanæ, roſtro nocere poterant, tanta in his erat firmitudo: neque propter altitudinem, facile telum adiiciebatur, & eadẽ de cauſſa minùs commodè ſcopulis cõtinebantur. Accedebat, vt cùm ſæuire ventus cœpiſſet & ſe vẽto dediſſent, & tempeſtatem ferrent faciliùs, & in vadis conſiſterent tutiùs, & ab æſtu derelictæ nihil ſaxa & cautes timerent. Quarum rerum omnium Romanis nauibus caſus erat extimeſcendus. Vbi igitur claſſis conuenit ac primùm ab hoſtibus viſa eſt, circiter ducẽtæ viginti naues eorum paratiſſimæ, atque omni genere armorum ornatiſſimæ è portu profectæ, Romanis aduerſæ conſtiterunt. Cęſaris claſſis numero maior

maior fuit, vt mox videbitur ſignificari. Neque tamen ſatis Bruto, qui claſsi præerat, vel tribunis militum centurionibúſque, quibus ſingulæ naues erant attributæ, conſtabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ inſiſterent: Roſtro enim, noceri non poſſe cognouerant. Turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex gallicis nauibus ſuperabat, vt neque ex inferiore loco ſatis commodè tela adiici poſſent, & miſſa, à Gallis grauiùs acciderent. Vna erat magno vſui res præparata à Romanis, falces præacutæ, inſertæ affixæque longuriis, non abſimili forma ruralium falcium. His cùm funes qui antennas ad malos diſtinebant, comprehenſi adductique erant, nauigio remis incitato prærumpebantur: Quibus abſciſsis, antennæ neceſſariò concidebāt, vt cùm omnis gallicis nauibus ſpes in velis armamentíſque conſiſteret, his ereptis, omnis vſus nauium vno tēpore eriperetur. Reliquum erat certamen poſitū in virtute, quâ Romani milites facilè ſuperabant, atque eò magis, quod in conſpectu Cæſaris atque omnis exercitus res gerebatur, vt nullum paulò fortius factū latere poſſet: Omnes enim colles & loca ſuperiora vnde erat deſpectus propinquus in mare, ab exercitu tenebātur: Atque eà videlicet militibus velut in theatro decurrentibus magnæ cohortationis alacritas fuit, quòd exercitum, quòd Cæſarem imprimis ſpectatorem & iudicem virtutis

haberent. Diſiectis igitur, vt diximus, antennis, cùm ſingulas Venetas, binæ aut ternæ Romanæ naues circunſiſterent, tanta nempe Cæſarianarũ nauium claſſis fuit, milites ſummâ vi tranſcendere in hoſtiũ naues contendebant. Quod poſtquam Veneti fieri animaduerterunt, expugnatis cõpluribus nauibus, cùm ei rei nullũ reperiretur auxilium fugâ ſalutem petere contendebant. Ac iam conuerſis in eam partem nauibus quò ventus ferebat, tanta ſubitò malacia ac tranquillitas extitit, vt ſe loco commouere nõ poſſent. Cæſar in ſuis rebus ſecundis non ſolet appellare fortunam, vt dixi: Attamen mulieres & imbres Auaricẽſes fortuna Cęſari ad victoriam commilitones dedit: Attamen hîc rurſum ventos ipſos cõmilitones dedit. Atq; hîç Pompeianæ felicitatis illud quod à Tullio memoratur verũ fuit, vt Cæſaris voluntatibus nõ modo ciues aſſenſerint, ſocij obtemperarint, hoſtes obedierint, ſed etiam venti tempeſtatéſque obſecundarint: nec Cæſar diffitetur, Hæc res, ait, ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna: Nã ſingulas Romani conſectati ita expugnauerunt, vt perpaucę ex omni numero, noctis interuẽtu ad terrã peruenerint, cùm ab hora ferè quarta vſque ad ſolis occaſum pugnaretur: Quo prælio bellum Venetorum totiúſq; oræ maritimæ confectum eſt: Nã cùm omnis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid cõſilij aut dignitatis fuit,

eò conuenerant:tum nauium,quod vbique fuerat,vnum in locum coëgerãt:quibus amiſſis, reliqui neq; quò ſe reciperent,neq; quemadmodũ oppida defenderent,habebant:Itaque ſe ſuaque omnia Cæſari dediderũt:In quos eò grauiùs Cęſar vindicandum ſtatuit, quò diligentiùs in reliquum tẽpus à Gallis ius legatorum (quos Veneti recuperãdorum obſidum ſuorũ cauſsâ retinuerant) cõſeruaretur. Itaque omni Senatu necato, reliquos ſub corona vendidit.Hîc Cæſar clemẽtiæ ſuæ immemor fuiſſe videtur: nulla tot bellicius maior ſeueritas animaduertitur. Adhuc Cæſaris eſt hiſtoria, vbi naualis prælij inſtrumẽta cernimus, roſtra ipſa nauium tanquam arietum, deinde turres & falces: Secunda Cæſaris expeditio naualis in Gallia libro quarto traditur,ſi tamen nauale prelium dicendum ſit,quod in litore,partim è nauibus,partim à peditibus & equitibus cõmittitur.Nauibus circiter octoginta onerariis coäctis cõtractiſque, quod ſatis eſſe ad duas legiones trãſportãdas exiſtimabat,quicquid pręterea nauiũ longarũ habebat,Quęſtori, Legatis pręfectiſque diſtribuit:Huc accedebant octodecim onerariæ naues quæ ex eo loco millibus paſſuũ octo, vẽto tenebãtur, quò minùs in eundem portũ peruenire poſſent:Has equitibus diſtribuit, reliquum exercitũ in Gallia reliquit. Publ.Sulpitium Rufum legatum cum eo præſidio quod ſatis eſſe arbitrabatur, portum tenere

iuſsit. His conſtitutis rebus nactus idoneam ad nauigãdũ tempeſtatem, tertiâ ferè vigiliâ ſoluit, equitéſque in vlteriorem portũ progredi, & naues conſcendere ac ſe ſequi iuſsit, à quibus cùm id paulò tardiùs eſſet adminiſtratũ, ipſe horâ circiter diei quarta cum primis nauibus Britanniã attigit, atque ibi in omnibus collibus expoſitas hoſtiũ copias armatas conſpexit: Cuius loci hæc erat natura, atque ita mõtibus anguſtis mare cõtinebatur, vti ex locis ſuperioribus in litus telum adiici poſſet: hunc ad egrediendũ locum nequaquam idoneũ arbitratus, dum reliquæ naues eò conuenirent, ad horam nonam in anchoris expectauit: Interim legatis tribuníſque militum conuocatis, & quæ ex Voluſeno cognouiſſet & quæ fieri vellet oſtendit, monuítque (vt rei militaris ratio maximéq; vt res maritimę poſtularẽt) vt quia celerem atque inſtabilem motũ haberẽt, ad nutum & ad tempus omnes res ab his adminiſtrarentur. His dimiſsis & ventũ & ęſtum vno tempore nactus ſecũdum, dato ſigno & ſublatis anchoris, circiter millia paſſuũ octo ab eo loco progreſſus aperto ac plano litore naues conſtituit: At Britãni cõſilio Romanorũ cognito, præmiſſo equitatu & eſſedariis (quo plerunque genere in prælijs vti conſueuerunt) reliquis copiis ſubſecuti, Romanos nauib⁹ egredi prohibebãt. Erat ob has cauſſas ſumma difficultas, quòd naues propter magnitudinem niſi in alto conſtitui

non poterant. Hinc prælīũ illud è tam variis generibus nauali, pedeſtri, equeſtri permıſtũ committitur: Militibus autẽ, ignotis locis, impeditis manibus magno & graui onere armorũ preſsis, ſimul & de nauibus deſiliendum & in fluctibus conſiſtendũ, & cum hoſtibus erat pugnandum, cùm illi aut ex arido aut paulũ in aquã progreſsi, omnibus mẽbris expeditis, notiſsimis locis, audacter tela coniicerent & equos inſuefactos incitarent. Quibus rebus Romani perterriti atque huius omnino generis pugnæ imperiti, nõ eadẽ alacritate ac ſtudio quo in pedeſtribus vti pręlijs conſueuerat, vtebãtur. Quod vbi Cęſar animaduertit, naues longas, quarum & ſpecies Britãnis erat inuſitatior & mot⁹ ad vſum expeditior paulum remoueri ab onerariis nauibus & remis incitari, & ad latus apertum hoſtiũ conſtitui, atq; inde fundis, ſagittis, tormentis hoſtes propelli ac ſummoueri iuſsit: quę res magno vſui Romanis fuit: Nam & nauium figurâ & remorũ motu & inuſitato genere tormentorũ permoti Britãni conſtiterũt, ac paulũ modò pedem retulerũt, Sic antea Sueſsiones & Aduatici machinis inuiſis & inauditis permoti ſunt. Tum decimæ legionis aquilifer cohortatione & exẽplo virtutis, cauſsã victoriæ attulit: Romanis enim militibus cunctantibus, maximè propter altitudinẽ maris: qui decimæ legionis aquilã ferebat, conteſtatus deos, vt ea res legioni feliciter eueniret, Deſilite

(inquit) cõmilitones, niſi vultis aquilã hoſtibus prodere, ego certè meũ Reip. atque imperatori officiũ præſtitero. Hoc cùm, magnâ voce dixiſſet, ſe ex naui proiecit atque in hoſtes aquilã ferre cœpit: Tum Romani cohortati inter ſe ne tãtũ dedec⁹ admitteretur, vniuerſi ex naui deſilierunt: hos item alij ex primis proximis nauibus cũ cõſpexiſſẽt ſubſecuti, hoſtibus appropinquarũt. Hîc cohortatio magna eſt è ſignifero legionis decimæ inter omnes Cæſaris legiones omnibus præliis celebratiſsimæ. Pugnatũ eſt ab vtriſq; acriter, Romani tamen quòd neque ordines ſeruare, neq; firmiter inſiſtere, neq; ſigna ſubſequi poterãt, atque alius alia ex naui, quibuſcũque ſignis occurrerat, ſe aggregabat, magnopere perturbabãtur: Locus Romanis, & ordo deerat: Itaque magnopere hoſtes notis omnibus vadis, vbi ex litore aliquos ſingulares ex naui eggrediẽtes conſpexerant, incitatis equis, impeditos adoriebãtur: plures paucos circũſiſtebant: alij ab latere aperto, in vniuerſos tela coniiciebãt: Requirebat antea Cæſar & locũ & ordinem: nũc etiam numerũ copiarum & vires: itaq; cũ non ſolũ loco & ordine, ſed etiã numero ſuos inferiores eſſe animaduertiſſet, ſcaphas longarũ nauiũ, item ſpeculatoria nauigia militib⁹ cõpleri iuſſit, & quos laborãtes cõſpexerat, iis ſubſidia ſummittebat. Romani ſimul in arido cõſtiterũt, ſuis omnibus cõſecutis, in hoſtes impetũ fecerunt atq; eos in fugam

gam

gam dederũt,neq; longiùs proſequi potuerunt, quòd equites curſum tenere, atq; inſulã capere nõ potuerunt. Hoc vnum ad priſtinã fortunam Cęſari defuit. Hoc prælio Cęſar, non tam nauali quàm litorali Britannos pacem petere coëgit, ſed ipſe à Britannico mari pene pacem petere cöactus eſt: Nam pace cum Britannis firmata, poſt diem quartum quàm eſt in Britanniam vẽtum, naues octodecim, de quibus ſuprà demonſtratum eſt, quæ equites ſuſtulerant ex ſuperiori portu, leni vento ſoluerunt. Quę cùm appropinquarent Britanniæ, & ex caſtris viderentur, tanta tempeſtas ſubitò coörta eſt, vt nulla earum, curſum tenere poſſet, ſed alię eòdem vnde erant profectæ referrentur, aliæ ad inferiorem partem inſulæ quæ eſt propiùs ſolis occaſum, magno cum periculo deiicerentur: Quæ tamen anchoris iactis, cùm fluctibus complerentur, neceſſariò aduerſã nocte in altum prouectæ continentem petiuerũt. Hæc tempeſtas maris, Britannos fines velut vlciſcentis fuit, & nouum ac peregrinum regem indignantis. Difficultatem Cæſari ex inſcitia Oceani, & nauigationis huius inſolentia creatam, anteà demonſtrauimus: Itaque Britannis magis laceſsitis quàm deuictis, & pace cum quibuſdam ciuitatibus factâ, quòd propinqua die equinoctij infirmis nauibus hyemis nauigationem ſubeundam non exiſtimabat, ipſe idoneam tempeſtatem nactus, paulò

poſt noctem mediam naues ſoluit, tum omnes incolumes ad continentem peruenerunt. Equidem valde miratus ſum totâ hac Cæſaris hiſtoriâ, nullam Britanniæ nauem nominari, nec vllum per Britannos cum Romanis nauale prælium committi. Cæſar quinto Gallici belli anno Britanniam ingenti octingentarũ nauium claſſe repetit: ſed ei prælium nauale nullum niſi cum ventis & tempeſtatibus fuit, quod ſuprà iam demonſtratum eſt.

OBSIDIO MASSILIÆ.

AD nauales pugnas, Maſsiliæ & Alexandriæ obſeſsionem referendam exiſtimaui, tametſi genus eſt cum terreſtri naualique prælio cõiunctum: Maſsilia vrbs origine & artibus liberalium diſciplinarum græca bellicis ſtudiis plane gallica, ferè tribus ex oppidi partibus mari alluitur: reliqua quarta eſt, quæ aditum habet à terra ex Gallia atque Hiſpania, ad id mare quod attingit ad hoſtium Rhodani. Maſsilienſes in diſſenſione ciuiũ Romanorũ, Pompeianas partes ſecuti, portas Cęſari clauſerãt: Itaq; vires quas potuere ad vrbis defenſionẽ comparauerãt: Albicos barbaros homines, qui in eorũ fide antiquitùs erant, montéſque ſupra Maſsiliam incolebant, ad ſe vocauerant: Frumentum ex finitimis regionibus, atq; ex omnibus caſtellis in vrbem

bem conuexerant: Armorum officinas in vrbe inſtituerant: muros, claſſem & portas reficiebant. Nec Cæſaris oratione dimoueri à ſententia potuerant. Interea Domitius partium Pompeianarum nauibus Maſsiliam peruenit, atque ab his receptus, vrbi præficitur. Summa ei, belli adminiſtrandi permittitur. Eius imperio claſſem quoquouerſus dimittunt: onerarias naues, quas vbique poſſunt, deprehendunt atq; in portum deducunt, earum clauis aut materiâ atque armamẽtis inſtructis, ad reliquas armandas reficiendáſque vtuntur, frumenti quod inuentum eſt in publicum conferũt, reliquas merces commeatúſque ad obſidionem vrbis, ſi accidat reſeruant. Hic communis Maſsilienſium apparatus fuit ad Maſsiliæ propugnationem: Quibus iniuriis permotus Cæſar, vires ad oppugnandum contrarias comparat, legiones tres Maſsiliam adducit: turres vineáſque agere, naues longas Arelate, numero duodecim facere inſtituit: Quibus effectis armatíſque, diebus triginta, à qua die materia cæſa eſt, adductíſq; Maſsiliam, his Decium Brutum præficit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Maſsiliæ relinquit. Hic communis item apparatus eſt ad oppugnationem futuram, deinceps prælia erunt geminarum contentionum, naualiũ & terreſtrium eruptionum permultarum: Prima naualis contentio, authore Domitio, Pompeianarum partium

principe Romano, facta eſt. Tum igitur Maſsi-lienſes vſi L. Domitij conſilio, naues longas expediunt numero XVII, quarum erant vndecim tectæ: multa his minora nauigia addunt, vt ipſâ multitudine, Cæſariana claſsis terreatur: magnum numerum ſagittariorum, magnum Albicorum, de quibus ſupra demonſtratum eſt, imponunt, atque hos præmiis pollicitationibúſque incitant. Certas ſibi depoſcit naues Domitius, atque has colonis paſtoribúſque quos ſecum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus inſtructâ claſſe, magna fiducia ad Cæſarianas naues procedunt, quibus præerat Decius Brutus: Hic ad inſulam quæ eſt contra Maſsiliam, ſtationes obtinebat. Erat multò inferior numero nauium Brutus: ſed electos ex omnibus legionibus fortiſsimos viros anteſignanos, centuriones Cæſar ei claſsi attribuerat, qui ſibi id muneris depopoſcerant, vt tanto viribus ſuperior eſſet: hi manus ferreas atque harpagones parauerāt, magnóque numero pilorum, tragularum reliquorúmque telorum ſe inſtruxerant. Ita cognito hoſtium aduentu, ſuas naues ex portu educunt, cum Maſsilienſibus configūt: pugnatum eſt vtrinque fortiſsimè atque acerrimè, neque multum Albici Cæſarianis virtute cedebant, homines aſperi & montani, exercitati in armis: atque hi modo digreſsi à Maſsilienſibus, recenté eorundem pollicitationem animis continebant, paſtoréſque indo-

indomiti, ſpe libertatis incitati, ſub oculis Domitij ſuam probare operam ſtudebant. Ipſi Maſſilienſes & celeritate nauium & ſcientiâ gubernatorum confiſi, Cæſarianos eludebant, impetúſque eorum excipiebant, & (quod licebat latiore ſpatio) producta longiùs acie circumuenire Cæſarianos, aut pluribus nauibus adoriri ſingulas, aut remos tranſcurrentes detergere ſi poſſent, contendebant. Cùm propiùs erat neceſſariò ventum, ab ſcientia gubernatorum atque artificij ad virtutem montanorum confugiebant. Cæſariani, qui minùs exercitatis remigibus minúſque peritis gubernatoribus vtebantur, quiq; repentè ex onerariis nauibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorũ cognitis: tum etiam grauitate & tarditate nauium impediebantur: Factæ enim ſubitò ex humida materia, non eundem vſum celeritatis habebãt. Itaque dum locus communis pugnandi daretur, æquo animo ſingulas binis nauibus obiiciebant, atque iniecta manu ferrea, & retenta vtraque naue, diuerſi pugnabant, atque in hoſtium naues tranſcendebant: & magno munero Albicorum & paſtorum interfecto, partem nauium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naues Maſſilienſium, cum iis quæ ſunt captæ, intereũt nouem. Id primum Maſſilienſium nauale prælium, eáque prima clades fuit: vbi videmus vir-

tutem militum,quauis nauium diſciplinâ ad victoriam potiorẽ eſſe. Terreſtris oppugnatio propugnatióq;, deinceps terrâ grauior exoritur. C. Trebonius Cæſaris Legatus duabus ex partibus aggerem, vineas turréſq; ad oppidum agere inſtituit, vna erat proxima portui naualibúſque, altera ad partem qua eſt aditus ex Gallia Hiſpaniáque. Atque hîc legiones, palæ, ſecuris, dolabræ, non gladij, non enſes præliãtur. Caius Trebonius ad hæc opera perficienda magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni prouincia vocat: vimina materiámque cõportari iubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta extruit. Sed tanti erant antiquitùs in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, vt eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ ſuſtinere poſſent. Aſſeres enim pedum duodecim, cuſpidibus præfixi, atque hi maximis baliſtis miſſi, per quatuor ordines cratium, in terram defigebantur. Itaque pedalibus lignis coniunctis inter ſe porticus vinearum integebantur, atque hâc agger inter manus à Romanis proferebatur, antecedebat teſtudo pedum ſexaginta, æquandi loci cauſſâ, facta item ex fortiſsimis lignis, conuoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus & lapides defendi poſſent: Sed magnitudo operũ, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum, omnem admi-

niſtra-

niſtrationem tardabat: Crebræ tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignéſque aggeri & turribus inferebantur: quæ facilè Cæſariani milites repellebant magníſque vltrò illatis detrimentis, eos qui eruptionem fecerant, in oppidum reiiciebant. Hæc terreſtris oppugnatio, propugnatio prima eſt. Sequitur alterum nauale prælium authore Naſidio item Pompeianarum partium, principe Romano maioris apparatus maioríſque calamitatis. Interim L. Naſidius à Cn. Pompeio cum claſſe nauium ſedecim, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Maſsilienſibúſque ſubſidio miſſus, præmiſſâ clam nauiculâ, Domitium Maſsilienſéſq; de ſuo aduentu certiores facit, eóſque magnopere hortatur, vt rurſus cum Bruti claſſe additis ſuis auxiliis confligāt. Maſsilienſes poſt ſuperius incommodum, veteres ad eundem numerum ex naualibus productas naues refecerant, ſummáque induſtria armauerant: remigum gubernatorúmque magna copia ſuppetebat: piſcatoriáſque adiecerant atque contexerant, vt eſſent ab ictu remiges tuti: has ſagittariis tormentíſque complexerant. Tali modo inſtructa claſſe omnium ſeniorum, matrumfamilias, virginúmque (hæc cohortatio gallica fuit) precibus & fletu excitati, vt extremo tempore ciuitati ſubuenirent, non minore fiduciâ quàm antè dimicauerant, naues conſcendunt: Communi enim fit vitio naturæ.

vt in vitiis latitātibus atq; incognitis rebus magis confidamus, vehementiúſq; exterreamur, vt tum accidit: Aduentus enim L. Naſidij, ſumma ſpe & voluntate ciuitatem compleuerat. Nacti idoneum ventum, ex portu exeunt & Tauroenta quod eſt caſtellū Maſsilienſium, ad Naſidium perueniunt, ibíque naues expediunt rurſúſque ſe ad confligendum, animo confirmant & conſilia communicant. Dextra pars Maſsilienſibus attribuitur, ſiniſtra Naſidio, eôdem Brutus contendit aucto nauium numero: Nam ad eas quæ factæ fuerāt Arelate per Cæſarem, captiuæ Maſſilienſium acceſſerant ſex: Has ſuperioribus diebus refecerat, atque omnibus rebus inſtruxerat: Itaque ſuos cohortatus, quos integros ſuperauiſſent, vt victos contemnerent, plenus ſpei bonæ atque animi aduerſus eos proficiſcitur. Facile erat ex caſtris C. Trebonij atque omnibus ſuperioribus locis proſpicere in vrbem, vt omnis iuuentus quæ in oppido remanſerat omnéſque ſuperioris ætatis cum liberis atq; vxoribus ex publicis cuſtodiis aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent & ante ſimulacra proiecti, victoriam à Diis expoſcerēt: Neque erat quiſquam omnium qui non in eius diei caſu, ſuarum ómnium fortunarum euentum conſiſtere exiſtimaret: Nam & honeſti ex iuuentute & cuiúſque ætatis ampliſsimi nominatim euocati atque obſecrati, naues

ues cõſcenderãt: vt ſi quid aduerſi accidiſſet, ne ad conandũ quidem ſibi quidquam reliqui fore viderent: ſi ſuperauiſſent, vel domeſticis opibus vel externis auxiliis de ſalute vrbis confiderent. Cõmiſſo prælio, Maſsilienſibus res nulla ad virtutem defuit, ſed memores eorum præceptorum quæ paulò antè à ſuis acceperãt, hoc animo decertabant, vt nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur: & quibus in pugna, vitæ periculum accideret, non ita multò ſe reliquorum ciuium fatum antecedere exiſtimarẽt, quibus vrbe capta, eadem eſſet belli fortuna patienda: diductiſque Cæſarianis paulatim nauibus & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur: & ſi quando Cæſariani facultatem nacti ferreis manibus iniectis nauem religauerant, vndique ſuis laborantibus ſuccurrebant. Neque verò coniunctis Albicis comminùs pugnando deficiebant, neque multum cedebant virtute Cæſarianis, ſimul ex minoribus nauibus magna vis eminùs miſſa telorum, multa Cæſarianis de improuiſo imprudentibus atque impeditis vulnera inferebat. Conſpicatæque naues triremes duæ nauem D. Bruti, quæ ex ſigno facilè agnoſci poterant, duabus ex partibus ſeſe in eam incitauerant: ſed tanta re prouiſa, Brutus celeritate nauis eniſus eſt vt paruo momento antecederet. Illæ adeò grauiter inter ſe incitatæ conflixerunt, vt vehementiſsimè

vtræq; ex concurſu lab orarent: Altera verò perfracto roſtro tota collabefieret. Quâ re animaduerſa, quæ proximæ ei loco ex Bruti claſſe naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeritérque ambas deprimunt. Sed Naſidianæ naues nulli vſui fuerunt celeritérque pugnâ exceſſerunt: non enim has aut reſpectus patriæ aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero nauium nulla deſiderata eſt: Ex Maſsilienſiũ claſſe quinque ſunt depreſſæ, quatuor captæ: vna, cum Naſidianis profugit, quæ omnes citeriorem Hiſpaniam petiuerunt. At ex reliquis vna præmiſſa Maſsiliam huius nuncij perferẽdi gratiâ cùm iam appropinquaret vrbi, omnis ſeſe multitudo ad cognoſcendum effudit & re cognitâ tantus luctus excepit, vt vrbs ab hoſtibus capta eôdem veſtigio videretur. Hæc igitur naualis offenſio cladéſque ſecunda fuit, & quidem ſuperiore longè grauior & triſtior. Vbi Maſsilienſibus neque ordo neque cohortatio defuit, ſed vires minores fuere. Succedit deinde terreſtris ſecunda dimicatio: Maſsilienſes enim, tantus hominum vigor tantáque virtus vel in deſperatis rebus fuit, nihilo ſegniùs ad defenſionem vrbis reliqua apparare ceperunt: At contra Maſsilienſes, opus laboris admirandi à legionariis excogitatur & abſoluitur primò latericitiæ turris, deinde muſculi. Et hîc, militia rurſus

mate-

materiaria, lateraria, cementaria eſt: Hîc aſciæ & trullæ legionarios exercuerunt: Ac turris ſex tabulatorum fuit, ita vt primam contignationem ſecunda & ſecundam tertia & deinceps ſuperior inferiorem ſuperaret trabibus paulò lõgioribus & eminentioribus vnde tegumenta præpendêrent ad inferiorem contignationem defendendum. Sed Cæſarem audiamus. Eſt autem animaduerſum, ait, à legionariis, qui dexteram partem operis adminiſtrabant, ex crebris hoſtium irruptionibus, magno ſibi eſſe præſidio poſſe, ſi pro caſtello ac receptaculo, turrim ex latere ſub muro feciſſent, quam primò ad repentinos incurſus humilem paruámque fecerũt: huc ſe referebant: hinc ſiqua maior oppreſſerat vis, propugnabant: hinc ad repellendum & proſequendum hoſtem, procurrebant. Patebat hæc quoquouerſus pedes xxx, ſed parietum craſsitudo pedes v. Poſtea verò (vt eſt rerum omnium magiſter vſus) hominum adhibitâ ſolertiâ, inuentum eſt magno eſſe vſui poſſe, ſi hæc eſſet in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum eſt: vbi turris altitudo perducta eſt ad contabulationem, eam in parietes inſtruxerunt ita, vt capita tignorum, extremâ parietum ſtructurâ tegerentur, nequid emineret, vbi ignis hoſtium adhæreſceret. Hanc inſuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum paſſum eſt, laterculo aſtruxerunt: ſupráque eum locum duo

tigna tranſuerſa iniecerunt non longè ab extremis parietibus, quibus ſuſpenderent eam contignationem quæ turri, tegumento eſſet futura: ſupráque ea tigna directò tranſuerſas trabes iniecerunt, eáſque aſſeribus religauerunt: has trabes paulò longiores atque eminentiores quàm extremi parietes erant, effecerunt, vt eſſet vbi tegumenta præpendêre poſſent ad defendendos ictus ac repellendos, cùm intra eam contignationem parietes extruerentur: eámque contabulationem ſummam, lateribus lutóque conſtrauerũt, ne quid ignis hoſtium nocere poſſet, centonéſque inſuper iniecerũt, ne aut tela tormentis miſſa tabulationem perfringerent, aut ſaxa ex catapultis lateritium diſcuterent. Storias autem ex funibus anchorariis tres in lõgitudinem parietum turris, latas quatuor pedes fecerunt, eáſque ex tribus partibus quæ ad hoſtes vergebant, eminentibus trabibus circum turrim præpendentes religauerunt, quod vnum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento traiici poſſe. Vbi verò ea pars turris quæ erat perfecta, tecta atque munita eſt ab omni ictu hoſtium, pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per ſeipſum prenſionibus ex contignatione prima ſuſpendere ac tollere ceperunt: vbi quantum ſtoriarum demiſſio patiebatur, tantum eleuabant: Intra hæc tegumenta abditi atque muniti, parietes lateribus extruebant

bant: rurſúſque alia prenſione ad ædificandum ſibi locum expediebant. Vbi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item vt primò tecta extremis lateribus inſtruebant, exque ea contignatione rurſus ſummam cõtabulationem ſtoriáſque eleuabant. Ita tutò ac ſine vllo vulnere ac periculo ſex tabulata extruxerunt: feneſtráſque quibus in locis viſum eſt, ad tormenta mittenda in ſtruendo reliquerunt. Atque hæc lateritiæ turris cõſtructio fuit: Conſtructio muſculi deinde explicatur, & materia & forma, tum confecti deductio ad turrim: Vbi igitur milites hi materiarij, laterariíque ex ea turri, quæ circum eſſent opera tueri ſe poſſe confiſi ſunt, muſculum pedes LX longum ex materia bipedali, quem à turri lateritia ad hoſtium turrim murúmque perducerent, facere inſtituerunt, cuius muſculi hæc erat forma. Duæ primùm trabes in ſolo æquè longè, diſtantes inter ſe pedes quatuor collocantur, inque eis columellæ pedum in altitudinem quinque defiguntur: has inter ſe capreolis molli faſtigio coniungunt, vbi tigna, quæ muſculi tegendi cauſſâ ponant, collocentur: eo ſuper tigna bipedalia iniiciunt, eáque laminis clauíſque religant, ad extremúmque muſculi tectum trabéſque extremas, quadratas regulas, quatuor patẽtes digitos defigũt, quæ lateres, qui ſuper muſculum ſtruantur, contineant. Ita faſtigiato atque ordinatim ſtructo,

vt trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutóque muſculus, vt ab igni qui ex muro iaceretur, tutus eſſet, contegitur. Super lateres, coria inducuntur, ne canalibus aqua immiſſa, lateres diluere poſſet. Coria autem, ne rurſus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis ad ipſam turrim perficiunt, ſubitóque inopinantibus hoſtibus, machinatione nauali phalangis ſubiectis ad turrim hoſtium admouent, vt ædificio iungatur. Quid igitur tandem Maſſilienſibus quantum animi tum ſuperfuit? Certè quantum viris fortibus in ſummo diſcrimine debuit. Hac turri, hoc muſculo perterriti ſubitò oppidani (ait Cęſar) ſaxa quàm maxima poſſunt vectibus promouent præcipitatáque muro, in muſculum deuoluũt: Ictum, firmitas materię ſuſtinet, & quicquid incidit, faſtigio muſculi delabitur. Id vbi vident, mutant conſilium. Cupas tædâ ac pice refertas incendunt, eáſque de muro in muſculum deuoluunt: inuolutæ labuntur: delapſæ à lateribus, longuriis furcíſque ab opere remouentur: itâque Maſſilienſium machinatio eluditur, atque interim ſub muſculo milites vectibus infima ſaxa turris hoſtium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt: Muſculus ex turri lateritia à Cæſarianis, telis tormentíſque defenditur, hoſtéſque ex muro ac turribus ſubmouentur: non datur libera muri defendendi facultas: com-

compluribus iam lapidibus ex ea quæ ſuberat turri ſubductis, repentinâ ruinâ pars eius turris concidit, pars reliqua conſequens procumbebat: Denique iam miſeræ ciuitati nil niſi direptio, cædes, extremáque expugnatæ vrbis mala reſtabant. Maſſilienſes, origine ingeniíque eruditione Græci erant, ſôlo cœlóque Galli, gallicæ vires hactenus pro patria ſtrenuè fortitérque dimicarunt: Extrema ſpes ſalutis ab ingenio & eloquentia expetitur: Tùm igitur Maſsilienſes turris repentinâ ruinâ commoti, inopinato malo turbati, Deorum irâ perculſi, vrbis direptione perterriti, inermes cum infulis ſeſe portâ foràs vniuerſi proripiunt: ad legatos atque exercitum ſupplices manus tendunt. Quâ nouâ re oblatâ, omnis adminiſtratio belli conſiſtit, militéſqque auerſi à prælio, ad ſtudium audiendi & cognoſcendi feruntur. Vbi hoſtes ad legatos exercitúmque peruenerunt, vniuerſi ſe ad pedes proiiciunt, orant, vt aduentus Cæſaris expectetur: captam, ſuam vrbem videre, opera perfecta, turrem ſubrutam: itaque à defenſione deſiſtere: nullam exoriri moram poſſe, quo minùs cùm veniſſet, ſi imperata non facerét, ad nutum è veſtigio diriperentur. Docent ſi omnino turris concidiſſet, non poſſe milites contineri, quin ſpe prædæ in vrbem irrumperent vrbémq; delerent. Hæc atque eiuſdẽ generis com-

plura vt ab hominibus doctis, magnâ cum miſericordia fletúque pronuntiátur. Hæc eloquentiæ Maſsilienſis dimicatio fuit: omnia machinarum tormenta experti Maſsilienſes, tandem eloquentiæ tormentum illud experiuntur, quod in pace Romanos (Maſsiliam enim, ait Strabo, Romani libentiùs liberos diſciplinæ cauſſâ, quàm Athenas dimittebãt) Romanos inquam, docere conſueuerant πείθω τὴν τύραννον ἀνθρώποις μόνην, Suádelam hominibus reginam ſolam eſſe: Ergo regina

Iſta regit dictis animos & pectora mulcet.

Commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione deſiſtunt, operibus cuſtodias relinquunt. Induciarum quodam genere miſericordiâ facto, aduentus Cæſaris expectatur: nullum ex muro, nullum à Cæſarianis mittitur telũ: vt re confecta, omnes curam & diligentiam remittunt: Cæſar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat, ne per vim oppidum expugnari pateretur, ne grauiùs permoti milites & defectionis odio & contemptione ſui & diutino labore, omnes puberes interficerent, quod ſe facturos minabantur: ægréque tunc ſunt retenti quin oppidum irrumperent: grauitérque eam rem tulerunt, quod ſtetiſſe per Trebonium, quò minùs oppido potirẽtur, videbatur. Sic igitur induciæ pactæ ſunt. At interim dum Cæſaris aduentus expectatur, recordatio priſtinæ libertatis

tatis obſeſſorum animos tanta ſubiit, vt datæ fidei religione nulla mouerētur, quin omnia Romanorum opera tot menſium laboribus extructa vno temporis momento corrumperent. Itaque ſine fide (ait Cæſar) tempus atq; occaſionē fraudis ac doli quærunt: interiectiſque aliquot diebus, Cæſarianis languentibus atque animo remiſsis, ſubitò meridiano tēpore cū alius diſceſſiſset, alius ex diutino labore in ipſis operibus quieti ſe dediſſet, arma verò omnia repoſita cōtectáque eſſent, portis foràs erumpunt, ſecundo magnóque vēto ignem operibus inferunt. Hūc ſic diſtulit ventus, vti vno tempore agger, plutei, teſtudo, turris tormentáque flammam conciperent, & priùs hæc omnia conſumerentur, quàm quemadmodum accidiſſet animaduerti poſſet. Cæſariani repentina fortuna permoti, arma quæ poſſunt arripiunt: alij ex caſtris ſeſe incitant, fit in hoſtes impetus, ſed muro, ſagittis tormentíſque fugientes perſequi prohibentur. Illi ſub murum ſe recipiunt, ibíque muſculum turrímque lateritiam liberè incendunt. Ita multorum menſium labor, hoſtium perfidiâ & vi tempeſtatis, puncto temporis interiit. Tentauerūt hoc idem Maſsilienſes. poſtero die eandem nācti tempeſtatem maioríque cum fiducia, ad alteram turrem aggerémque eruptione pugnauerunt multúmque ignem intulerūt. Sed vt ſuperioris temporis contentionem Cæſariani omnem remiſe-

rant, ita proximi diei caſu admoniti, omnia ad defenſionem parauerant: Itaque multis interfectis, reliquos infectâ re in oppidum repulerunt. Ergo hæc Maſsilienſium in deſperatis rebus admirabilis virtus fuit: Sed tamen fruſtra, cùm legionarij ſupereſſent, à quibus nouæ machinæ nouáque tormenta poſſent inſtaurari: deletæ & corruptæ machinationes ac machinatores ſupererant: Itaque militia illa tignaria ac cementaria multò acrior quàm antea reuocatur. Trebonius ea quæ ſunt amiſſa multò maiore militum ſtudio adminiſtrare & reficere inſtituit: Nam vbi tantos ſuos labores & apparatus malè cecidiſſe viderunt, induciíſque per ſcelus violatis, ſuam virtutem irriſui fore perdoluerunt, quòd vnde agger omnino comportari poſſet nihil erat reliquum: omnibus arboribus longè latéque in finibus Maſsilienſiũ excifis & conuectis, aggerem noui generis atque inauditum ex lateritiis duobus muris ſenûm pedum craſsitudine atque eorum murorum contignationem facere inſtituerunt æquâ ferè altitudine, atque ille congeſtus ex materia fuerat agger. Vbi aut ſpatium inter muros aut imbecillitas materiæ poſtulare videretur, pilæ interponũtur, tranſuerſaria tigna iniiciuntur, quæ firmamẽto eſſe poſſent: & quicquid eſt contignatum, cratibus cõſternitur cratéſque luto integuntur, ſub tecto miles dextrâ ac ſiniſtrâ muro tectus, aduerſus plutei obiectu, operi

peri quæcunque vſui ſunt ſine periculo ſupportat: Celeriter res adminiſtratur: diuturni laboris detrimentum, ſolertiâ & virtute militum breui reconcinnatur: Portæ, quibus locis videtur, eruptionis cauſsâ in muro relinquũtur. Atque hinc Maſsilienſium nata eſt deſperatio: Nam vbi viderunt ea quæ diu longóque ſpatio refici non poſſe ſperaſſent, paucorum dierum opera & labore ita refecta, vt nullus perfidiæ neq; eruptioni locus eſſet, neque quicquam omnino relinqueretur, quà aut vis militibus, aut ignis operibus nocere poſſet: eodémque exẽplo ſentiũt totam vrbem quâ ſit aditus à terra muro turribúſque circumiri poſſe, ſic vt ipſis conſiſtẽdi in ſuis munitionibus locus non eſſet, cùm penè edificata in muris ab exercitu Cæſariano mœnia viderentur, ac tela manu coniicerentur ſuorúmque tormentorum vſum, quibus ipſi magna ſperauiſſent, ſpatio propinquitatis interire, paríque conditione è muro ac turribus bellandi data, virtute ſe Cæſarianis adæquare non poſſe intelligunt, ad eaſdem deditionis conditiones recurrunt. Cæſar interim ex Hiſpania reuertitur, Maſſiliámque venit, Maſſilienſes itaque omnibus defeſſi malis, rei frumentariæ ad ſummam inopiam adducti, bis prælio nauali ſuperati, crebris eruptionibus fuſi, graui etiam peſtilentia conflictati ex diutina conclusione & mutatione victus (pannico enim vetere atque

hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad huiuſmodi caſus, antiquitùs paratum in publicum contulerant) deiectâ turri labefactâ magnâ parte muri, auxiliis prouinciarum & exercituum deſperatis, quos in Cæſaris poteſtatem veniſſe cognouerant, ſeſe dedere ſine fraude conſtituunt: ſed paucis ante diebus L. Domitius cognita Maſsilienſium voluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus ſuis attribuerat, vnam ipſe conſcenderat, nactus turbidam tempeſtatem, eſt profectus: Hunc conſpicatæ naues, quæ iuſſu Bruti conſuetudine quotidianâ ad portum excubabant, ſublatis anchoris, ſequi cœperunt, ex iis vnum ipſius nauigium contendit & fugere perſeuerauit, auxilióque tempeſtatis ex conſpectu abiit: duo perterrita, concurſu Cæſarianarum nauium, ſeſe in portum receperunt, Maſſilienſes arma tormentáque ex oppido, vt eſt imperatum proferunt: naues ex portu naualibúſque educunt, pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Cæſar magis eos pro nomine & vetuſtate, quàm pro meritis in ſe ciuitatis conſeruans, duas ibi legiones præſidio relinquit. Quamobrem Maſſilię oppugnatio tam laborioſa fuit vt Cæſar etiam triumpho dignam iudicaret: in quo tamen reprehenditur à Marco Cicerone non ex rei militaris diſciplina, ſed belli, ſed triumphi cauſâ, Vexatis ait,

ait, ac perditis exteris nationibus, ad exemplum amiſsi imperij, portari in triumpho Maſſiliam vidimus & ex ea vrbe triũphari, ſine qua neque noſtri imperatores de tranſalpinis bellis triumpharant. Sed tamen Cæſar pro nomine & vetuſtate Maſsiliam conſeruauit: nomine & vetuſtate non tantùm armorum quibus plurimùm poterat, ſed humanitatis & literarum, vnde etiam Romani eruditionem vitæ ac morum petere ſolebant.

ALEXANDRIÆ OP-*pugnatio.*

CÆſar confiſus famâ rerum geſtarum, cum tribus ferè millibus legionariorũ, in Ægyptum, quò Pompeium fugiſſe audierat, contendit: Pompeius ab Ægyptiis priùs interfectus eſt quàm Cæſar Alexandriam perueniſſet. Alexandria vrbs eſt Ægypti medio Nilo diuiſa, vnde pars dimidia Africæ, pars reliqua Aſiæ eſſe dicitur: alluitur autem mari à ſeptentrione, & lacu quem multis foſsis Nilus efficit, à meridie: Portus maris geminus eſt duobus è continenti promontoriis obiectâ Pharo inſula concluſis: Portus orientalis Acrolochias dicitur, éſtque ore commodiore: ſed nauigantibus propter interiectas petras periculoſior: Itaque in inſula Pharo turris eſt magna altitudine, mirificis ope-

ribus extructa, Pharus item nomine, quâ nautæ moniti tutiùs in portum introeunt: Eſt in eadem inſula & vicus oppidi magnitudine: alter portus appellatur Eunoſtus, ambo intus coëunt: inſula verò ipſa à ſuperioribus regionibus in longitudinem paſſuum nongentorum in mare iactis molibus anguſto itinere & ponte cum oppido coniungitur: Lacus etiam portum habet & quidem marino portu longè ditiorem: Atque vrbis longitudo, triginta ferè ſtadiorum eſt, latitudo octo, viis diſtincta quibus currus agi poſsit, ſed duabus omnium latiſsimis, bifariam ſeſe ad rectos angulos ſecantibus: Regiæ à variis regibus extructæ, ferè quartam oppidi partem obtinebant & theatrum his coniunctum, quod arcis tenebat locum: huc Cæſar habitandi cauſsâ, initio eſt inductus, faſcéſque, quia Conſul erat, ſibi præferri iubet, vnde tanquam regia maieſtas imminueretur, tumultu exorto, complures eius milites ſunt interfecti. Cæſar igitur alias legiones accerſit ex Aſia: habet apud ſe & reges Ptolemæum & Cleopatram in ſua poteſtate, & depoſitis armis iubet apud ſe de regno, iure diſceptari: Hinc per Photinum regis procuratorem Achillas clãculum viginti millibus latronum & perditorum cuiúſque generis hominum armatur contra Cæſarem & protinùs his copiis fidens, paucitatem Cæſaris deſpiciens, Alexandriam ingreſſus,

greſſus, primo impetu domum Cæſaris irrumpere conatus eſt. Hîc Cæſar viribus & loco inferior eſt: ſed celeritate virtutis diligentiáque ſubitò perfecit, ne loco inferior eſſet: portum occupat, naues incendit, atque hoſtibus in pugna occupatis militibúſque expoſitis, Pharum turrem apprehendit atque ibi præſidium poſuit: quibus eſt rebus effectum, vti tutò frumentum auxiliáque nauibus ad eum ſupportari poſſent: Reliquis oppidi partibus ſic eſt pugnatum, vt æquo prælio diſcederetur & neutri pellerentur: Id efficiebant anguſtiiæ loci, paucíſque vtrínque interfectis, Cæſar loca maximè neceſſaria complexus, noctu præmunit. Has munitiones inſequentibus auxit diebus, vt pro muro obiectas haberet, neu dimicare inuitus cogeretur. Adhuc Cæſar non totam Alexandriam, ſed eius partem longè quidem minorem ſed tutiorem & portum & Pharum & turrem at non vicum obtinet, vrbs reliqua ex tribus quartis, eſt in hoſtium poteſtate. Interim Arſinoë filia minor Ptolemæi regis, ad Achillam ex regia ſe traiecit: Et Photinus procurator regni cognitis eius inſidiis, iuſſu Cæſaris necatur. Hinc oppugnationis & propugnationis apparatus exprimuntur, Bello Alexandrino conflato, Cæſar. Rhodo atque ex Syria Ciliciáque omnem claſſem accerſit. Ex Creta ſagittarios, equites à rege Nabateorum Mal-

co euocat, tormenta vndique conquiri & frumentum mitti auxiliáque adduci iubet, interímque munitiones quotidie operibus augentur, atque omnes oppidi partes quæ minùs firmæ eſſe viderentur, teſtudinibus ac muſculis optantur: Ex ædificiis autem per foramina, in proxima ædificia arietes immittuntur, quantúmque aut ruinis deiicitur, aut per vim recipitur loci in tantum munitiones proferuntur: Nam ab incendio ferè tuta eſt Alexandria, quòd ſine contignatione ac materia ſunt ædificia, & ſtructuris atque fornicibus continentur, tectáque ſunt rudere aut pauimentis. Cæſar maximè ſtudebat vt quam, anguſtiſſimam partem opppidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc operibus vineíſque agendis, à reliqua parte vrbis excluderet, illud ſpectans primum, vt cùm in duas partes eſſet vrbs diuiſa, acies vno conſilio atque imperio adminiſtraretur: deinde, vt laborantibus ſuccurri atque ex altera oppidi parte auxilium ferri poſſet: Imprimis verò vt aquâ pabulóque abundaret quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod vtrúmque palus largè præbere poterat. Neque verò Alexandrinis in gerendis negotiis, cunctatio vlla aut mora inferebatur: Nam in omnes partes per quas, fines Ægypti regnúmque pertinet, legatos conquiſitoréſque delectus habendi

bendi cauſsâ miſerant, magnúmque numerum in oppidum, telorum ac tormentorum conuexerant & innumerabilem multitudinem adduxerant, nec minùs in vrbe, maximæ armorum erant inſtitutæ officinæ: Seruos præterea puberes armauerant, quibus domini locupletiores victum quotidianum ſtipendiúmque prębebant. Hac multitudine diſpoſitâ, munitiones ſemotarum partium tuebantur. Veteranas cohortes vacuas in celeberrimis vrbis locis habebant, vt quacunque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opponi poſſent. Omnibus viis atque angiportis triplicem vallum obduxerant: Erat autem quadrato extructus ſaxo, nec minus X L pedes altitudinis habebat: quæque partes vrbis inferiores erant, has altiſsimis turribus denorum tabulatorum munierant: Præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant ſubiectíſque eas rotis, funibus iumentíſque obiectis, directis plateis in quancunque erat viſum partem mouebant. Vrbs fertiliſsima & copioſiſsima, omnium rerum apparatus ſuggerebat. Ipſi homines ingenioſiſsimi atque acutiſsimi, quæ à Cæſarianis fieri viderant, eâ ſolertiâ efficiebant, vt Cæſariani illorum opera imirari viderentur: & ſua ſponte multa reperiebant, vnóque tempore & Cæſarianas munitiones infeſtabant, & ſuas defendebant. Atque hoc

principes in conciliis concionibúſque agitabant, populum Romanum paulatim in conſuetudinem eius regni occupandi venire: paucis annis antè, Gabinium cum exercitu fuiſſe in Ægypto: Pompeium ſe ex fuga eodem recepiſſe: Cæſarem veniſſe cum copiis: neque morte Pompeij quicquam profectum, quominùs Cæſar apud ſe commoraretur: quem ſi non expuliſſent, futuram ex regno prouinciam, ídque agendum maturè. Námque eum interclusum tempeſtatibus propter anni tempus recipere tranſmarina auxilia non poſſe. Interim diſſenſione orta inter Achillam, qui veterano exercitui præerat, & Arſinôem regis Ptolemæi minorem filiam, vt ſuprà demonſtratum eſt, cùm vterque vtrique inſidiaretur, & ſummam imperij ipſe obtinere vellet, præoccupat Arſinöe per Ganymedem Eunuchum nutritium ſuum, atque Achillam interficit. Hoc occiſo, ipſa ſine vllo ſocio & cuſtode omne imperium obtinebat: exercitus Ganymedi traditur. Hîc nouus dux contra Cæſarem comparatur, magnámque Cæſarianis aquæ dulcis inopiâ deſperationem machinatur, quæ res Vxellodunenſes in Gallia perdidit: Sed Cæſaris ingeniũ his malis remedium reperit. Ganymedes igitur ſuſcepto belli principatu largitionem in milites auget, reliqua, pari diligentiâ adminiſtrat. Alexandria eſt ferè tota ſuffoſſa, ſpecúſque

cúſque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur: quæ paulatim ſpatio temporis liqueſcit ac ſubſidit: hac vti domini ædificiorum, atque eorum familiæ conſueuerunt: Nam quæ flumine Nilo fertur, adeò eſt limoſa ac turbida, vt multos varióſque morbos efficiat: ſed eâ plebes ac multitudo contenta eſt neceſſariò, quòd fons vrbe totâ nullus eſt: hoc tamen flumen in ea parte vrbis erat quæ ab Alexandrinis tenebatur. Atque ideò Cæſar (vt dixi) vix quartam vrbis partem obtinebat. Quo facto, eſt admonitus Ganymedes poſſe Cæſarianos aquâ intercludi: qui diſtributi munitionum tuendarum cauſsâ vicatim, ex priuatis ædificiis ſpecubus & puteis, extractâ aquâ vtebantur. Hoc probato conſilio magnum ac difficile opus aggreditur: interceptis enim ſpecubus atque omnibus vrbis partibus excluſis, quæ ab ipſo tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit: hanc locis ſuperioribus fundere in partem Cæſaris non intermittebat. Quam ob cauſſam, ſalſior paulò præter conſuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis magnámque hominibus admirationem præbebat: quam ob rem id accidiſſet, nec ſatis ſibi ipſi credebant, cùm ſe inferiores eiuſdem generis ac ſaporis aquâ dicerent vti atque antè conſueſſent, vulgóque inter ſe confere-

bant, & deguſtando, quantum inter ſe differrent aquæ cognoſcebant. Paruo verò temporis ſpatio hæc propior bibi omnino non poterat: illa inferior, corruptior iam ſalſiórque reperiebatur: Quo facto, dubitatione ſublata tantus inceſſit timor, vt ad extremum caſum periculi, omnes deducti viderentur, atque alij morari Cæſarem dicerent, quin naues conſcendere iuberet: alij multò grauiùs extimeſcerent caſum, quòd neque celari Alexandrinis poſſent in apparanda fuga, cùm hi tam paruo ſpatio diſtarent ab ipſis: neque illis imminentibus atque inſequentibus, vllus in naues receptus daretur: erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæſaris, quam domiciliis ipſorum non mouerat quod ea ſe fidelem palam Cæſarianis eſſe ſimulabat & deſciuiſſe à ſuis videbatur, vt Cæſari defendendi eſſent Alexandrini, quòd neque fallaces eſſent, neque temerarij, multáque oratio fruſtra abſumeretur. Cùm verò vno tempore & natio eorum & natura cognoſcatur, aptiſſimum eſſe hoc genus ad proditionem dubitare nemo poteſt. Cæſar ſuorum timorem conſolatione & ratione minuebat. Nec iam vt imperator de prælio, ſed vt philoſophus de vi ac poteſtate naturæ concionatur: Nam puteis foſſis, aquam dulcem reperiri poſſe affirmabat: omnia enim littora naturaliter aquæ dulcis venas habere: quod

ſi alia eſſet littoris Ægyptij natura atque omnium reliquorum: tamen quoniam mare liberè tenerent, neque hoſtes claſſem haberent, prohiberi ſeſe non poſſe quominùs quotidie nauibus aquam peterent vel à ſiniſtra parte à Parætonio, vel à dextra, ab inſula: quæ diuerſæ nauigationes nunquam vno tempore aduerſis ventis præcluderentur: Fugæ verò nullum eſſe conſilium non ſolùm iis qui primam dignitatem haberent, ſed ne iis quidem qui nihil præterquam de vita cogitarent. Magno negotio impetus hoſtium aduerſos ex munitionibus ſuſtineri: quibus relictis nec loco nec numero pares eſſe poſſe: magnam autem moram & difficultatem, aſcenſum in naues habere, præſertim ex ſcaphis ſummam eſſe contrà in Alexandrinis velocitatem, locorum & ædificiorum notitiâ: hos præcipuè in victoria inſolentes præcurſuros & loca excelſiora atque ædificia occupaturos: Ita fuga nauibúſque Cæſarianos prohibituros: proinde eius conſilij obliuiſcerentur atque omni ratione eſſe vincendum cogitarent. Hâc oratione apud ſuos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat Centurionibus negotium, vt reliquis operibus intermiſſis, ad fodiendos puteos animum conferant, néue quam partem nocturni temporis intermittant: Quo ſuſcepto negotio atque omnium animis ad laborem incitatis, magna, vnâ nocte

vis aquæ dulcis inuenta eſt: Ita operoſis Alexãdrinorum machinationibus maximíſque conatibus, non longi temporis labore occurſum eſt. Sequitur deinceps nauale prælium Cæſari ſecundum. Eo biduo legio triceſima ſeptima ex dedititiis Pompeianis militibus cum frumento, armis, telis, tormentis impoſita in naues à Domitio Caluino ad litora Africæ paulò ſupra Alexandriam delata eſt: Hæ naues Euro qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur: ſed loca ſunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. Hi cùm diu retinerentur atque aquæ inopiâ premerentur, nauigio actuario Cæſarem faciunt certiorem. Cæſar vt per ſe conſilium caperet quid faciendum videretur, nauim conſcendit ſéque omnem claſſem ſequi iuſſit: Nullis Cæſarianis militibus impoſitis, quòd cùm longiùs paulò diſcederet, munitiones nudare nolebat: Cúmque ad eum locum acceſſiſſet qui appellatur Cherſoneſus, aquandíque cauſsâ remiges in terram expoſuiſſet, nonnulli ex eo numero cùm longiùs à nauibus prædatum proceſſiſſent, ab equitibus hoſtium ſunt excepti. Ex his cognouerunt Cæſarem ipſum in claſſe veniſſe, nec vllos milites in nauibus habere, quâ re compertâ magnam ſibi facultatem fortunam obtuliſſe bene gerendæ rei crediderunt. Itaque naues omnes quas paratas habuerant ad nauigandum,

pro-

propugnatoribus inſtruxerunt Cæſaríque redeunti cum claſſe occurrerunt, qui duabus de cauſsis eo die dimicare nolebat quòd & nullos milites in nauibus habebat, & poſt horam decimam diei res agebatur: Nox autem, allatura videbatur maiorem fiduciam illis qui locorum notitiâ confidebant, ſibi etiam hortandi ſuos auxilium defuturum, quòd nulla ſatis idonea eſſet hortatio, quæ neque virtutem poſſet notare, neque inertiam. Quibus de cauſsis, naues quas potuit, Cæſar ad terram detraxit, quem in locum illos ſucceſſuros non exiſtimabat. Erat vna nauis Rhodia in dextro Cæſaris cornu, longè à reliquis collocata. Hanc conſpicati hóſtes, non tenuerunt ſeſe, magnóque impetu quatuor ad eam conſtratæ naues & complures apertæ contenderunt, cui coáctus eſt Cæſar ferre ſubſidium, ne turpem in conſpectu hoſtium contumeliam acciperet: Quamquam ſi quid grauius illi accidiſſet, meritò caſurum iudicabat: Prælium commiſſum eſt magnâ contentione Rhodiorum: qui cùm in omnibus dimicationibus & ſcientiâ & virtute præſtitiſſent, tum maximè illo tempore totum onus ſuſtinere non recuſabant, ne quod ſuorum culpâ detrimentum acceptum videretur. Ita prælium ſecundiſſimum eſt factum: Capta eſt vna hoſtium quadriremis, depreſſa eſt altera, deinde omnes epibatis nudatæ magna præter-

ea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum eſt interfecta. Quòd niſi nox prælium diremiſſet, totâ claſſe hoſtium Cæſar potitus eſſet. Hac calamitate perterritis hoſtibus aduerſo vento leniter flante, naues onerarias Cæſar remulco victricibus ſuis nauibus Alexandriam deducit. Hæc naualis Cæſari victoria fuit, non numero, non loco, ſed ordinis ſcientia & præclara quadam virtutis cohortatione & alacritate: Nauale prælium deinde aliud excipitur. Eo detrimento adeò ſunt fracti Alexandrini, cùm iam non virtute propugnatorum, ſed ſcientiâ claſſiariorum ſe victos viderent, quibus & ſuperioribus locis ſubleuabantur, vt vix ædificiis defendi poſſent, & materiam cunctam obiicerent, quod Cæſarianæ claſsis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Idem poſteaquam Ganymedes in concilio confirmauit ſeſe & eas quæ eſſent amiſſæ reſtituturum, & numerum adaucturum, magna ſpe & fiducia veteres reficere naues accuratiúſque huic rei ſtudere atque inſeruire inſtituerunt: Ac tametſi amplius centum decem nauibus longis in portu naualibúſque amiſerant, non tamen reparandæ claſsis cogitationem depoſuerunt. videbant enim non auxilia Cæſari, non commeatus ſupportari poſſe, ſi claſſe ipſi valerent: Præterea nautici homines & vrbis & regionis maritimæ quotidiano vſu à pueris exercitati,

ercitati, ad naturalem ac domeſticũ vſum refugere cupiebant: Et quantum paruulis nauigiis profeciſſent, ſentiebant: Itaque omni ſtudio ad parandam claſſem incubuerunt: erant in omnibus oſtiis Nili cuſtodiæ exigẽdi portorij cauſſâ diſpoſitæ: naues veteres erant in occultis regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant vſi: has reficiebant, illas Alexandriam reuocabant, deerant remi, porticus, gymnaſia ædificia publica detegebant, aſſeres remorum vſum obtinebant: aliud naturalis ſolertia, aliud vrbis copia ſubminiſtrabat: Poſtremò non longam nauigationem parabant, ſed præſentis temporis neceſsitati ſeruiebant & in ipſo portu confligendum videbant: Itaque paucis diebus contra omnium opinionem quadriremes viginti duas, quinqueremes quinque confecerunt, ad has minores apertáſque complures adiecerunt, & in portu periclitati remigio quid quæque earum efficere poſſet, idoneos milites impoſuerunt, ſéque ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Talis Ægyptiorum eſt apparatus: deinceps Cæſarianæ claſsis apparatus erit & inſtructio duplicis aciei, tum ſubſidij nullo vnquam bello à Cęſare prætermiſsi. Cæſar Rhodias naues nouem habebat (nam decem miſsis, vna in curſu, littore Ægyptio defecerat) Ponticas octo: Lycias quinque: ex Aſia XII: ex his erant quinqueremes & quadriremes X: reliquæ infra

hanc magnitudinem, & pleræque apertæ: tamen virtute militum confiſus, cognitis hoſtium copiis, ſe ad dimicandum parabat. Poſtquam eò ventum eſt vt ſibi vterque eorum confideret, Cæſar Pharum claſſe circumuehitur aduerſáſque naues hoſtibus conſtituit. In dextro cornu, Rhodias collocat, in ſiniſtro Ponticas. Inter has ſpatiũ quadringentorũ paſſuum relinquit, quod ſatis eſſe ad explicandas naues videbatur. poſt hunc ordinem reliquas naues ſubſidio diſtribuit: quæ quámque earum ſequatur & cui ſubueniat, conſtituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini claſſem producunt atque inſtruunt. In fronte collocant XXII. reliquas ſubſidiarias in ſecundo ordine conſtituũt. Magnum præterea numerum minorum nauigiorũ & ſcapharum producũt cum malleolis ignibúſque, ſi quid ipſa multitudo & clamor & flamma Cæſarianis terroris afferre poſſent. Erant inter duas claſſes vada tranſitu anguſto, quæ pertinent ad regionem Africæ: Satiſque diu inter ipſos eſt expectatum, ab vtris tranſeundi fieret initium, propterea quòd eò qui intraſſent, & ad explicandam claſſem, & ad receptum, ſi durior accidiſſet caſus, impeditiores fore videbantur. Pharſalico prælio Craſtinum Cæſar habuit, nunc Euphranorem habet: Sed Cæſaris milites & à duce ipſo & ipſi inter ſe longè maximâ cohortatione erant incitati vt tunc vni cohortatio-

ni

ni atque alacritati non numero, non loco, non ordini, præcipuam victoriæ cauſſam Cæſar attribuerit: Rhodijs igitur nauibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum Cæſarianis hominibus, quàm cum Græcis comparandus. Hic ob notiſsimam ſcientiam atque animi magnitudinem, delectus eſt à Rhodiis qui imperium claſsis obtineret. Qui vbi Cæſaris animum aduertit, Videris mihi (inquit) Cæſar vereri, ſi hæc vada primis nauibus intraueris, ne priùs dimicare cogaris, quàm reliquam claſſem poſsis explicare: nobis rem committe: nos prælium ſuſtinebimus, neque tuum iudicium fallemus dum reliqui ſubſequantur: hos quidem diutiùs in noſtro conſpectu gloriari, magno nobis & dolori & dedecori eſt. Cæſar illum adhortatus atque omnibus laudibus proſecutus dat ſignum pugnæ, progreſſas vltra vadum quatuor Rhodias naues circunſiſtunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Suſtinent illi atque arte ſolertiáque ſe explicant. Ac tantum doctrina potuit, vt in diſpari numero, nulla tranſuerſa hoſti obiiceretur, nullius remi detergerētur, ſed ſemper venientibus aduerſæ occurrerent. Interim ſunt reliquæ ſubſecutæ. Tum neceſſariò diſceſſum ab arte eſt propter anguſtias loci: atque omne certamen in virtute conſtitit: Neque verò Alexandriæ fuit quiſquam aut Cæſarianorum aut oppidanorum, qui

aut in opere aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altiſsima tecta peteret, atque ex omni proſpectu, locum ſpectaculo caperet, precibúſque & votis, victoriam ſuis, à diis immortalibus expoſceret. Minimè autem par erat prælij certamē: Cæſarianis enim prorſus, neque terra neq; mari effugiū dabatur victis, omniáque victoribus erant futura in incerto: Illi, ſi ſuperaſſent, nauibus omnia tenerēt, ſi inferiores fuiſſent, reliquam tamen fortunam periclitarentur: Simul illud graue ac miſerum videbatur, perpaucos de ſumma rerum & de ſalute omnium decertare: quorum ſi quis aut animo aut virtute ceſſiſſet, reliquis etiam eſſet cadendum, quibus pro ſe pugnandi facultas non fuiſſet. Hæc ſuperioribus diebus ſæpenumerò Cæſar ſuis expoſuerat, vt hoc maiore animo contenderent, quòd omnium ſalutem ſibi commendatam viderent. Eadem ſuum quiſque contubernalem, amicum, notúmque proſequens, erat obteſtatus, ne ſuam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficiſceretur. Itaque hoc animo eſt decertatum, vt neque maritimis nauticíſque ſolertia atque ars præſidium ferret, neque numero nauium præſtantibus multitudo prodeſſet, neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri, virtuti Cæſarianorum poſſent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis vna cum defen-

ſoribus

ſoribus remigibúſque,& deprimuntur tres,Cæſarianis incolumibus omnibus. Reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiuut,quas protexerunt ex molibus atque ædificiis imminentibus,& Cæſarianos adire propiùs prohibuerũt. Cæſar naualem victoriam ſic adeptus eſt,ſed victoriæ fructum maiorem meditatur,vt territis hoſtibus,bellum reliquum conficiat:Phari inſulæ partem priùs occuparat, reliquam cum ponte quo iungebatur vrbi, occupat: ſed eo conatu quo ad Gergouiam caſtra Gallorum, ad Dyrrhachium munitiones Pompeianorum occupauerat: Omnia ſiquidem proſperè initio ad pontem vſque ſucceſſerant: hîc fortuna commutari cœpit: Atque è Cæſarianis ferè mille deſiderati, Cæſarque ipſe fugiendo & ad naues adnatando ſalutem petere contendit. Sed Hircium audiamus. Cæſar igitur ne ſibi ſæpiùs nauali prælio decertandum eſſet, omni ratione contendendum exiſtimauit, vt inſulam molémque ad inſulam pertinentem, in ſuam redigeret poteſtatem: Perfectis enim magna ex parte munitionibus, & oppidum & illam, & vrbem vno tempore tentari poſſe confidebat. Quo capto conſilio, cohortes decem & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in nauigia minora ſcapháſque imponit: alterámque inſulæ partem diſtinendæ manus cauſſâ,cum conſtratis nauibus aggreditur, præ-

miis magnis propoſitis qui primus inſulam cepiſſet: Hæc cohortatio Cæſaris erat. Ac primò impetum Cæſarianorum pariter ſuſtinuerunt: vno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant & littora armati defendebant: quò propter aſperitatem loci, non facilis Cæſarianis aditus dabatur, & ſcaphis nauibúſque longis V. mobiliter & ſcienter anguſtias loci tuebantur. Sed vbi primùm locis cognitis vadíſque prætentatis, pauci Cæſariani in littore conſtiterunt illóſque ſunt alij ſubſecuti, conſtantérque in eos qui in littore æquo conſtiterant, impetum fecerunt, omnes Pharitæ terga verterunt. Hi pulſi, cuſtodiâ portus relicta, naues ad littora & vicũ applicarunt, ſeque ex nauibus ad tuenda ædificia eiecerunt: Neque verò diutiùs ipſi ex munitione ſe continere potuerunt: etſi erat non diſsimile atque Alexandriæ, genus ædificiorum, vt minora maioribus conferantur, turréſque editæ & coniunctæ muri locum obtinebant: neque Cæſariani aut ſcalis aut cratibus aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum: ſed terror hominibus mentem conſiliúmque eripit & membra debilitat: vt tum accidit. Nam qui ſe in æquo loco ac plano pares eſſe confidebãt, iidem perterriti fuga ſuorum & cæde paucorum, triginta pedum altitudine in ædificiis conſiſtere auſi non ſunt, ſeque per molem in mare præcipitauerunt & octingentorum paſſuum interuallo,

lo,ad oppidum enatauerunt. Multi tamen ex his capti interfectíque ſunt. Sed numerus captiuorum omnino fuit ſexcenti. Cæſar præda militibus conceſſa, ædificia diripi iuſsit, caſtellúmque ad pontem qui propior erat Pharo, communiuit, atque ibi præſidium poſuit. Hunc, fugâ Pharitæ reliquerant: citeriorem illum propiorémque oppido, Alexandrini tuebantur. Sed eum poſtero die ſimili ratione aggreditur, quòd his obtentis duobus, omnem nauigiorum excurſum & repentina latrocinia ſublaturus videbatur. Iamque eos qui præſidio eum locum tenebant, tormentis è nauibus ſagittíſque depulerat, atque in oppidum redegerat & cohortium trium inſtar, in terram expoſuerat: Non enim plures conſiſtere anguſtiæ loci patiebantur: reliquæ copiæ in nauibus ſtationem obtinebant.
Quo facto, imperat, pontem aduerſus hoſtem præuallari, & quà exitus nauibus erat, fornicem extructum, quo pons ſuſtinebatur, lapidibus oppleri atque obſtrui. Quorum altero opere effecto, vt nulla omnino ſcapha egredi poſſet, altero inſtituto omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido ſe eiecere & contra munitiones pontis latiore loco conſtiterunt: eodémque tempore quæ conſueuerát nauigia per pontes ad incédia onerariarum emittere, ad molem conſtiterunt. Pugnabatur à Cæſarianis ex ponte, ex mole: ab illis, ex area quæ erat aduerſus pontem, & ex

nauibus, contra molem. In his rebus occupato Cæſare militéſque hortante, remigum magnus numerus & claſsiariorum ex longis nauibus Cæſarianis in molem ſe eiecit. Pars eorum, ſtudio ſpectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primùm nauigia hoſtium lapidibus ac fundis à mole repellebant: ac multum proficere multitudine telorum videbantur: ſed poſtquàm vltra eum locum à latere eorum aperto auſi ſunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci, vt ſine ſignis certíſque ordinibus ſinéque ratione prodierant, ſic temerè in naues refugere cœperunt. Quorum fugâ incitati Alexandrini, plures ex nauibus egrediebantur, Cæſarianóſque acriùs perturbatos inſequebãtur. Simul qui in nauibus longis remanſerant, ſcalas rapere, nauéſque à terra repellere properabant, ne hoſtes nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites Cæſariani, cohortium trium quæ in ponte ac prima mole conſtiterant, cùm poſt ſe clamorem exaudirent, fugam ſuorum viderent, magnam vim telorum aduerſi ſuſtinerent, veriti ne à tergo circunuenirentur, & diſceſſu nauium, omnino reditu intercluderentur, munitioné in pontem inſtitutam reliquerunt & magno curſu incitati, ad naues, contenderunt. Quorum pars, proximas nacta naues, multitudine hominum atque onere depreſſa eſt, pars reſiſtens, & dubitans quid eſſet

capien-

capiendum conſilij, ab Alexandrinis interfecta eſt: nõnulli feliciore exitu expeditas ad anchoras naues conſecuti, incolumes diſceſſerunt. Pauci alleuati ſcutis & animo ad conãdum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæſar quoad potuit cohortãdo ſuos, ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo verſatus eſt: poſtquam vniuerſos cedere animaduertit, in ſuũ nauigium ſe recepit: quò multitudo hominum inſecuta cùm irrumperet, neque adminiſtrandi, neque repellendi à terra facultas daretur, fore quod accidit ſuſpicatus, ſeſe ex nauigio eiecit, & ad eas quæ longius cõſtiterant naues, adnatauit. Hinc ſuis laborantibus ſubſidiò ſcaphas mittens, nõnullos cõſeruauit: nauigiũ quidẽ eius multitudine militũ depreſſum, vnà cum hominibus interijt. Hoc prælio deſiderati ſunt ex numero legionariorum militum circiter CCCC & paulò vltra eum numerũ, claſſiarij & remiges. Alexandrini eo loco caſtellũ magnis munitionibus multíſque tormentis cõfirmarunt, atque egeſtis ex mari lapidibus, liberè ſunt vſi poſtea ad emittenda nauigia. At legionibus detrimentum vt ad Gergouiam, vt ad Dyrrhachium, in bonum conuertit,

Tum pudor incendit vires, & conſcia virtus,

ut legionarij magis deterrendi & continendi à periculoſiſsimis dimicationibus eſſent, quàm

incitandi ad pugnandum. Alexandrini cùm Romanos aduerſis rebus incitari viderent, ad inſidias & dolos cõuertuntur: Cæſarem per legatos orant, vt puerum Regem dimitteret, eóque authore in fidem Cæſaris venirent: Cæſar & ſi fallaciam gẽtis ſentiret, tamen Regem dimiſit, vt per eum, Ægyptum contineret, aut ſi falleret, cum Rege ſpecioſius bellũ, quàm cum latronibus gereret, ſicut accidit: Rege enim recepto, Ægyptij bellum acrius reparant, commeatus Cæſaris intercludere ſtatuunt, naualíque prælio Nichanorem illum Rhodium circumueniunt: ſed confeſtim à Mithridate Pergameno, qui magnas auxiliorum copias Cæſari adducebat, Peluſium expugnatum eſt, & à Cæſare Mithridatis copijs aucto, Rex ipſe caſtris eiectus, & in Nilo fugiens demerſus eſt. Re feliciſsimè celerriméque geſta, Cæſar magnæ victoriæ fiduciâ proximo terreſtri itinere Alexandriam cum equitibus contendit atque ea parte oppidi, victor introijt, quæ præſidio hoſtium tenebatur. Neque eum, conſilium ſuum fefellit quin hoſtes eo prælio audito, nihil iam de bello eſſent cogitaturi. Dignum aduenìens fructum virtutis & animi magnitudinis tulit: Omnis enim multitudo oppidanorum armis proiectis munitionibúſque ſuis relictis, veſte ea ſumpta qua ſupplices dominãtes deprecari cõ-

ſueuerunt

ſueuerunt, ſacríſque omnibus prolatis, quorum religione precari offenſos iratóſque animos regum erant ſoliti, aduenienti Cæſari occurrerũt, ſeque ei dediderunt. Cæſar in fidem receptos conſolatus, per hoſtium munitiones, in ſuam partem oppidi magna gratulatione ſuorum venit, qui nõ tantúm bellum ipſum ac dimicationem, ſed etiam talem aduentum eius felicem fuiſſe lætabantur. Hic pene triumphus Cæſari Alexandrinus fuit, ſed victoriæ fructus longè maior illo qui deinceps ab Hircio proponitur. Cæſar Ægypto atque Alexandriâ potitus, reges conſtituit quos Ptolemæus pater teſtamento ſcripſerat, atque obteſtatus erat populum Romanum ne mutarentur. Nam maiore ex duobus pueris Rege amiſſo, minori tradidit regnũ maioríque ex duabus filijs Cleopatrę quę manſerat in fide præſidijsq́ue eius, minorem Arſinoëm, cuius nomine diu regnaſſe impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno ſtatuit ne qua rurſus noua diſſenſio, priuſquã diuturnitate confirmarentur regum imperia, per homines ſeditioſos naſceretur. Legione veteranâ ſextâ ſecum reductâ, cæteras ibi reliquit, quò firmius eſſet eorum regnũ, qui neque amorem ſuorum habere poterant, quòd fideliter permãſerant in Cæſaris amicitia, neque vetuſtatis authoritatẽ, paucis diebus reges conſtituti. Simul

ad imperij Romani dignitatem, vtilitatemqúe publicam pertinere exiſtimabat, ſi permanerét in fide reges, prȩſidijs eos Romanis eſſe tutos: & hos, ſi eſſent ingrati, poſſe iiſdem præſidijs coëceri.

FINIS.

ERRATA SIC CORRIGITO.

Fol. 1. *pag.* 2. *lin.* 3. *ſingulæ*. 21. *vt octauo*. 3. 1. 26. *primipilus ſeu*. 10. 1. 2. *Panicũ*. 10. *iaciebant*. 22. *littore*. 13. 1. 19. *arcanum*. 21. 2. 20. *deligẽdus*. 31. 1. 11 *itque*. 32. 2. 28. *addidit*. 33. 1. 16. *deleto*. 35. 1. 15. *tela*. 36. 2. 8. *vtrum*. 38. 2. 14. *Romanarum*. 19. *coorti*. 41. 1. 13. *videbatur*. *Atque Africano bello equitatus*. 2. 24. *diſceſſu*. 42. 1. 1. *cognità*. 7. *Labienum*. 43. 1. 24. *regionibus*. 45. 1. 7. *inſilirent*, 58. 1. 6. *quia ipſum in Britanniam*. 2. 14. *cohòrtationem*. 61. 1. 9. *millium*. 72. 1. 25. *perennis*. 2. 26. *montes*. 82. 1. 26. *iniquitatem*. 83. 2. 6. *maceriam*. 85. 2. 3. *faciant*. *Obſidebant*. 91. 1. 10. *clementiæ*. 92. 1. 13. *conſueuerant*. 95. 1. 23. *numero*. 101. 2. 8. *machinationes erant: at*. 103. 1. 4. *nunquam noſtri*.